

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1936

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK
1936

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1937

DESCARTES' GENOMBROTSSKRIFT

INSTALLATIONSFÖRELÄSNING VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA VÅREN 1937

AV

GUNNAR ASPELIN

Å r 1637, alltså för jämt 300 år sedan, publicerade den franske matematikern och naturforskaren René Descartes en bok, som bar titeln »Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences».

Descartes hade provat på skiftande öden, innan vetenskapen grep honom med obetvinglig makt och gjorde honom till sin fånge för livet. Sin utbildning hade han fått i jesuitkollegiet La Flèche, där skolastisk filosofi förenades med antikstudier enligt det humanistiska bildningsidealet. Otillfredsställd med skolans lärdom, gav han sig ut i det växlingsrika livet och valde en livsuppgift, vilken låg så fjärran som möjligt från studiekammarens väl ombonade värld. Han tog värvning som officer i det stora krig, som utkämpades i Mellaneuropa mellan motsatta makter och ideologier. Men år 1619, när hans regemente låg i vinterkvarter, upplevde han en själslig revolution, som erinrar om de plötsliga omvändelser, varom modern religionspsykologi haft så mycket att förtälja. Nya tankar trängde sig fram i hans själ med explosiv kraft, ovisshet och tvivelsmål försvunno, målet framstod för honom som i blixtbelysning, och han såg klart och tydligt den väg, som ledde till ett befriande svar på tankens svåraste spörsmål. Sedan dess följde han sin bana med obruten konsekvens. Som matematiker skänkte han vetenskapen ett nytt och utomordentligt effektivt tankeinstrument; jag syftar på hans analytiska geometri, den betydelsefullaste matematiska nyskapelsen under »le grand siècle» med undantag av den Newton-Leibnizska infinitesimalkalkylen. Som fysiker gav han skarpsinniga bidrag till optikens teori, och en avhandling om meteorerna visade hans intresse för de astronomiska problemen. Hans avsikt var att låta sina naturvetenskapliga studier utmynna i en allmän kosmologi, en teori om det materiella universum, men Galileis öde avskräckte honom; den försiktige, tillbakadragne forskaren tillhörde ej de oförvägna naturer, som riskera liv och säkerhet för

sina nya tankar. Att träda i öppen opposition mot auktoriteterna tilltalade honom inte; han föredrog att böja sig till det yttre för bestående ordning blott han kunde bevара sin andes suveräna oberoende.

Slutligen framträdde han som filosofisk skriftställare med »Discours de la méthode», denna handbok i det nya tänkesättet, som bildar utgångspunkten för cartesianismens genombrott i europeiskt tankeliv. Den följdes av andra filosofiska arbeten, Meditationerna, Filosofiens principer och slutligen avhandlingen om passionerna, en studie i känslolivets dynamik, som föregriper Spinozas geniala lära om affekternas lagbundna sammanhang och om vägen till frigörelse från deras välde.

Titeln, Avhandling om metoden, förefaller onekligen ganska tung, och man väntar sig en strängt systematisk undersökning, som arbetar med en imponerande teknisk apparat och endast vänder sig till det invigda fåtal, för vilket det lärda fackspråket inte erbjuder någon svårighet. I verkligheten är Descartes' Discours till formen snarare en litterär essay än en lärd traktat. Författaren talar med den bildade världsmannens tonfall, och han söker sin läsekrets snarare bland bildade världsmän än bland det akademiska skråets medlemmar. Han skriver, säger han, på franska och inte på de lärdas språk, latinet, emedan han tror, att han skall mer röna förståelse av dem, som begagna sitt sunda förnuft än av dem som genom studier blivit beroende av nedärvda auktoriteter och blott sätta tro till de gamla skrifterna. Avhandlingen behandlar de subtilaste problem med en underbar enkelhet och klarhet; Descartes söker minst av allt göra framställningen lättillgänglig genom att gå svårigheterna ur vägen, men hans herravälde över tankestoffet är så suveränt, hans stil så elegant och lättflytande, att läsaren finner resonemangen förvånande självklara och knappast anar den brottning med spörsmålen, ur vilken den moderna förnuftsfilosofiens programskrift har framvuxit.

En programskrift — och på samma gång en självbekännelse, vars författare ger sig otvunget och omedelbart åt sina läsare och låter dem få en inblick i sin intellektuella utvecklingsgång. Renässansens litteratur är rik på mänskliga dokument, i vilka utpräglade personligheter träda oss till mötes utan omsvep och utan konventionellt hänsynstagande. Petrarca, poeten och humanisten, bik-

tar sitt inre liv inför den omutlige själsgranskaren Augustinus, för vilken hans skönhetsdrömmar äro illusioner och syndig avgudakult. I Benvenuto Cellinis memoarer framträder den obändiga passionsmänniskan, som följer sina impulser på gott och ont utan hämningar och utan samvetsskrupler och som med samma brutala kraft formar stoffet enligt sina konstnärsvisioner. I Montaignes Essayer möta vi den förfinade levnadskonstnären, som ser med mild skepsis på människornas oförnuftiga kamp för osäkra trosmeningar och vet att njuta livets goda gåvor utan att gå till övermått, liksom han ser mot döden med jämnmod och utan trälaktig fruktan. I Descartes' Discours de la méthode finna vi den rent intellektuella människan, teoretikern, vars förhärskande passion är begäret efter klarhet och evident kunskap.

»Allt ifrån barndomen har jag studerat», berättar han, »och då jag fick höra från alla håll, att man genom studier kunde vinna en klar och tillförlitlig kunskap om allt, som är gagneligt för livet, studerade jag med brinnande iver». Men snart nog kände han sig desillusionerad: »Jag kände mig tryckt av så många tvivel och missstag, att det tycktes mig som om det enda jag vunnit vore, att jag mer och mer upptäckt min egen okunnighet». Inom vetenskapen i dess traditionella läge finner han ett hopplöst osäkerhetstillstånd; de lärdas diskussioner ha till största delen varit ändlösa ordstrider utan resultat. Han studerade den skolastiska logiken, men den gav honom inte vad han begärde; den ger oss på sin höjd förmåga att ordna ett givet kunskapsmaterial, men den skänker oss ingen vägledning när det gäller att vinna nya kunskaper. Naturkunnigheten uppvisar allt för många oklara föreställningar och godtyckliga hypoteser; själva matematiken, den exaktaste vetenskapen, befinner sig ännu i ett allt för outvecklat tillstånd för att tillfredsställa hans lidelsefulla kunskapsbegär. De antika moralfilosofernas läror erinrade honom om stolta och praktfulla palatser, uppförda på lösan sand. Trött på bokstudierna, beslöt han sig för att söka kunskap i livets stora bok, »le grand livre du monde». Återstoden av min ungdom använde jag till att resa, att se hov och härar och att besöka människor med olika åsikter och i olika samhällsställning. — — Jag trodde, att jag skulle finna mer sanning i var enskild persons resonemang över de saker, som angingo honom och där en oriktig åsikt snart måste hämnas sig, än i de lärdes resone-

mang i studerkammaren över spekulationer, som ej frambringa något resultat».

Men studierna i »le grand livre du monde» lämnade honom lika otillfredsställd som studierna i klassiska urkunder. Han fann Predikarens bistra visdom bekräftad: allt är fåfänglighet och jagande efter vind. Och han drog för egen del den praktiska slutsatsen, att han borde undvika denna värld av växling och oro. Minst av allt vill han agera reformator inom staten eller kyrkan; vartill tjänar det att förändra förhållandena enligt ideal, som äro aktuella i dag och kanske antikverade i morgon? Det är klokast att taga det säkra för det osäkra, acceptera den bestående samfundsordningen, hålla sig till »den religion i vilken jag tack vare Guds nåd uppfostrats sedan min barndom», och för övrigt ansluta sig till de gängse åsikterna bland förnuftigt folk i hans umgängeskrets. Descartes hyllar den epikureiska maximen: lev i det fördolda långt från det offentliga livets komplikationer. Endast under dessa villkor kan människan bevara sin inre frihet och hålla sina tankars värld fridlyst från störande inflytanden. Ett ställe i Discours, där Descartes berör sina livsförhållanden i Holland, är ganska belysande. Han prisar sin lycka att få leva bland idoga människor, som mera syssla med sina egna affärer än befatta sig med andras. Därför lever han utan att sakna stadslivets fördelar men på samma gång enslig som en ödemarksbo, »aussi solitaire et retiré que dans les déserts les plus écartés».

Om varken den vetenskapliga traditionen eller erfarenheten av människornas levnadsvanor och tänkesätt kan giva sann och verklig kunskap, på vilken väg skola vi då kunna uppnå detta ideal? Eller kan det över huvud förverkligas; kanske är sanningssökaren hemfallen åt en dåraktig illusion; kanske är skeptikerns resignerade »que sais-je» visdomens sista ord efter alla gagnlösa irrfärder. Descartes vägrar att acceptera denna ståndpunkt, innan han prövat en tredje väg, den metodiska självprovningens och självreflektionens. Människan är av naturen utrustad med en förmåga att bilda klara begrepp och att skilja mellan sant och falskt; det är denna gudagåva, som vi kalla sunnda förståndet eller förnuftet, »le bon sens ou la raison». Den finnes hos alla människor, och det beror på deras fria vilja, om de använda den eller låta det inre ljuset fördunklas av passionernas välde.

Men kunna vi komma till evident kunskap på det förnuftiga tänkandets väg? Skeptikern svarar nej: förnuftskunskapen är lika osäker som sinneskunskapen; vi kunna på sin höjd säga, att vissa meningar förefalla sannolikare än andra. Nåväl, replikerar Descartes, låt oss då ställa oss på den radikale tvivlarens ståndpunkt, ställa alla fastslagna åsikter under debatt och se efter, om vi ej på denna det metodiska tvivlets väg komma fram till en punkt, där alla skeptiska betänkligheter upphöra.

Descartes tror sig finna en sådan fast punkt i självmedvetandet. Vi kunna tvivla på allt, på yttervärldens realitet, på Guds existens, på matematikens till synes odisputabla lärosatser. Men tvivlet är en tankeakt, och i tänkandet ligger den tänkande varelsens existens omedelbart innesluten; je pense, donc je suis. I självmedvetandet äro den uppfattande och uppfattningens föremål ett och detsamma; däri är grunden att söka till dess ovillkorliga evidens.

Men när Descartes utgår från det tänkande subjektet, vars verklighet är det enda omedelbart vissa, reser sig frågan: hur kunna vi hävda tanken på en objektiv verklighet, oberoende av medvetandet? Kanske är världen utom mig endast en värld av drömbilder, projektioner av mina inre tillstånd. Descartes tror sig kunna avvärja denna skrämmande tankemöjlighet. Liksom vi äro förvissade om vår egen tillvaro, kunna vi på lika säkra grunder vara förvissade om tillvaron av ett högsta och fullkomligt väsen. Gudsiden är borgen för Guds realitet. Men ett fullkomligt väsen måste vara absolut sannfärdigt, och i Guds sannfärdighet ser Descartes den säkraste garanti för vår tro på en reell värld, som kan bliva föremål för exakt kunskap. Mot en förnuftig världsskapare svarar ett universum, som i allt erbjuder en bild av fulländad ordning och lagbundenhet, med andra ord ett universum så beskaffat, att det låter sig utforskas av det metodiskt skolade människoförståndet.

Den världsbild, som vi möta i *Discours de la méthode* och som närmare utformas i de följande skrifterna, är skapad av en genial matematiker och uppvisar de matematiska tankeskapelsernas enkla och rena arkitektur. I Descartes' fysik äro alla de animistiska inslag, som vi möta i renässansens poetiska naturfilosofi, principiellt bannlysta. Inga ändamålsförklaringar tolereras; när vi finna avsikter och syftemål i de naturliga händelsesammanhangen, tilltro vi oss förmätet nog att äga kunskap om Guds för oss ändliga varelser

förborgade världsplan. Vi kunna endast fastställa den järnhårda lagbundenhet, som bestämmer de minsta partiklars rörelser och himlakropparnas banor i den oändliga rymden. Fysiken framstår som en kosmisk geometri; begreppen materia och utsträckning sammanfalla, och de olika föremålen bestämmas genom sina geometriska egenskaper, medan alla andra sinneskvaliteter såsom färger och toner hänvisas från naturvetenskapens till psykologiens värld. Alla förlopp i det materiella universum kunna förklaras med hjälp av rörelselärans grundläggande sats: varje kropp strävar att bibehålla sitt givna läge och förändrar det blott på grund av en yttre orsak, varje kropp i rörelse rör sig i en rätlinjig bana, såvida den ej tvingas att ändra sin riktning på grund av yttre orsaker. Rörelsekvantiteten i universum är oföränderlig eller konstant; denna sista grundsats följer enligt Descartes ur den gudomlige världsskaparens oföränderliga väsen.

Naturen är inte det levande, besjälade väsen, som inspirerade diktarfilosofen Giordano Bruno till glödande hymner; den är en gigantisk mekanism, konstruerad av den gudomlige Matematikern och den kan endast utforskas av den som förstår begagna det matematiska precisionsinstrumentet. Men den mekaniska världsuppfattningen har en gräns, som inte kan överskridas. Visserligen kunna de organiska kropparna, människokroppen inberäknad, helt och hållet studeras med materievetenskapens metoder. Vi behöva ej räkna med faktorer, som äro okända i den oorganiska materiens värld; fysiologien är tillämpad mekanik och ingenting därutöver. I våra dagars diskussioner mellan mekanistiska och vitalistiska biologer skulle Descartes ställa sig på mekanisternas sida och acceptera Jacques Loeb's extrema maskinteori. Men med en bestämd reservation; han skulle principiellt avböja den tysk-amerikanske biologens försök att tillämpa detta perspektiv på själslivets område, liksom han skulle avböja den Watsonska behaviorismen och Vladimir Bechterevs reflexpsykologi. Visserligen är själslivet i stor utsträckning beroende av fysiologiska betingelser; sinnesförnimmelserna och de sinnesrörelser, som vi kalla passioner, måste förklaras som verkningar av tillstånd hos vår organism. Men i yttringarna av andens egen verksamhet, det förnuftiga tänkandet och den målmedvetna viljan, framträder en verklighet av helt annan art än det mekaniska natursammanhanget. Behärskas detta av nödvändigheten, så är den andliga

världen ett frihetens rike, låt vara att denna frihet ständigt måste värjas mot de blinda och obändiga passionernas anlopp. Descartes' psykologi utmynnar i en etik, som återspeglar samtidens aristokratiska manlighetsideal och som på det skönlitterära området har sin närmaste motsvarighet i Corneilles tragedier. Kardinaldygderna äro »magnanimité» och »générosité», själsstyrka och ädelmod. För att förvärva dem gäller det att tvinga passionerna till lydriad under den klara tanken och den fasta viljan, liksom regeringen i en välordnad stat vet att tvinga oroliga massor till underkastelse med lagar och vapen.

Descartes har emellertid endast i förbigående behandlat de etiska problemen. För historiens och kulturlivets filosofi hade han föga intresse; hans tanke koncentrerades på matematikens och den exakta naturvetenskapens problem. Men den intellektuella inställning, som fick sitt uttryck i den akademiska bekännelse- och programskriften med den högst akademiska titeln, har i högsta grad påverkat det kulturfilosofiska tänkandet. Cartesianska författare av mycket olika typ, från den djupsinnige grubblaren Pascal till den spirituelle populärfilosofen Fontenelle, bidrogo att skapa den moderna framstegstro, som besjälade upplysningen och kulminerade i Darwins och Spencers tidsålder. Descartes' stolta tro på den nya vetenskapliga metodens överlägsenhet över den traditionella skolfilosofien och dess antika mästare utmynnade i idén om mänsklighetens frammarsch mot allt större klarhet och allt mera vidgade intellektuella synvidder. Och därtill kom den franske matematikern-filosofens övertygelse om den nya vetenskapens värde för det praktiska livet. Naturvetenskapen skall göra människorna till naturens egendomsherrar, som utan möda njuta av jordens frukter; medicinen har måhända möjlighet att göra människorna visare och dugligare, än de någonsin varit. Hos honom liksom hos Francis Bacon finna vi uttryck för den tekniska framtidsoptimism, som tillhör den moderna utvecklingstrons loci communes. Från Descartes går en linje fram till tänkare som Condorcet, Saint-Simon och Auguste Comte, vilka alla motsågo en framtid, då vetenskapen blir en organiserande och lyckoskapande gudamakt. Samma tanke besjälade Ernest Renans *L'Avenir de la Science*, den store skeptikerns trovissa ungdomsarbete.

Descartes' kosmiska mekanik undanträngdes av Newtons Principia, och den en gång så beundrade virvelteorien räknades av en senare generation till de mänskliga inbillningarnas rike.

»Och du som människan det stora budord skänkt,
att blott i tvivlets spår till sanningarna vandra!
Du glömmet det — och strax bland virvlar, oförtänt,
du famlar yr och blind som Mesmer och vi andra»,

skriver Kellgren i en briljant upplysningssatir.

Descartes' filosofiska lärobyggnad var ej så fast grundmurad som mästaren trodde; reflexionen tvingades snart nog att arbeta vidare och söka mera tillfredsställande formuleringar. Men den cartesianska andan med dess lidelsefulla strävan efter begreppsmässig klarhet, dess hävdande av självsyn gentemot tron på gamla och nya auktoriteter, dess obevekliga krav på metodisk ordning inom vetenskapen, uppbär alltjämt forskningsarbetet i naturforskarens laboratorium och kulturforskarens bibliotek. Även om mästarens lärosatser höra historien till, så är hans filosofiska genombrottskrift alltjämt en levande och tankestimulerande bok, som inte minst har budskap till vår tids sanningssökande andar. Descartes' anda behövs i en tid, då förnuftet detroniseras till förmån för primitivt känslotänkande och allehanda intellektuella atavismer florerar i ohämmad frihet i intuitionens och den omedelbara upplevelsens missbrukade namn.

DE SVENSKA DROTS- OCH MARSKÄMBETENA
UNDER 1200- OCH 1300-TALEN

AV

KARL-ERIK LÖFQVIST

De svenska drots- och marskämbetenas historia bjuder under den äldsta perioden, högmedeltiden, på en rad intressanta problem. Visserligen uppvisar det till buds stående materialet stora luckor, men det ökar egentligen endast problemens lockelse, och om än de upplysningar, som direkt kunna utvinnas, äro få och knappast omfatta mer än ämbetsinnehavarnas namn samt någon gång deras allmänna befogenheter, har dock en monografisk framställning en given plats att fylla. Frånsett att åtskilliga problem av större räckvidd tangeras, är nämligen ämbetenas historia rik på växlingar, och frågeställningen måste skifta under olika tider. Det erbjuder då påtagliga fördelar att se utvecklingen i ett sammanhang framför att få en sporadisk belysning på någon drots eller marsk i historiska tidsskildringar med andra huvudintressen.

Naturligtvis sammanhänger tillkomsten av så betydande ämbeten som drotsens och marskens med utvidgningen av centralregeringens makt och befogenheter i 1200-talets Sverige, och lika självfallet är, att källorna icke ha något att berätta om skapelseprocessen. Ämbetenas ursprung har därför varit omdiskuterat, och frågan härom har tillspetsats i striden om deras karaktär av hirdämbeten. Det finns nämligen två olika vägar att välja, och som vid så många andra tillfällen i vår historia stå utländska mönster och inhemska traditioner emot varandra i olika forskares framställning. En äldre uppfattning¹ lät drotsen och marsken ingå i den hird, som man i anslutning till norska mönster ansåg omgiva den svenske konungen, och man betraktade ämbetena som en fortsättning av äldre befattningar inom hirden. För marskens del kunde man därvid anknyta till stallarämbetet (stabularius). K. G. Westman bröt emellertid fullständigt med denna hirdteori och ansåg, att ämbetena framträdde som en fortsättning i nya former av jarlens och att de närmast

---

¹ Hildebrand, H.: Sveriges medeltid 2 s. 112 ff.; Hildebrand, E.: Svenska statsförfattningens historiska utveckling s. 124.

voro »en efter utländskt mönster införd form, vari kungen tog vissa stormäns medverkan i anspråk för uppdrag i riksstyrelsen, som säkerligen voro av en administrativt föga reglerad och mera personlig natur.»²

Ett absolut ställningstagande för den ena eller andra meningen är icke gärna möjligt, så länge man i fråga om ämbetenas äldsta historia icke vet mera, än att en marsk först kan beläggas år 1268 och en drots år 1276. Westmans ståndpunkt måste dock avsevärt modifieras, då den bygger på den troligen felaktiga förutsättningen, att någon kunglig hird, vari även stormän inrangerats, icke funnits i Sverige under 1200-talet, och hans delvis skeva uppfattning om konungens och stormännens inbördes förhållande³ förledde honom till att taga alltför skarpt avstånd från hirdtjänsternas roll som föregångare till drots- och marskämbetena. Det kan nämligen icke vara tal om en utveckling från »hirdtjänst med ständig tjänstgöring i tämligen låga sysslor till — ett ämbete lockande för godsägande stormän och värdigt att innehavas av rikets föreståndare»,⁴ utan utvecklingen ligger på ett betydligt jämnare plan. Ett hirdämbete som stallarens gav innehavaren en framskjuten ställning, såsom det tydligt framgår av placeringen och titulaturen för konungarna Johans och Eriks stallare i dokument från omkring 1220,⁵ och stormännens uppslutning kring konungamakten i såväl eget som konungens intresse var redan under tidigare medeltid ett faktum. Det sist sagda pointeras för övrigt av att ett riksämbete tycks vara färdigbildat redan under Johan Sverkerssons regering, då biskop Karl i Linköping tjänstgjorde som kansler⁶ och samma post under Erik Erikssons minderårighet var besatt av biskop Bengt i Skara.⁷

Men att hirdtjänsternas betydelse på detta sätt framhäves, när man diskuterar bakgrunden för marsk- och drotsämbetena, utesluter

---

² Svenska rådets historia s. 94. Jmf. Tunberg: Äldre medeltiden s. 337.

³ Se härom Löfqvist: Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid s. 153 ff.

⁴ Westman a. a. s. 93.

⁵ DS n:r 185 och 216. Att biskopar och stormän hade egna stallare och att dessa ännu under slutet av 1200-talet intogo en blygsam ställning är ju helt naturligt och har ingenting med konungens stallare eller marsk att göra. Jmf. Westman a. a. s. 93 not 2.

⁶ DS n:r 181 och 183 (1219).

⁷ Ibid. n:r 216 (1225).

icke, att utländska impulser också spelat in. Utländska förebilder för de svenska riksämbetena finna vi närmast i Danmark som tidigare än Sverige gjorde bekantskap med de kontinentala nyheterna och vanligen — som i detta fall — via nordtyska länder omplanterade dem på nordisk botten. För att till en början fasthålla parallellen med kanslersämbetet kan det omtalas, att en kunglig kapellan där blev upphöjd till kansler redan 1161 och att det var omkring 1200, som de förnäma Sunessönerna gåvo glans åt ämbetet och ytterligare höjde dess betydelse. Danmark tycks alltså ha ett ordinärt försprång före Sverige i fråga om kanslersämbetet, och detsamma gäller för marskens och drotsens del. Från och med 1250-talet kan man i Danmark lägga upp en relativt kontinuerlig förteckning över personer, som beklätt dessa poster, och med ett så närliggande mönster torde man icke kunna förneka det utländska inflytandets betydelse. Bevisen för livligheten i de svensk-danska förbindelserna vid 1200-talets mitt äro ju flerfaldiga.

Men troligen har inflytandet utifrån i främsta rummet sträckt sig till ämbetenas namn och till allmänna drag i deras organisation, och kärnan, som detta främmande material anpassats till, har säkerligen varit de tidigare inhemska tjänsterna, de tidigare hirdämbetena. Konungen har helt naturligt även tidigare tagit framstående män i sin omgivning till hjälp vid rikets administration, och om man riktar blickarna mot vårt närmaste grannland, Norge, finner man, huru hirdämbetsmän som kansler, stallare och märkesman kvarstodo inom hirden under hela 1200-talet, även sedan de blivit konungens förtroendemän vid rikets styrande och fått en vidgad ämbetskompetens.

För att ge diskussionen om de svenska ämbetenas framväxt en fastare grundval finns det ingen annan metod än att följa drotsen och marsken under den äldsta tiden och på så sätt få ett bättre grepp om den roll, som tillämnats dessa befattningshavare. Magnus Ladulås' regering blir då den första period, som står oss till buds, och ämbetslängderna måste därvid, med hänsyn tagen till det ofullständigt bevarade källmaterialet anses visa full kontinuitet. Som drotsar ha då fungerat: Magnus 21. 9. 1276⁸; Folke 3. 1. 1281;

⁸ Då ingen källa anges, återfinnes brevet i *Diplomatarium Suecanum* (DS) eller, efter 1355, i *Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref* (SRP) under ifrågasvarande datum.

Magnus Rangvaldsson 7. 12. 1282, 13. 7. och 2. 10. 1283, 1284 (Skänninge stadga)⁹ och 23. 8. 1285.

Drots Folke dog 1281,¹⁰ och »dominus Magnus dapifer» avled 1285.¹¹ Båda innehade alltså ämbetet till sin död, något som vittnar om en viss fasthet i tillsättningen. Om Magnus Rangvaldsson fått någon efterträdare, synes visserligen ovisst, men att ämbetet var avsett att bli bestående, visar konung Magnus' testamente av 22. 2. 1285 (DS nr 802). Särskilda uppdrag för testamentets verkställighet gåvos nämligen däri, förutom åt biskoparna i de berörda stiftet, åt kanslern och drotsen, och dessa båda skulle medverka vid uppbärandet av vissa anslagna skatter och övervaka användningen av dem. Kanslern och drotsen stodo tydligen som representanter för centralregeringen, och dessa båda ämbetsmän utmärktes vidare särskilt före rådet i dess helhet vid utpekandet av exekutorerna för testamentet.¹²

Marsken förblev onämnd i testamentet, men eftersom detta endast sysselsatte sig med inre, civila frågor, synes det självklart, att drotsen skulle komma i första hand. Marskämbetets existens under Magnus Ladulås' tid är ändock välbelagd, då efter konung Valdemars marskalk Magnus (1268)¹³ möta Karl 1276¹⁴ och 22. 7. 1278¹⁵ och Håkan Tunesson 3. 1. 1281, 1284 (Skänninge stadga)¹⁶ 23. 8. 1285, 7. 10. och 8. 12. 1286, 10. 6. 1287, 11. 9. 1288 och 22. 8. 1289. Efter Håkan Tunesson, som uppslukas av tystnaden efter sistnämnda datum, följer Tyrgils Knutsson fr. o. m. 10. 2. 1292.

---

⁹ DS n:r 813. Det finnes trots en viss inkonsekvens vid uppräknigen av sigillvittnena ingen anledning antaga, att någon annan än Magnus varit berättigad till drotstiteln. Jmf. Linder: De svenska lagmännens ställning till konung och folk t. o. m. år 1347 s. 30 f.

¹⁰ Chronologia ab anno 266 ad 1430. SRS I:1 s. 25.

¹¹ Chronologia Vetusta ab anno 880 ad annum 1430. SRS I:1 s. 63.

¹² DS I s. 657 ff.

¹³ DS n:r 537.

¹⁴ Magnus Saga, Icelandic Sagas 2 s. 370 f.

¹⁵ Enligt B. E. Hildebrand: Svenska Sigiller från medeltiden är denne marsk Karl identisk med den senare riddaren och rådsmedlemmen Karl Gustafsson (2 korslagda liljor), men enligt DS n:r 649 saknas sigill under detta, härvidlag avgörande, dokument.

¹⁶ Jmf. ovan not 9 och Linder a. a. s. 31.

Under ämbetenas första kontrollbara tid i Sverige visa de sig alltså fasta och bestående, och deras innehavare intogo en framskjuten plats bland stormännen.¹⁷ Varken drots- eller marskämberet har dock under Magnus Ladulås' regering efterlämnat spår, som avslöja något närmare om ämbetenas omfattning och de därmed förknippade värven. Det är i huvudsak endast som vittnen bland övriga stormän, som drots och marsk äro kända. Men Magnus' ovan återopade testamente giver dock tillräckligt tydliga anvisningar för att drotsens ställning skall anses fastslagen, och Håkan Tunessons marsktid är i sig själv imponerande.

Den regelbundna återbesättningen av ämbetena synes mig visa, att dessa vunnit fasthet och stadga, kanske i anslutning till äldre hirdtjänster. Magnus Ladulås har i drotsen och marsken kunnat se pålitliga medhjälpare, och det är först under en följande period, som nya omständigheter på den politiska valplatsen skapa förskjutningar i ämbetenas ställning.

Drots- och marskämberetena framträda i Sverige under senare hälften av 1200-talet, under en tid, då konungen ställes inför allt flera uppgifter av riksvårdande karaktär och även själv energiskt söker utbygga sin ställning som *hela rikets* huvud. Men det är också en tid, då svallvågorna från de kontinentala feodalstaterna nå upp till Sverige, och den begynnande feodaliseringen, om än ytlig till sin karaktär, ikläder den gamla striden om makten mellan konung och stormän nya former. För de nya ämbetsmännens del kom detta att betyda, att de råkade i en mellanställning, som tillät dem att uppträda ibland som konungens förtroendemän, ibland åter som självskrivna ledare för den samhällsklass, varifrån de själva utgått. Speciellt drotsämberetet avspeglar den inrikespolitiska situationen i en växlingsrik historia. Det blir ingen lugnt fortskridande stabilisering av ett betydelsefullt riksämbete utan ständiga skiftningar i ämbetenas ställning, beroende på det politiska läget och konungens egen kraftfullhet.

---

¹⁷ Westman har framlagt en annan åsikt, då han sammanfattningsvis skriver: »Båda ämbetena förefalla tämligen litet utvecklade, och det är osäkert, om de ens ständigt varit tillsatta. — — — Hur oriktigt det vore att anse dessa ämbeten ingå som fasta led i en ämbetsmannaorganisation, framgår bäst av växlingarna i deras betydelse.» a. a. s. 93. Omdömet förefaller att vara skevt och bygger främst på den följande tidens utveckling.

Den tidigare utvecklingen kom att bli avbruten genom Magnus Ladulås' död och genom de exceptionella förhållandena under den nye konungens, Birger Magnussons, omyndighet. Ämbetenas roll kom då att bli omkastad, sedan Tyrgils Knutsson blivit marsk, men Tyrgils Knutssons insats berodde mindre på hans marskämbyte som sådant än på hans personlighet och på det särskilda uppdrag, som kommit honom till del. Erikskrönikans uppgift, att Magnus Ladulås på sin dödsbädd anförtrott förmynderskapet åt Tyrgils sannolik, då den under Birgers omyndighetstid stödes av brevuttryck som de av Westman citerade »agentis tunc negocia regni» och »auctoritate regia». Det skulle alltså ligga speciella förordnanden bakom Tyrgils Knutssons maktställning, och denna är icke Knutsson,¹⁸ accepteras i sak av Westman¹⁹ och verkar i viss mån signifikativ för marskämbytet utveckling. Man kan naturligtvis framhålla, att marskämbytet var en grundsten i den maktposition, Tyrgils Knutsson uppbyggde, men för övrigt måste man reservera sig mot varje starkare sammankoppling mellan denna och marskämbytet som sådant. Tyrgils Knutssons styrelse faller därför utanför ramen för denna uppsats, och i fråga om den kan jag hänvisa till Westmans framställning.²⁰

Pippings uppgift i »Kommentar till Erikskrönikan», att Tyrgils Knutsson redan under Magnus Ladulås' sista levnadsår skriver sig med marskstitel, är icke korrekt och beror på feltolkning av Strinneholms mera obestämda och välavvägda omdöme.²¹ I själva verket är marskstiteln icke belagd förrän 10. 2. 1292, och i Erikskrönikan möter icke Tyrgils Knutsson som marsk förrän år 1299. Marskämbytet behöll sedan Tyrgils Knutsson till den kupp, som berövade honom frihet och liv, och icke heller den inflytelserika ställning, som han grundlagt under konungens minderårighet kunde nämnvärt rubbas genom Birgers myndighetsförklaring. Den tilltagande spänningen mellan konungen och hans bröder, hertigarna Erik och Valdemar, gav tvärtom Tyrgils Knutsson tillfälle att tillskansa sig själv fördelar, och hans ställningstagande blev för konungen av

¹⁸ EK v. 1253 ff.

¹⁹ A. a. s. 128.

²⁰ Westman a. a. s. 128 ff.

²¹ Kommentar till EK s. 392, jmf. Strinneholm: Svenska folkets historia 5 s. 4.

ännu större vikt än tidigare. Det förefaller under sådana omständigheter lättförståeligt, att han icke ville vid sin sida tåla någon annan ämbetsman, som kunde inskränka hans inflytande hos konungen eller förminska hans maktsfär. Någon kunglig drots finnes icke belagd under denna tid.

Drotsämbetets traditioner hade dock icke dött ut, utan ämbetet återupprättades under det första årtiondet av 1300-talet, då hertig Erik bestod sig med en egen drots, vilken utnämns efter kröningsmötet i Söderköping och den därvid verkställda utskiftningen av arvet.²² Abjörn Sixtensson hade tidigare varit medlem av Birgers råd och nämnes som sådan 7. 10. 1302, men 15. 12. 1302 kallas han Eriks »dapifer». Erikskrönikans skildring av utnämningen förlagd till år 1303 visar sig oriktig, men det kan samtidigt anföras, att krönikan talar om »drotset Abjörn» redan föregående år (1302).²³ Abjörn Sixtenssons ställning till hertigarna inbördes tycks icke vara skarpt avgränsad, ty ehuru han först framträder som hertig Eriks drots (15. 12. 1302 och 17. 5. 1304²⁴), kallas han senare av båda hertigarna tillsammans för »dapifer noster» (t. ex. 8. 1., 11. 6. och 17. 12. 1307), och även hertig Valdemar kan ensam beteckna honom »dapifer noster» (9. 9. 1307).²⁵ Då Abjörn själv i januari 1309 står som brevetställare erkänner han i egenskap av »dapifer domini E. ducis sweorum illustris» den gods förläning, som givits honom »per magnificos principes dominos meos E. et W. duces sweorum illustres». Förbindelsen med hertig Erik var tydligen den starkaste och ursprungligaste, men hertigarnas nära sammanhållning under hela Abjörn Sixtenssons drotstid, som varade fram till hans död 1310,²⁷ kommer även på detta sätt till synes.

Abjörn Sixtenssons utnämning hade ägt rum samtidigt med att hertigarna blevo fullmyndiga, men innan ännu deras självständighet tog sig starkare uttryck. Av allt att döma ha de tills vidare kvarsuttit i konungens råd, och sannolikt har deras drots, den tidi-

²² Westman a. a. s. 152.

²³ EK v. 2006 ff. resp. v. 1848.

²⁴ Brevet kan icke, som DS alternativt framför, ha varit daterat 1. 6. 1300.

²⁵ ST I s. 328.

²⁶ DS n:r 1603.

²⁷ SRS I:1 s. 65; 16. 11. 1311 (DS n:r 1825) kallad »condam dapifer».

gare kunglige rådsmedlemmen, gjort detsamma.²⁸ Det låter sig under sådana omständigheter icke avgöra, om den hertigligen drotsutnämningen skett på tillskyndan av konungen och marsken eller om hertig Erik tagit ett initiativ på egen hand. Men i varje fall synes det betydelsefullt, att man utökar ämbetsorganisationen med en drots just 1302, när man ordnar rikets styrelse för den följande tiden. Man har, om än i en av omständigheterna betingad form, närmat sig den äldre ämbetsorganisationen från Magnus Ladulås' tid.

Delningen och regeringsordningen 1302 var väl avsedd att bli definitiv, men brytningen mellan konungasönerna kom snart nog, och när den kom, stod drotsen och en betydande frälsegrupp trofast på hertigarnas sida. Det kan därför väcka förvåning, att hertigarna icke gävo Abjörn Sixtensson någon efterträdare och att överhuvud ingen hertiglig ämbetsman är känd från deras återstående levnad,²⁹ ehuru hertigarna organiserade en självständig styrelse i sina relativt vidsträckta besittningar och bland sina män räknade åtskilliga av de förnämsta svenska stormännen. Vill man icke nöja sig med att inregistrera faktum, måste man söka förklaringen i personliga förhållanden, i hertigarnas med åren stegrade självkänsla och deras ändrade maktställning under en ny politisk situation. Därtill kommer ju, att hertigarna, som gemensamt handhade styrelsen, tillsammans dock icke härskade ens över hela riket. Möjligen har det varit av betydelse, att konungen under 1310-talet utnämnde marsk och drots — man har inga exempel på att i 1300-talets Sverige funnits mera än en drots och en marsk vid samma tillfälle.

De kungliga ämbetsmännens historia under den nu berörda tidrymden 1302—1318 går efter rakt motsatta linjer. Efter Tyrgils Knutssons störtande dröjer det till år 1310, Abjörn Sixtenssons dödsår, innan man finner drots och marsk vid Birgers sida.³⁰ Det före-

²⁸ Westman a. a. s. 163 ff.

²⁹ Erikskrönikans vittnesbörd, att vid hertigarnas bröllofsfestligheter en marskalk med en silverstav i handen dirigerade utdelningen av foder, är alltför svävande och odeciderat för att kunna giva några hållpunkter. Även om det icke är ett litterärt lån, är inskottet endast tillfälligt och äger ingen beviskraft gentemot diplommaterialiets fullständiga tystnad. EK v. 3600 ff.; Kommentar till EK s. 645.

³⁰ Holmger Ulfsson, som 1305 tjänstgjorde som »camerarius» (ST I s. 319), var icke någon ersättare för drotsen. Under 1310-talet voro alla tre ämbetena

faller troligt, att Birger känt lättnad över att undslippa trycket från den övermäktige marsken och icke velat utsätta sig för risken med nya ämbetsmän, som kunnat växa honom över huvudet, men att de följande årens svårigheter och nederlag lärt honom nödvändigheten av att ha pålitliga medhjälpare, som kunde underlätta regeringsbördan.

Före ingåendet av fredsfördraget med hertigarna 1310 hade Birger utnämnt drots och marsk, vilka tillsammans med andra rådsmedlemmar befunno sig i Helsingör i början av mars.^{30a} Som drots framträder då den tidigare närkeslagmannen Leonard Ödasson och som marsk Håkan Jonsson Läma. Marsken kvarstod på sin post ända till Birgers fall, nämnd 1310—15 samt 27. 2. 1318, men i fråga om drotsämbetet ägde en del ombyten rum. Leonard Ödasson avgick med döden, troligen samma år (1310), och från och med 1311 beklädde Knut Jonsson ämbetet (han kallas »legifer ostgotorum» 23 nov. 1310 men »dapifer» 7 febr. 1311). Knut Jonssons drotsbana är mycket välbelagd, då han nämnes icke mindre än 13 gånger, fram till 9 okt. 1314, och vid alla tillfällen får drotstiteln utsatt. Sistnämnda datum utfärdar han tillsammans med nio andra av konung Birgers rådgivare ett förpliktelsebrev, vari utställarna förplikta sig till trohet mot konung Birger med gemål och avkomma samt lova de senare sitt stöd i händelse av konungens frånfälle.

Varför Knut Jonsson efter en sådan förklaring fått lämna drotsämbetet, är svårt att säga, och man vill gärna tro, att tillbakaträdandet haft en viss prägel av frivillighet,³¹ eftersom Knut Jonsson kom att kvarstå som Birgers förtroendeman.³² Säkert är emellertid, att han avgått under den närmast följande tiden efter trohetsförpliktelsen, ty 4 jan. 1315 benämnes han endast östgöotalagman i ett brev, där marsken får sin titel utsatt, och under de kommande åren framträder han likaså endast som lagman. Hans efterträdare, Johan Brunkow, fanns också bland löftesmännen i ovannämnda förtroendebrev, men dennes drotstitel är icke anträffbar förrän 1 okt.

---

besatta samtidigt; då Ture Ketilsson är känd som »camerarius» 5. 3. 1310 och 19. 4. 1314 (Styffe: Bidrag till Skandinavians historia I s. 1).

^{30a} DS n:r 1657.

³¹ Jmf. Tunberg: Äldre medeltiden s. 170.

³² DS n:r 2067 och 2134.

1316. Johan Brunkow återkommer endast två gånger i brevmaterialet, vid båda tillfällena (15. 3. 1317 och 27. 2. 1318) som drots, men hans roll i Nyköpingsdådet 1317 är ju känd genom Erikskrönikan, liksom att han med livet fick plikta för sin trohet mot Birger.³³

Den period 1290—1318, som börjat på ett egenartat och ur ämbetshistoriens synpunkt oregelbundet sätt genom marskens personliga styrelse, slutar alltså med att båda ämbetena äro normalt besatta och i funktion. Drotsämbetet framstår därvid åter som det förnämre av de två, eftersom det besättes med så framstående män som lagmännen Leonard Ödasson och Knut Jonsson eller en kungagunstling som Johan Brunkow. I denna ordning sker ingen ändring genom de skickesediga händelserna 1317—18. Den lyckade resningen mot Birger förde visserligen fram hertigarnas män i främsta ledet, men också konungens forna anhängare gingo på ett tidigt stadium över till det hertigligen partiet, och stormännen stodo därför snart relativt enigt samlade kring hertig Eriks maka och son. Naturligtvis blev det det hertigligen partiets främste man, som fick taga hand om ledningen. Styrelsen ordnades på ett »hoff» i Skara vid midsommartiden 1318, och där valdes Mats Ketilmundsson enligt Erikskrönikan till »drotzetara ok forman» av rikets råd. Tidsbestämningen kan göras skarp, då drotsutnämningen av brevitulaturen att döma ägt rum mellan 23 och 27 juni.³⁴

Drotsens handlingsfrihet blev emellertid inskränkt icke blott på grund av rådets medverkan i styrelsen utan framför allt genom hertiginnorna Ingeborgs ingrepp. Regeringen tycks till konunga-valet 1319 ha förts i deras namn, och tillsammans ha hertiginnorna, utan att medverkan av drots eller råd omtalas, stadfäst klosterprivilegier och givit skattefrihet.³⁵ Mats Ketilmundsson, som troget bistod sin döde herres gemål, kom därigenom något i skymundan, och han omtalas i brev av båda hertiginnorna tillsammans eller av

³³ EK v. 3914 ff., 4215 ff. och 4364 ff.

³⁴ DS n:r 2154 och 2155; *ibid.* n:r 2106 med säkerhet ett förfalskat brev, då Mats Ketilmundsson här den 6 maj 1317 av hertig Erik kallas »wars Rikis Drotzste». Samma brev anteciperar nämligen också Karl Näskonungssons riddarutnämning, och Mats Ketilmundsson återkommer utan drotsstiel i hertigarnas testamente 18. 1. 1318.

³⁵ DS n:r 2159 och 2175.

någon av dem som »dapifer noster».³⁶ Men Erikskrönikans uppgift, att han valdes till föreståndare eller hövitsman för riket, styrkes av ett bevarat brev hos Huitfeldt, där Mats Ketilmundsson som »Dapifer et Capitaneus Sveciæ» tillsammans med ett stort antal svenska stormän i mars 1319 sluter fredsfördrag,³⁷ och av en stadfästelse av en dom 12. 6. 1319. Det är egentligen den enda gången, Mats Ketilmundsson uppträder med större självständighet, och även då bär han titeln »dapifer et Capitaneus swechie». Efter konunga-valet ändras hans titel till »dapifer regis magni», och förändringen förtjänar att uppmärksammas. Under den föregående konungalösa tiden har Mats Ketilmundsson haft ett speciellt förordnande som rikshövitsman vid sidan av sin drotsbefattning, när en ny konung blivit vald fungerar han som ställföreträdare i sin egenskap av drots.

Drotsens uppgift var enligt »privilegiebrevet» av 8 juli 1319 att handhava rättvisan och rikets rätt. Dess utställare, biskopar, lagmän och andra stormän, lova att med råd och dåd bistå drotsen Mats Ketilmundsson och den som i hans ställe kunde bli förordnad att vårda lag- och rätt, tills konungen nådde laglig ålder.³⁸ Man fäster sig vid, att löftet begränsades till konungens omyndighetstid, men vidare vid det juridiskt sett välmotiverade inskottet om en ev. ersättare för Mats Ketilmundsson. Det är som ett förebud om kommande motsättningar mellan olika intressegrupper, vilka skulle skjuta undan Mats Ketilmundsson långt före konungens myndighetsår. Hertiginnan Ingeborg, Mats Ketilmundsson »dapifer» och rådsmedlemmarna bekräfta den 28 juli 1319 kyrkans privilegier, men därefter (25 nov. 1319, 29 jan. 1320 osv.) utsättes icke mera någon drots titel för Mats Ketilmundsson. Magnus Eriksson har nominellt inträtt som regent,³⁹ ibland framhäves rådets medverkan i beslutet (t. ex. 17. 12. 1320 och 27. 1. 1321), men främst är det

³⁶ 27. 6. 1318, 1. 8. 1318, 8. 10. 1318 och 21. 3. 1319.

³⁷ DS n:r 2173 med not.

³⁸ »Nos omnes — — promittimus quod reuerendo viro domino mathie ketilmundasson dapifero regis nostri ac ei qui loco ipsius fuerit substitutus ad exequendum iusticiam et jura regni nostri astabimus consiliis et auxiliis opportunis donec sepedictus rex noster ad etatem legitimam peruenerit domino concedente», DS n:r 2199.

³⁹ DS n:r 2255 ff. (25. 8. 1320 osv.)

hertig Eriks änka och konungens moder, Ingeborg, som drager blickarna till sig. Hon nämnes i breven vid sidan av Magnus (29. 1. och 17. 12. 1320) men uppträder också självständigt å hans vägnar (6. 3. 1321; liknande 1. 10. 1320). Det är troligen till förmån för henne, som Mats Ketilmundsson fått draga sig tillbaka, sannolikt lämnad utan effektivt stöd av en konkurrerande rådsgrupp. Han har dock kvarstått i rådet och slutit upp vid Ingeborgs sida (t. ex. 25. 11. 1319, 27. 1. och 14. 3. 1321).

Hertiginnan Ingeborg kom snart i spånt förhållande till svenska rådet, genom sin lust att föra politik på egen hand, och rådet eller rättare en mot den hertigligen politiken avogt sinnad rådsgrupp fick till ledare den mäktige Knut Jonsson, drotsen från 1311—14 och den tidigare motståndaren till hertigarna. Denne stod i spetsen för de svenska rådsmedlemmar, som april 1321 i brev till det norska rådet rörande Ulf Saxesson vända sig emot hertiginnan Ingeborg och hennes egenmäktighet,⁴⁰ medan Mats Ketilmundsson vid detta tillfälle saknas och något senare anträffas vid hertiginnans sida (24 juli 1321).⁴¹ När Knut Jonsson nästa gång kommer till synes i brevmaterialet, 12 mars 1322, är han drots och blir som sådan den ledande mannen i Sverige under de följande tio åren. Den anti-hertigligen politiken fortsattes, och från hertiginnan Ingeborg tog rådet bestämt avstånd genom föreningen i Skara 20 juli 1322. Därvid slöt även Mats Ketilmundsson upp vid sina ståndsbröders sida, så att den enhetliga rådsfronten var återställd. Den forne drotsen fick senare ett självständigt verksamhetsfält i Finland, där han blev hövitsman (30. 8. 1324 osv.; † 1326). »Capitaneus Sveciæ» slutade som »capitaneus terræ finlandiæ».

Knut Jonssons drots tid har naturligtvis lämnat spår efter sig, och hans befogenheter komma till synes, då han befäller södermanlänningarna att i hans frånvaro endast lyda sin lagman, om påbud om krigståg eller andra åtgärder rörande riket skulle erfordras.⁴² Domsmakten utövas givetvis å konungens vägnar av drotsen (»iudicio Domini mei Regis prefati adiudicata»),⁴³ och befattningen

---

⁴⁰ DS n:r 2292.

⁴¹ ST I s. 418 ff.

⁴² DS n:r 2328.

⁴³ 19. 5. 1324; liknande 11. 9. 1330 och 5. 8. 1331.

med finansväsendet är märkbar, då en lagman å drotsens vägnar betalar skuld med influten markgäld.⁴⁴ Drotsen har haft den verkställande makten, men alla viktiga frågor ha avgjorts med biträde av rådet.⁴⁵

Vad som förut har framhållits i fråga om Tyrgils Knutssons marsktid, nämligen att förhållandena under en konungs omyndighetstid alltid bli något exceptionella, gäller naturligtvis också för 1320-talets del. Som privilegiebrevet 1319 utsade, avsåg avtalet mellan drotsen och rådet endast den tid, som återstod till dess att konungen nådde laglig ålder. Förbindelsen i Skara 1322 ingicks likaså för »tempore puericie», och beslut, som fattades under 1320-talet, kunde förses med samma tidsbegränsning i sin giltighet.⁴⁵ För drotsämbetets inplacering i rikets centralstyrelse blir alltså icke 1320-talets historia någon bestående värdeämätare, men det är dock signifikativt för ämbetets betydelse, att det är drotsen, som med något av självklarhet blir konungens ställföreträdare. Marsken intager, som vi strax skola se, en mindre framskjuten ställning och kan icke som 1290 komma i fråga.

Med Magnus Erikssons trontillträde 1332 stå vi inför ett nytt och intressant avsnitt i drotsämbetets historia. Under den hittills behandlade tiden tycks konungen mera regelbundet ha haft en drots och en marsk som sina närmaste ämbetsmän, och dessa ha tjänstgjort på det för medeltidens feudala ämbetsmän typiska sättet — de ha fungerat, när förhållandena så krävt och de icke varit upptagna av sina privata intressen. I stort sett har dock konungen ständigt kunnat påräkna deras bistånd. Men under Magnus Eriksson konstaterar man så täta ombyten av ämbetsinnehavare och så sporadiska framträdanden av en drots, att utredningen främst måste ta sikte på problemet, om konungen lät drotsen träda i funktion endast, när han själv var frånvarande och icke kunde handlägga regeringsärendena. I sitt norska rike lät Magnus Eriksson den mäktige Erling Vidkunsson avgå från drotsämbetet 1332 och frånsett att Ivar Ogmundsson tjänstgjorde som drots under Magnus' resa till Flandern sommaren 1334,⁴⁶ utsåg han ingen ny drots förrän 1350,

---

⁴⁴ DS n:r 2534.

⁴⁵ Se t. ex. DS n:r 2676.

⁴⁶ NHT 5:5 s. 578 f.

då Orm Östensson tillträdde ämbetet. Konung Magnus' personliga regeringssystem kommer kanske ännu klarare till synes däri, att han tvärt emot den norska traditionen icke utnämnde någon kansler under åren 1334—44.

Problemet om drotsämbetets ställföreträdande karaktär eller dess konstans förvärras därigenom, att man måste ifrågasätta brevitulaturens tillförlitlighet för denna tid. Det är icke längre säkert, att titeln konsekvent utsattes, så som det varit fallet tidigare (Knut Jonsson 1310—14, Johan Brunkow och Mats Ketilmundsson ha drots-titel vid alla ifrågakommande tillfällen, medan Knut Jonsson under 10-årsperioden 1322—32 uppvisar tre undantag på 46 exempel). Den svårighet, som här möter, låter sig ganska väl demonstrera med hjälp av marskämberet, och jag föredrager därför att först ge en översikt över marskalkarna under Magnus Erikssons tidigare regering.

Konung Birgers marsk Håkan Läma försvann efter den 27 febr. 1318 genom det hertiglaga partiets seger från sin post. Han följdes av Erengisle Näskonungsson, som dock troligen icke blev utnämnd förrän vid rådplägningen i Skara 1322. Enligt Hvitfeldts avskrifter skulle han vara marsk i mars 1319,⁴⁷ men talrika belägg visa honom endast som väpnare under de följande åren, och då han står utan titel i diplom av 4. 6. och 20. 7. 1322, medan drots och kansler få titeln utsatt, förefaller en utnämning mellan 20 juli och 13 sept. 1322 sannolikare. Sedan dyker han upp i privatbrev under den kommande tiden fram till och med 29 juli 1327, överallt som marskalk, men i Södermannalagens bekräftelse och stadfästelse av konungen den 10 aug. 1327 står han liksom övriga riddare endast med herretitel. Anteckningen i en annal 1328 »Obiit Dominus Öringislo marskalkus»⁴⁸ är dock säkerligen riktig, ty ett påvebrev titulerar honom ännu 13. 2. 1328 som Sveriges marskalk. Han har kvarstått till sin död 1328, och först 1331 möter en ny marskalk, även denne alltså utnämnd under förmyndartiden. Bland dem som instämt i en handling, nämnas den 11 nov. 1331 efter konungen och åtskilliga riddare ärliga män »sicuti kanuti brynolfsson, eiusdem domini regis marscalci, haquini mattesson . . . armigerorum».⁴⁹ En

⁴⁷ DS n:r 2173 med not.

⁴⁸ Chronologia ab anno 266 ad 1430. SRS I:1 s. 28.

⁴⁹ DS n:r 2888.

ligt gängse diplomvanor måste marskalkbestämningen här tilläggas Knut Brynjolfsson, ehuru det är det enda kända tillfälle, då han framträder som marskalk, ty i övrigt (1. 8. 1330, 21. 1. 1331, 15. 8. 1332 och 1333⁵⁰) står han utan titel eller som väpnare. Det kunde onekligen förefalla frestande att här förbinda marskalkstiteln med den följande Håkan Matsson, vilken i varje fall är känd som marsk åren 1335—36. Men interpunktionen i brevet visar, att Knut Brynjolfsson varit marsk 1331 och sedan fått träda tillbaka för Håkan Matsson. Man kan därför icke räkna med att brevet visar prov på en exceptionell titelutsättning, en titelutsättning, som jag för övrigt funnit en parallell till endast i Skänninge stadga.⁵¹ Håkan Matssons framträdande efter ifrågavarande urkund har för övrigt följande karaktär: 15. 2. 1333 utan titel 28. 2. och 18. 5. 1335 marskalk, 27. 7. 1335 utan titel 2. 2. 1336 marsk och 29. 10 1336 utan titel. Dödsanteckningen ser ut på samma sätt som Eringisle Näs-konungssons och återfinnes i samma källa: »Obiit Haquinus marskalkus»⁵² (1337).

Samtliga här omnämnda marskalkar voro, i varje fall vid utnämningen, endast väpnare. Ämbetet tycks alltså icke ha varit lika eftersträvat som drotsämbetet, och därpå kanske det beror, att marsken så sällan möter i brevmaterialet. Befattningens karaktär framtvingar ju icke heller ett framträdande i diplomerna på annat än det för alla stormän gemensamma sättet. Efter Håkan Matsson känner man sålunda ingen marsk, förrän riddaren Anund Finvidsson vid olika tillfällen under tiden 6 maj 1340—10 juli 1344 uppträder med titeln, och därpå följer åter en lucka i materialet fram till Sten Turesson, vilken är känd som marskalk 17. 4. 1348 och 28. 4. 1349. Kanske Anund Finvidsson har kvarstått till sin död, 1347, trots att marskstiteln utelämnas i brev av en kyrkoherde 13. 12. 1344, av en väpnare 9. 6. 1345 och av en släkting 5. 2. 1347, eftersom detsamma kunnat äga rum i bl. a. ett kungligt brev under den säkra marsktiden (18. 11. 1343). Det ryska fälttåget ligger sedan emellan Sten Turessons båda framträdanden som marsk,⁵³

---

⁵⁰ Se brev av 3. 2. 1336, DS n:r 3191.

⁵¹ Se ovan s. 18 not 9.

⁵² SRS I: 1 s. 28.

⁵³ Även Sten Turessons material visar en lucka under den säkra marsktiden (16. 5. 1348 och 4. 6. 1348).

och han har väl tjänstgjort under detta, ehuru sambandet icke är påvisbart. Senare iakttaga brev av 25 juli 1349, 17 febr. och 8 maj 1350 tystnad i fråga om hans befattning med ämbetet, och före nästa ryska fälttåg är han död (före 15 sept. 1350). Någon marsk under vintern 1350—51 är icke känd.

Problemet är alltså detsamma för Sten Turessons del⁵³ som för Anund Finvidssons. För nutida uppfattning kan det förefalla ganska givet, att båda fungerat som marskar till sin död, med kännedom om tidens fast normerade diplomvanor måste man dock ifrågasätta, om Magnus Erikssons marskar tjänstgjort lika konstant som sina föregångare Håkan Tunesson, Tyrgils Knutsson, Håkan Läma och Eringisle Näskonungsson. Svaret på problemet kan icke få någon absolut och generellt gällande form, men med hänsyn till att titeln utelämnas vid flera tillfällen under vad man frestas ange som en fast och säker marskperiod, förefaller det som marsk-ämbetet varit fast tillsatt. Redan här kan dock påpekas, att ämbetshistorien under 1350-talet blir ännu värre att följa och att man endast har sporadiska bevis på att Magnus Eriksson då utsett någon marsk.

Ämbetets ställning kan emellertid äntligen belysas på ett mera direkt sätt än genom en presentation av dess innehavare. Den från Tälje utfärdade stadgan av år 1345⁵⁴ lämnade nämligen bl. a. föreskrifter om huru man skulle förfara, då en frälsemans häst fördärvades, sedan frälsemannen dragit ut i rikets tjänst. Om hästen var vid liv vid hemkomsten, skulle den överlämnas till konungens marskalk för att ersättning av kronan skulle utgå för den. Bestämmelsen intogs i den strax efter utarbetade landslagen och visar åtminstone, att man räknade med förhandenvaron av en marsk, som liksom den tidigare stallaren hade hand om konungens hästar. Marsk-ämbetet visar här sin anknytning till det ursprungliga stallar-ämbetet, och för samma tid får man av andra källställen det intrycket, att marskens plikter varit av ganska begränsad art. När konungen vid sin tillämnade resa till Norge 1344 förordnade om styrelsens handhavande under hans frånvaro, fick marsken ingen plats i regeringen, men detta till trots gavs åt denna full makt att vidtaga alla åtgärder i händelse av krig. Marskens medverkan

---

⁵⁴ DS n:r 3972.

togs alltså icke ens vid krigsutbrott i större anspråk.⁵⁵ Lika litet tycks landslagen räkna med något överbefäl för marsken.

Den svårighet, som yppat sig vid försöket att presentera en sammanhängande kedja av marskar, genom att titeln icke konsekvent utsättes, återverkar så tillvida på översikten över drotsarna, som gränsdragningen för ämbetstiden icke blir så säker, som önskvärt vore. Då drotsämbetets konstans är ett huvudproblem är det lämpligt att lägga den följande undersökningen så, att den icke blott belyser drotsens allmänna ställning utan även i vad mån drotsen fungerat som ställföreträdare för konungen under de tider, då denne själv var förhindrad sköta styrelsen.

Konungens myndighetsförklaring 1332 medförde icke någon lika snabb förändring som i Norge, där Erling Vidkunsson nästan samtidigt lämnade sitt uppdrag som drots och riksföreståndare, utan Knut Jonsson behöll t. v. sin position som drots. Tillsammans med andra svenska rådsherrar var han i oktober samma år hos konungen på Bohus,⁵⁶ och på nyåret 1333 förekommer han två gånger i privatbrev såsom »dapifer» (9. 1. och 31. 1. 1333). Den viktigaste statshandling under denna tid var det lån av kyrkotonde, som beslöts på ett rådsmöte i Örebro, men handlingen därom utfärdades i Magnus' namn (16. 1. 1333) och säger oss alltså ingenting om Knut Jonssons ställning. Konung Magnus kvarstannade för sin del i Norge och Bohuslän till våren 1333, och i juni och juli var han på Lindholms slott resp. i Skåne.⁵⁷ Det fanns med andra ord fullgod anledning att låta Knut Jonsson kvarstå som drots i Sverige, då konungen under sin bortovaro icke själv kunde omhändertaga de svenska angelägenheterna.

När Magnus återvände till Sverige i augusti 1333, tog han regeringsärendena i egen hand, och ett säkert tecken härpå är de bekräftelser på klosterprivilegier, som han utfärdade från olika orter under sin resa.⁵⁸ Knut Jonsson kan man under denna tid icke spåra alls, men han återopas en gång, 2. 12. 1333, som »dapifer»

---

⁵⁵ DS n:r 3863, se vidare nedan s. 36.

⁵⁶ DS n:r 2948.

⁵⁷ I fråga om Magnus Erikssons uppehållsort hänvisas en gång för alla till den itinerar, som K. G. Grandinson utarbetat, i Studier i hanseatisk-svensk historia II s. 81 ff.

⁵⁸ DS n:r 3001, 3003 och 3004.

av ett par linköpingskaniker, medan konungen ännu befann sig på Skällvik i Östergötland (6. 12. 1333). Magnus firade sedan troligen jul på Bohus, men då han i mars 1334 återkommit till Stockholm, befinnes Knut Jonssons drotsbana vara definitivt avslutad: »condam dapifer» 31. 3. 1334.

Drotsvakansen blev emellertid icke långvarig, redan den 6 maj samma år är Gregorius Magnusson utnämnd. Kanske ger här ett brev av 4 april med Gregorius Magnusson utan drotstitel en terminus post quem för drotsutnämningen, då denna, som den norska parallellen utvisar,⁵⁹ motiverats av Magnus Erikssons friarefärd till Flandern.⁵⁹ Gregorius Magnusson tjänstgjorde sedan över sommaren,⁶⁰ en tidrymd, som fullkomligt sammanfaller med konungens resa. I maj har Magnus färdats genom Sverige till Lindholms slott, och under sommarmånaderna har resan företagits. Huru länge den varat, är icke fullt klart, men det är långtifrån säkert, att konungen varit närvarande, då en stadga om avgifter till prästerskapet i Tavastland 4 sept. utfärdades i hans och biskop Magnus' namn och i närvaro av drotsen, Knut Folkesson och Karl Näskonungsson. Det förefaller troligare, att Gregorius Magnusson företrätt konungen. Då denne i november åter befunnit sig i Stockholm, gives det ingen antydning om medverkan av någon drots, och trots att materialet är alltför tunt för att tillåta någon ovedersäglich slutsats, är det antagligt, att drotsen åter avgått. Gregorius Magnussons namn dyker efter 4 sept. 1334 först upp igen 9 april 1335, och då utan titel.

18 maj 1335 fick han en efterträdare i Nils Abjörnsson (sparre), och i fråga om honom äro vi lyckliga nog att ha fullmakten bevarad. Denna gav den utsedde drotsen full befogenhet att med rådets hjälp disponera över slott och fästen, över skatter samt över juridiska ärenden och alla andra saker, som kunde påkalla uppmärksamhet.⁶¹ Konungen lovar honom ersättning för i ämbetet ådragna skulder och förluster samt sitt skydd mot i ämbetet ådragen ovänskap, och ett stort antal riddare, däribland Knut Jonsson »quondam dapifer» och Gregorius Magnusson,

⁵⁹ NHT 5:5 s. 578 f.

⁶⁰ Känd som drots 15 och 25 juni förutom 6 maj och 4 sept.

⁶¹ »Dantes et concedentes eidem plenam potestatem castra nostra, municiones, exactiones bona Judicia et alias causas quascumque vbicumque cum consilio nostro prout expedire videbetur libere ordinandi». DS n:r 3140.

samt några svenner, däribland den fungerande marsken Håkan Matsson, lova att bistå honom med råd och hjälp. Någon tidsbegränsning finnes alls icke, och icke heller någon motivering för utnämningen. Men orden »med vårt råd» syfta, som situationen och rådsmedlemmarnas försäkran göra troligt, på riksrådet och tyda snarast på att konungen icke tänkes närvarande.

Magnus stannade emellertid kvar i Stockholm en månad framåt (i Stockholm ännu 16 juni), men i juli har han begivit sig till Lindholms slott. Därvid åtföljdes han av såväl drotsen som andra rådsmedlemmar, vilka tillsammans med konungen beseglat ett brev av 29 juli. Sedan har väl drotsen fått sig regeringsbördan anförtrodd, då konungen under hösten vistades i Norge. Nils Abjörnsson låter dock endast spåra sig som drots en gång under denna tid, och då endast som sigillvittne (i Söderköping 11. 9. 1335). Hur förhållandena gestaltat sig i slutet av 1335, undandrager sig vår kunskap. Nils Abjörnsson återopas i ett familjebrev 31 oktober utan drots-titel, och i november har Magnus möjligen återvänt till Sverige, då den viktiga Skänningestadgan (30 nov. 1335) måste vara tillkommen och stadfäst i konungens egen närvaro och ordalagen ange ett möte mellan konungen och hans rådgivare.

I jan. 1336 befann sig Magnus emellertid i Varberg, och därvid hava såväl drots som marsk befunnit sig i hans närhet, ty dessa båda utfärda från Hälsingborg den 2 febr. ett intyg om ingången förlikning mellan ett par män. Under mars—april har Magnus troligen varit i Stockholm, och från samma tid föreligger det sista exemplet på Nils Abjörnssons drotsskap, då han uppräknas bland sigillvittnen 2 april. Sedan försvinner emellertid Nils Abjörnsson praktiskt taget ur sikte. Om Grandinsons urkundsdatering är riktig,⁶² har han nog avgått omedelbart efter sistnämnda datum, då konung Magnus 11 april [1336?] utsett »sina rådgivare Nils Abjörnsson och Petrus Jonsson», att föra underhandlingar med Revels råd. Mellan 23 juli 1336, då han står utan drotstitel i ett familjebrev, och 20 juni 1338 återfinnes han icke i diplomten.

Drotsens ämbetsutövning har lämnat få spår efter sig under detta tidsavsnitt. Hade man icke fullmakten att hålla sig till, skulle ämbetet förefalla att ligga alldeles i skymundan. Konungen var

---

⁶² A. a. s. 37 not 5. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch II n:r 772.

dock frånvarande så pass lång tid under 1335 och ev. början av 1336, att drotsen kunde inträda i sina befogenheter på sätt, som instruktionen föreskrev. Det kanske dock bör uppmärksammas, att drotsen även framträdde i konungens sällskap och att tidsgränserna icke får tillskrivas allför skarpt efter konungens närvaro eller frånvaro.

Läget är något klarare under år 1337. Då tog Magnus åter Gregorius Magnusson till drots, medan han själv begav sig på ett långvarigt uppehåll i Norge. Hans avresa ägde rum efter 16 mars men troligen senast i början av juni och härmed korresponderar, att Gregorius Magnusson utnämns före 11 juni (nämnd utan titel senast 18 januari 1337). Ämbetet gör emellertid fortfarande föga väsen av sig; drotsen har vid en vidimering av ett kungligt brev fordrat efter rättelse och hotat med förlust av konungens och »vår» nåd (16. 9. 1337). Ännu den 19 nov. kallas Gregorius drots, men däremot uppträder han som utställare av ett salubrev 6 jan. 1338 utan titeln, ehuru konungen tycks ha tillbragt hela vintern 1337—38 i Norge och först i april återvänt till Sverige.⁶³ Nyssnämnda brev är emellertid det sista vittnesbördet, som det svenska diplomaterialet ger om Gregorius Magnusson, och den exakta tidpunkten, när han lämnat sin post, går därför icke att bestämma. Men orsaken, varför hans drotsbana avbrutits, måste ha varit kontroverser mellan honom och konungen, ty senare berättar Filip Karlsson i början av 1400-talet, att hans fabror Gregorius Magnusson blivit fördriven till Danmark »i 15 år», men att han därefter fått fred med Magnus Eriksson och fallit i Ryssland.⁶⁴ Tidsangivelsen är nog överdriven, då Gregorius Magnusson befinnes vara död år 1350, men en landsflykt på ett tiotal år är icke otänkbar, om kontroversen inträffat 1337—1338.

Under de följande åren fram till 1344 finnes inget vittnesbörd om någon drots, fastän Magnus gjort upprepade resor till de nyfångna provinserna. Särskilt omfattande var besöket i Skåne 1339, vilket med undantag för en avstickare till Bohus varade från maj

---

⁶³ Magnus' itinerar är visserligen icke fullt tillfredsställande för denna tid (se Grandinson a. a. s. 89), men biskop Haako's i Bergen brev 31. 1. och 26. 2. 1338 (DN VIII) ge intrycket, att Magnus fanns i eller invid Norge.

⁶⁴ Se Erslev i Personalhistorisk Tidskrift III s. 27 f.

till november, och 1343 har han praktiskt taget hela året vistats i Halland och Bohuslän. Man har svårt att tro, att en tystnad på sex års tid skulle vara tillfällig eller bero på källmaterialets brister. Den föregående utredningen har visat så täta ombyten av drots, att man tvingas antaga, att Magnus huvudsakligen för kortare perioder förordnat en dylik mäktig ämbetsman. De ledsamma erfarenheter, han sannolikt trots sin försiktiga tillsättningspolitik gjort, kan ha låtit honom försöka att hålla hela styrelsen i sin egen hand. Avsaknaden av en drots framlyser troligen också ur det trohetsbrev, som biskoparna i Sverige 18 nov. 1343 gåvo konungen och hans familj. I händelse av Magnus' död lovade de drottning Blanka och sonen Erik sitt bistånd, och om Erik därvid vore omyndig, skulle en förmyndare utses.⁶⁵ Någon självskriven plats för en drots fanns icke.

När en drots till slut framträdde, är hans framträdande ytterligt sporadiskt. Ett kungligt dombrev av 1 aug. 1344 är givet »sub sigillo nostro ad causas, teste nobili milite domino nicholao thuræson dapifero nostro.» Med Grandinson skulle man vara benägen att anse Magnus själv frånvarande, men i diplommet anges direkt hans närvaro (»in presencia nostra»). Ännu 3 juli betecknas Nicolaus Turesson av Magnus som »domino N. T. militi et consiliario nostro dilecto», och utnämningen skulle alltså vara av färskt datum. Kanske gällde den under Magnus' resa till Halland och Skåne,⁶⁶ ty 8 oktober, när Magnus åter befann sig i Sverige, bär icke Nils Turesson drotstitel längre, och titelutlämningen är, som förhållandena i slutet av året visa, icke tillfällig.

Magnus åtföljdes på sin skånska resa av den tidigare hövitsmannen eller fogden över Skåne, Johannes Cristinesson. Denne hade vunnit Magnus' förtroende, och när en regering tillförordnades 6 dec. 1344, blev han den ledande under titeln »officialis regis generalis». Det utsäges icke direkt, att utnämningen skett

---

⁶⁵ »— — — sibi et regno suo Suecie et Scanie, iuxta consilium, consensum et ordinacionem nobiliorum eiusdem regni Suecie et Scanie, tutor indigena deputetur et castra omnia et regni municiones, cum eorundem consilio et prouisione per indigenas gubernentur. Donec eum ad legitimam etatem deus dederit peruenire.» DS n:r 3746 (V s. 226).

⁶⁶ under augusti—september.

samtidigt, men av allt att döma var så förhållandet (Nils Turessons drotsskap; Johan Cristinesson utan titel 3. 10. och 22. 11. 1344).

Konungens dispositioner för interimregeringen äro märkliga. Det utsäges till en början, att den påbudna ordningen skulle gälla under konungens planerade resa till Norge — alltså i motsats till tidigare förhållanden en klar tidsbegränsning — och den tillförordnade regeringen gjordes månghövdad. Över Uppsala och Västerås' stift, till vilkas invånare brevet var riktat, skulle styrelsen föras av ärkebiskop Hemming, Nils Abjörnsson, Israel Birgersson och Johannes Cristinesson (»officialem nostrum generalem»), och åt dessa uppdrogs konungens domsmakt. I fråga om mindre invecklade mål från Finland och Gotland fick Johannes Cristinesson avgörandet i sin hand tillsammans med tre män från den lagsaga, där han just uppehöll sig, men större mål skulle avdömas av rådet. I händelse av krig skulle den tillförordnade regeringen och konungens ombudsman (»predictorum nostrorum deputatorum et Officialis generalis nostri») vidtaga erforderliga åtgärder. Desamma ägde vidare rätt att insätta nya fogdar i stället för avlidna, men vid val av ny hövitsman för Finland skulle också andra rådsmedlemmar delta.

Stadgandena förstärka det intryck, som 1330-talets drotshistoria efterlämnat. Konung Magnus har ogärna lämnat regeringsmakten ifrån sig, han har besatt drotsämbetet med olika innehavare, under de tider han sett sig föranlåten att utse en ställföreträdare för sig i Sverige, och han har under en längre period omkring 1340 försökt klara sig utan delegation av regeringsmakten. 1344 överger han helt systemet med en drotts och övergår till en flerhövdad regering, där dock de närmaste ämbetsbefogenheterna tilläggas »konungens allmänna ämbetsman». Innehavaren av denna mindre anspråksfulla och traditionsbundna titel blir den sammanhållande kraften i styrelsen.

Detta blir tydligt även av den allmänna stadga om rättsordningen i riket, som likaså 6 dec. 1344 utfärdades från Uppsala.⁶⁷ Denna kompletterar nämligen den nyss relaterade förordningen genom en på följande sätt lydande punkt: »Samþycctum oc þætt att vaar Embetzman skal war aarliken Jngiæld vpp bæra litin oc mykin; han

---

⁶⁷ DS n:r 3864.

oc þri aaf wartt Raap i Laghsaghu hwarie, mæþan wi af Landitt fara, skulu warn doom hawa». Den kungliga domsmakten överläts alltså i olika lagsagor åt olika rådsmedlemmar, i Uppsala och Västerås' stift åt de tre nyssnämnda, men Johannes Cristinesson deltog i samtliga utsedda nämnder.

Inskränkningen »medan vi fara ur landet» har märkligt nog endast gjorts i fråga om överlåtandet av konungens domsmakt, medan den ekonomiska förvaltningsmakten odelad lämnades i ämbetsmannens hand. Den tillagda tidsbegränsningen kan icke, såsom formuleringen är gjord, utsträckas hit, och skillnaden blir betydelsefull för uppfattningen om ämbetsmannens ställning. Den synes nämligen tyda på att en »allmän ämbetsman» ständigt skulle vara tillsatt. På samma sätt kan man även förklara ett inskott om konungens ämbetsman, då i samma stadga en skala fastställdes för det antal hästar, som stormännen fingo rida med genom landet. Magnus bestämde där, att »vår ämbetsman ride i vår bortovaro med 45 hästar». Regleringen låter förmoda, att ämbetet funnits också under mellantiderna men fått sina vidsträckta befogenheter under konungens frånvaro, och alltså endast tidvis inneburit ett verkligt ställföreträderskap för konungen.

Uppfattningen går emellertid icke att verifiera med hjälp av diplommaterialiet, och frågan är kanske om den ens går att upprätthålla gentemot dettas vittnesbörd. Konungens resa 1344—45 blev icke av, de utsedda regeringsmedlemmarna behövde icke träda i funktion, och av Johan Cristinessons ämbetsutövning märks inga spår. Han nämnes utan titel i brev av 20. 2., 4. 3., 7. 3., 8. 3. och 29. 7. 1345, och i flera av dessa fall stod konungen som utfärdare.⁶⁸ Först på våren 1346, då Magnus uppehöll sig i Lödöse eller Norge, trädde han fram som konungens ämbetsman och gjorde den 24 mars ett förordnande å Magnus' vägnar. I konungens testamente av 1. 5. 1346 utses han till en av exekutorerna men får då ingen ämbets titel utsatt. Gentemot detta kan emellertid framföras ett indirekt bevis för att han troligen i alla fall uppehållit befattningen, eftersom konungen från den vid samma tid medgivna skattefriheten för Hova

---

⁶⁸ Johan Cristinesson tjänstgjorde då som vittne (»testibus domino vlphone abioranson et Johanne Cristinesson»).

och Lyrestads socknar undantager gästningsunderhållet såväl för sig själv som för »officiali nostro generali».⁶⁹

Källorna flyta därefter sparsamt, men den 22 augusti 1346 befinner sig Johan Cristinesson med konungen i Gökhem och omtalas då utan titel. Ett diplom 22 mars 1347 omtalar ett rättarting av Nils Abjörnsson och honom i Västerås, och i den i konungens namn och under hans domsigill utfärdade domen finner man Johan Cristinesson som »officialem nostrum generalem». Vid samma tid vistades Magnus i Örebro, där han kvarstannade en månad framåt. Johan Cristinesson framträder alltså här som allmän ämbetsman under Magnus' närvaro i Sverige, och det finns intet direkt samband mellan hans officialis-ställning och Magnus' följande uppehåll i Norge eller Lödöse under maj, juni och halva juli.

Det var emellertid sista gången, man finner Johan Cristinesson som konungens ämbetsman, och över huvudtaget har han ju endast sporadiskt dykt upp som sådan. Detsamma gäller efterträdaren, lagmannen i Uppland Israel Birgersson, Birgittas broder. Det är omedelbart före avresan österut på det ryska fälttåget 1348, som konung Magnus gör ett stort godsbyte med »nobis dilecto, domino Israeli Birghisson militi et officiali nostro generali», och det förefaller då i hög grad sannolikt, att uppdraget främst givits för konungens följande bortovaro. Till samma tid förlägger även Birgitta utnämningen, då hon i sina uppenbarelsen berättar, att det endast var på Guds befallning, som Israel Birgersson avstod från att delta i korståg mot hedningarna och åtog sig rikets styrelse.⁷⁰

Något belägg för Israel Birgerssons styrelse finnes dock icke. Grandinsons antagande, att konungen ej varit närvarande, när han i Väla 18 okt. 1348 givit ett dombrev »under herr Israels, lagmans av Uppland, sigill, vårt domsigill ej närvarande», utan att Israel Birgersson fällt domen, synes mig tilltalande. Först i november är

⁶⁹ DS n:r 4071 (3. 5. 1346).

⁷⁰ »När en stor och rättvis hövding av Sveriges rike, vilken hette herr Israel, flera gånger och med många böner kallades av konungen till högre värdighet och till rikets styrelse, men han önskade fara mot hedningarna och dö där i striden för den heliga tron till Guds ära och ingalunda var benägen att mottaga samma värdighet, då talade Guds moder till Kristi brud, sägande: — — — Och därför må denne min vän Israel mottaga detta rikets styrelse och värdighet — — —». 8 boken, kap. 29. Här citerat i anslutning till Steffen: Den heliga Birgittas uppenbarelsen i urval och öfversättning s. 175 f.

Magnus säkert i Stockholm, och Israel Birgersson kommer icke på nytt till synes, förrän efter Nils Turessons nya framträdande som drots i juni 1349.

Därmed är Magnus Erikssons experiment att ersätta drotsen med en lätthanterligare »ämbetsman» avslutat, och en återgång till de äldre traditionerna äger rum. Om den ställning, som konungens ämbetsman skulle intaga, finns det dock en ännu viktigare källa att rådfråga än de förut citerade stadgorna, nämligen landslagen, som de utgjorde förberedelser till. Som jag tidigare framhållit,⁷¹ kan man fastslå, att konungabalken och »dråpbalken med vilja» tillkommit före juni 1349 eftersom ingen drots men väl en »konungens ämbetsman» omtalas i dem. Det talas där om konungsdöm, som konungen eller hans ämbetsman har givit, om prövningsman, som konungen eller hans ämbetsman tillsätter, och om dråpare, som kommer inför »konungen eller för den som hans ämbetsman är i Sverige»,⁷² och denna lagterminologi synes mig liksom de tidigare stadgorna räkna med ämbetet såsom mera konstant besatt, än vad de ovan anförda exemplen på en »officialis generalis» i diplomerna givit vid handen. Landslagen har vidare skurit ned antalet hästar som ämbetsmannen fick rida med till trettio, men den har samtidigt strukit tillägget om konungens frånvaro.⁷³

I överensstämmelse med denna landslagens inställning är det även, som konungen i fortsättningen mera konstant har en drots vid sin sida. Konung Magnus hade under månaderna februari—april år 1349 vistats i Norge eller de västra landskapen, men från och med maj var han i Sverige och såväl hans som Nils Turessons, »predicti domini regis dapiferi», sigill återopas i brev av 29 juni 1349. Under det följande halvåret försvinner drotsen ur sikte, men 1350 har han varit i verksamhet hela året. Redan i januari kallas han »illustris regis Swecie dapifer»,⁷⁴ före det rådsmöte konungen troligen höll i Strängnäs vid sin avresa till Norge i februari.⁷⁵ Sedan har drotsen i mars utfärdat dombrev från Enköping i konungens

---

⁷¹ Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid s. 90 not 65.

⁷² Kg XXVIII, DrVI XIV resp. DrVI XII.

⁷³ Kg XXII; jmf. stadgan 1344 ovan s. 25.

⁷⁴ DS n:r 4521.

⁷⁵ Ibid. VI s. 165 ff.

namn, varvid konungen befann sig i Västergötland,⁷⁶ men från maj månad finnas endast privatbrev, som bestyrka hans drotstitel, (8 och 12 maj). I juli är Magnus tillbaka i Sverige och ordnar därvid i närvaro av Nils Turesson, »dapifero nostro», och andra herrar köpenskapen i Uppland.⁷⁷ Likaså kvarstod drotsen under Magnus' Stockholmsvistelse i augusti,⁷⁸ och därefter nödvändiggjordes en ställföreträdare i Sverige utav Magnus' ryska fälttåg vintern 1350—51. Under denna tid har Nils Turesson, »dapifer», utfärdat kvitto åt fogden i Västmanland för redovisad uppbörd (31. 12. 1350), och i mars 1351 uppmanade Magnus Visby-borna att hålla sig i krigsberedskap för att omedelbart kunna rycka ut på order av drotsen.⁷⁹ I den stora länetransaktionen med kurian, 19 mars 1351, deltog givetvis också drotsen, men något mera påtagligt företrädde gavs honom icke i lånehandlingen.⁸⁰ Ytterligare ett par drotsexempel från denna tid föreligga för övrigt (29. 3. och 9. 4. 1351).

Magnus' återkomst till Stockholm kan dateras till slutet av maj 1351. Besöket blev icke långvarigt, och i början av juli befann sig konungen i Kalmar på väg till Skåne. På denna resa ledsagades han av Nils Turesson, som åberopas som drots såväl i Kalmar som senare i Lund.⁸¹ Med den utvalde ärkebiskopens i Uppsala brev av 24. 9. [1351] om mötet i Lund med »rex, dapifer, episcopus Thomas . . .» slutar emellertid denna sällsynt välbelagda drotsbana, och den tidigare oregelbundenheten tager åter vid. Redan den 27 september införes Nils Turesson i ett privatbrev som Tiohärads lagman bland sigillvittnena, och i den rad dombrev, som konungen utfärdar i början av 1352, finnes även ett, där Nils Turesson är med bland vittnena utan att bära drotstitel (9. 2. 1352).

Möjligen har Nils Turesson ännu icke definitivt skiljts från drots-ämbetet, ty i ett brev från Varberg 25 mars 1352, utfärdat av konung Magnus och hertiginnan Ingeborg, uppräknas bland de närvarande sigillvittnena Nils Turesson, »dapifer noster».⁸² Men ett likartat,

---

⁷⁶ DS n:r 4549 resp. 4546.

⁷⁷ Ibid. n:r 4598.

⁷⁸ Ibid. n:r 4601.

⁷⁹ Ibid. n:r 4688.

⁸⁰ ST II s. 152.

⁸¹ ST II s. 161 och 164 ff. resp. DS n:r 4747.

⁸² DS n:r 4799.

samma dag utställt brev tillägger icke någon drotstitel,⁸³ och under konungens följande vistelse i de västra landskapen, främst Bohuslän, är Nils Turesson endast känd som Tiohärads lagman (14 maj och 9 juli) eller helt enkelt riddare (28 juni osv.). Likadant är förhållandet i ett stort antal brev från åren 1353, 1354 och 1355, och Nils Turesson tycks alltså senast våren 1352 ha avgått från sitt ämbete utan att någon efterträdare utsetts.

Därmed var också en andra period i ämbetshistorien under Magnus Eriksson avslutad. Man kan karakterisera den som ett lugnt avsnitt, i överensstämmelse med den inre politiken över huvud från Valdemars erkännande av Skånelandsförvärvet och den norsk-svenska tronföljdsordningen fram t. o. m. de ryska korstågen. Magnus Eriksson har mera konstant haft en ämbetsman till hjälp, vid tiden för det första korståget har han stått de högadliga birgittinska kretsarna nära och sökt stöd hos Israel Birgersson, Birgittas broder, och över Israel Birgersson kom han efter korstågets misslyckande tillbaka till Nils Turesson som den ledande stormannen. Då har han åter måst uppliva drotsämbetet, och liksom »konungens ämbetsman» blev drotsen fast tillsatt. Det mörknande utrikespolitiska läget har kanske spelat in, och även Norge fick ju egen drot 1350. Orsaken till Nils Turessons avgång kan endast sökas i en brytning mellan konungen och högadeln, då konungen av finansiella skäl slagit in på en i viss mån antiaristokratisk politik.⁸⁴

Konung Magnus gjorde ett nytt försök att vinna en trogen medhjälpare och ett stöd för sina regeringsprinciper, då han vid mitten av 1350-talet utsåg sin gunstling riksrådet Bengt Algotsson till hertig av Finland och Halland.⁸⁵ Någon direkt ersättning för drotsen hade han därigenom icke erhållit, även om han kunde underlåta att utnämna en ny drot, ty Bengt Algotssons ämbete anslöt närmast till föregående ståthållarskap. Finland hade styrts av hövitsmän (capitaneus eller prefectus) som Mats Ketilmundsson och Karl Näskonungsson, Skåne hade stått under prefekter som Håkan Matsson och Johannes Cristinsson, och den närmaste uppsikten över Halland hade väl utövats av hövitsmannen på Varbergs slott, omkring

---

⁸³ Ibid. n:r 4800.

⁸⁴ Se Tunberg: Äldre medeltiden s. 235 ff.

⁸⁵ Se Möller: Bidrag till Hallands historia s. 74 ff.

1350 herr Trotte Petersson. Men hertigtiteln hade icke burits av någon sedan Birger Magnussons tid, och den markerade en vidsträcktare maktkompetens, fastän det ur förvaltningssynpunkt förefaller besynnerligt, att två så skilda områden som Finland och Halland förenades på en hand.

Konungens resor till Skåne, Halland och Bohuslän fortsatte som förut, och behovet av en ämbetsman i Sverige var därför nästan lika stort som tidigare, trots det nyskapade hertigdömet. Mest trängande var det säkerligen för rättskipningens del, och man finner också, att åtgärder vidtagits för att tillgodose kraven härvidlag, i det att en »justiciarius» varit tillsatt i juni 1355.⁸⁶ Danmark står åter som föregångslandet. Där hade rättartingsdomare redan under 1200-talet kallats »justiciarii», men från 1340- och 1350-talen omtalas en konungens justiciar.⁸⁷ Vid ifrågavarande svenska tillfälle tjänstgjorde riddaren Trotte Petersson, och konungen tycks icke ha varit närvarande vid domens fällande. Ämbetet gör f. ö. föga väsen av sig, och kanske endast innehafts för tillfälliga uppdrag.⁸⁸

Hertig Bengts gunstlingsskap togs till huvudskäl för det uppror, som Erik Magnusson reste mot sin fader och som med benäget bistånd av de svenska stormännen ledde till seger för honom. Efter denna återvändande Erik småningom till den äldre svenska ämbetsorganisationen, en naturlig åtgärd för en man, som stödde sig på aristokratien. Som marsk fungerade våren 1357 riddaren Magnus Nilson, men spåren äro som vanligt nästan utplånade; utan titel 14⁸⁹ och 26 januari, marsk 25 maj,⁸⁹ utan titel 26 maj 1357.⁸⁹

Någon drots finner man däremot lika litet under första halvåret 1357 som under de föregående åren, och en sådan ämbetsman kunde ju också förefalla överflödigt, då Norge styrdes självständigt av Håkan och i Sverige en riksdelning kom till stånd, som gav möjlighet för Magnus och Erik att på egen hand sköta var sitt område. Men situationen förändrades, då Magnus fann sig nödsakad att utöka Eriks besittningar, södra Sverige och Finland, med Stock-

---

⁸⁶ DS n:r 5123.

⁸⁷ Christensen, W.: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede s. 146 f.

⁸⁸ Jag har för mitten av 1300-talet antecknat följande innehavare: Trotte Petersson 7. 6. 1355 och 31. 5. 1361, Nils Turesson 10. 3. 1360 och Bengt Filipsson 23. 6. 1365.

⁸⁹ Styffe: Bidrag till Skandinaviens historia I s. 34, 37 resp. 38.

holms slott och hela Svealand för en tid av två år. I sitt förpliktelsebrev av 22 nov. 1357⁹⁰ omnämner Magnus herr Nils Turesson som »konung Eriks ämbetsman», och man kan av samma brev se, att bland de befogenheter, som Nils Turesson i egenskap av Eriks ämbetsman hade, ingick uppbörd av skatt. Men däremot har han icke utövat konungens domsmakt, utan det bestämdes, att »den man, som konungsdom hava skall», skulle utnämnas med både Magnus' och Eriks samtycke.

Den gemensamt utvalde utövaren av konungsdom blev tydligen Nils Turesson, som strax efter uppgörelsen befinnes utnämnd till drots (29 nov., 1 och 8 december 1357).⁹¹ Det var helt naturligt, att den segerrike Erik med stormännen bakom sig skulle diktera valet, och Nils Turesson avancerade därigenom från Eriks »ämbetsman» till »drots i Sverige». Denna generella titel, som återfinnes i nyssnämnda exempel liksom 6 och 7 mars 1358, motiveras av Magnus' medverkan vid utnämningen och av den samverkan, som faktiskt tog vid mellan de båda konungarna; inkomsten från Svealand skulle så t. ex. delas mellan Magnus och Erik. Men förbindelsen med konung Erik är dock någon gång markerad. Denne kan skriva »vår älskelige drots herr Nils Turesson»,⁹² och bestämningen av Nils Turesson som »drots i Sverige å min herres, konung Eriks, vägnar» torde korrektast avspegla läget (11. 4. 1358).⁹³

Det förut dryftade problemet om regelbundenheten i titelutsättningen låter sig för här ifrågasvarande tid besvara på ett övertygande vis. Drotstiteln utelämnas nämligen vid ett par tillfällen på våren 1358 (5, 30 och 31 mars), men just vid den tiden finnas säkra belägg på Nils Turessons drotsskap (1, 6 och 7 mars samt 9 och 11 april), och man kan därför icke tillmäta de förra någon betydelse. Icke heller spelar den bristande konsekvensen i brevitulaturen denna gång någon roll, när det gäller tidpunkten för Nils Turessons avgång eller tillbakaträdande från sitt ämbete, ty redan på hösten 1358 finner man honom som konung Eriks hövitsman (prefectus) i Finland.⁹⁴ Genom att Nils Turesson sålunda anges som inne-

⁹⁰ ST II s. 245.

⁹¹ RA. Cod. B. 15 f. 270 resp. 334 v.

⁹² 9. 4. 1358 i Peringsköld: Miscellanea diplomata. RA Signum E. 4.

⁹³ RA. Cod. B. 15 f. 151.

⁹⁴ 19. 9. 1358 i »Svartboken», Registrum ecclesie Aboensis.

havare av en ny post i Eriks tjänst, bekräftas riktigheten av diplomerna från den följande tiden, då skrivarna icke längre tillägga Nils Turesson någon drotstitel.⁹⁵

Orsaken till att Nils Turesson avgått efter konung Eriks återkomst från Skåne till det egentliga Sverige våren 1358, måste sannolikt sökas i en begynnande förskjutning i maktläget mellan Magnus och Erik och den på nytt utbrutna spänningen dem emellan. Eftersom Magnus tycks ha medverkat vid utnämningen, är det rimligt antaga, att han också haft sin hand med vid indragningen av drotsfunktionerna. Erik kan knappast tänkas företaga sig något på egen hand mot sin främste anhängare och hans intressen, och förbindelsen dem emellan bestod, ehuru i en ny form.

Magnus Erikssons vid många tillfällen dokumenterade obenägenhet för en fast tillsatt drots har nog haft en viss motsvarighet också i fråga om marsken. Alltsedan Sten Turessons tid äro breven tysta, när det gäller marsktiteln, och även när det visar sig, att Bo Jonsson anlitats som marsk under kriget mot Erik, har förordnandet blott gällt en kortare tid. I ett brev från november 1359 omtalas Bo Jonsson som *f. d.* hövitsman på Kalmar och rikets marsk. Med Sten Engström kan man hålla för troligt att det först varit 1359, som Bo Jonsson beklätt de båda posterna.⁹⁶

Efter Eriks, hans makas och den nyfödde sonens död⁹⁷ fanns det ingen annan att sluta upp kring än Magnus, och Nils Turesson liksom övriga avfallna stormän ha måst återgå till sin gamle herre. Nils Turesson har nog stödd på sina godsbesittningar och förbindelser bibehållit en inflytelserik ställning, och 1360 möter han icke bara i rådet utan även som konungens »justiciar.»⁹⁸ Detta har varit en etapp på vägen mot hans gamla drotsämbete, ty år 1361 låter

---

⁹⁵ Jag har antecknat ex. 10. 3., 17. 3. och 22. 3. 1359.

⁹⁶ Bo Jonsson s. 28 f.

⁹⁷ En kommentator till några revelationer av Birgitta om Magnus Eriksson från omkr. 1400 berättar, att Eriks rådgivare efter hans död utsåg Karl Ulfsson av Tofta till styresman, medan de inväntade drottningens förlossning (»justituerunt dicti consiliarii super totum regnum officialem dominum Karolum, legiferum Oplandiarum, vt onus regalis officii portaret et negocia regni loco regis futuri suppleret, donec partu regine effuso certum de sexu masculino certum haberetur»). SRS III: 1 s. 18).

Drottningens och sonens död gjorde snart stormännens ställning ohållbar.

⁹⁸ Grandinson a. a. II s. 108.

Nils Turesson åter fånga sig som drots, medan uppdraget som justiciarius vid något tillfälle innehafts av Trotte Petersson.⁹⁹ Nils Turessons drots titel återfinnes i den omdiskuterade förbundstraktaten mellan Magnus och Håkan å ena sidan samt de tyska städerna å den andra rörande gemensamt uppträdande mot Valdemar i Danmark. Förbundstraktaten, som daterats 8 sept. 1361, avslöts genom utsedda ombud och bland de båda konungarnas löftesmän uppräknades »her Nikels Thureson droste tho Sweden».¹ I det följande dag givna privilegiebrevet, utställt från Greifswald men på latin, står däremot Nils Turessons namn infogat bland övriga riddares utan särskiljande bestämning,² men man behöver icke betvivla drots titelns riktighet i den förbundstraktat, som ombuden med överskridande av sina befogenheter avslöto på ett för Magnus och Håkan ofördelaktigt sätt. Sändebuden medförde nämligen från Sverige sigillerade blanketter, och remsan med Nils Turessons sigill vid privilegiebrevet bär påskriften »dapifer».³ I övrigt tryter tyvärr materialet för år 1361 fullständigt, frånsatt ett exempel 15 aug. 1361, där Nils Turesson deltagit i ett rådsmöte utan att någon drots titel markeras.⁴

Nils Turesson kvarstod dock som drots under den följande, politiskt upprörda tiden. Stormannaoppositionen, som ingalunda vilat sedan Eriks död och som vid förhandlingarna i Greifswald tillät sig ett egenrådigt uppförande utan hänsyn till medhavda instruktioner, gick under hösten 1361 och början av 1362 åter till öppna fientligheter mot Magnus.⁵ Den spelade därvid ut Magnus' andre son Håkan, mot fadern, och i februari 1362 valdes han till Sveriges konung. Under sådana förhållanden är det naturligt, att stormännen hade ett dominerande inflytande på den svenska politiken och att en ledande kraft som Nils Turesson behöll sin position som drots. Men då den svenska krigspolitiken icke blev framgångsrik och Magnus och Håkan etablerade samarbete, rubbades stormännens position, och sedan de båda konungarna närmat sig sin forne

⁹⁹ SRP n:r 506.

¹ ST II s. 312.

² Ibid. s. 320.

³ Engström a. a. s. 252.

⁴ SRP n:r 511.

⁵ Se Engström a. a. s. 44 ff.

fiende Valdemar, var tiden mogen för en ny kris mellan kronan och adeln i Sverige. Den ledde till landsförvisning av ledande stormän och till Albrekts av Meklenburg inkallande i Sverige.

Nils Turessons drotsskap måste naturligtvis påverkas av den växlande situationen, men även om år 1362 är vår kunskap knapp. Materialet ser för drotsens del ut på följande sätt. 5 februari bekräfta Magnus och Håkan en dom, som fällts av drotsen Nils Turesson och tre andra stormän. Men då Håkan vid sitt val till konung med Magnus' och rådets samtycke bestämde, att Finlands lagman skulle deltaga i valet, kallas Nils Turesson icke drots (15 februari).⁶ I privatbrev av 20 mars benämnes han endast riddare, och likaså inordnas han i Magnus' och Håkans skuldförbindelse till Lübeck 1 maj bland riddarna,⁷ men 23 maj kan Nils Turesson stadfästa rättigheter, som givits av »domini mei, domini Magni regis», i sin egenskap av »miles, dapifer domini regis Sweciae».⁸ Icke desto mindre förekommer han i privatbrev av 29 maj, 17 och 24 juni endast som riddare, men 19 juli utfärdar han som drots räfstetingsdom. Därefter får han åter undvara titeln 16 och 28 september,⁹ och vid sina fåtaliga framträdanden under år 1363 kallas han endast »miles» (29. 7. och 9. 9. 1363 i FMU I s. 295 resp. Styffe a. a. I s. 43).

Kedjan är bristfällig, men då man finner drotsbeteckningen vid enstaka tillfällen från hösten 1361 fram till sommaren 1362, har Nils Turesson tydligen tjänstgjort under denna relativt lugna period. Men med de nyss berörda förvecklingarna 1362—63 följde störningar också för drotsämbetets del. Enligt Visbykrönikan befann sig Nils Turesson »dapifer regni Swecie» bland de av Magnus och Håkan landsförvisade svenska herrarna,¹⁰ och i varje fall blev Nils Turesson en av förkämparna för Albrekt av Mecklenburg. Omständigheterna tilläto icke, att han behöll ett ämbete som Magnus' förtroendeman, men däremot är det naturligt, att Albrekts seger gav honom möjlighet att bibehålla sin position.

Innan vi gå in på ämbetshistorien under Albrekts regering, skall

⁶ FMU I s. 289.

⁷ ST II s. 322.

⁸ Svartboken s. 116.

⁹ Ibid. s. 117 resp. ST II s. 325.

¹⁰ SRS I s. 44.

ett par ord ägnas åt marskämberet under den sist berörda tiden mellan Eriks död och Magnus Erikssons fördrivande från Sverige. Här föreligger nämligen en klar parallell till drotshistorien, och på samma sätt som Nils Turesson blev drots under Håkan, på samma sätt återfick konung Eriks marsk, riddaren Magnus Nilsson, sitt ämbete. Konung Håkan gav den 1 mars 1362 en förläning åt »dilecto marskalko nostro domino Magno Niclison», men de båda följande åren uppträder Magnus Nilsson utan marsktitel, ehuru han höll fast vid folkungarna under brytningen 1363—64.¹¹ Tro- ligen är det Magnus Erikssons förnyade inflytande, som överflyttat ämbetet på den pålitliga Erik Ketilsson. Denne kallas 4 okt. 1363 »marsk i Värmland» och 25 febr. 1364 mera allmänt »marscalcus noster».¹² Begränsningen av verksamhetsfältet till Värmland tyder på att Magnus avsett ett slags ställföreträdande ämbetsuppdrag i de västra landskapen. Efter Magnus' tillfångtagande 1365 fick ämbetet givetvis en väsentligt ökad betydelse, och Erik Ketilsson blev ledaren och centralpunkten för de västsvenska stormän- nens samling kring Magnus. Erik Ketilsson ger dessutom ett exempel på en mera stadigvarande ämbetsställsättning under 1300-talet, ty ehuru någon fast konsekvens icke iakttages vid titelutsättning, kallas han dock vid skilda tillfällen ända till sin död för marsk, vid de sista tillfällena (20. 9. 1396 och 18. 3. 1397) fortfarande med lokalisering till Värmland. Om titeln inne- burit någon verklig realitet utöver att Erik Ketilsson varit Magnus' och senare drottning Margaretas förtroendeman, förefaller åt- minstone för den senare tiden misstänkt med hänsyn till det sätt, varpå han efter sin död omtalas i ett brev av 25. 8. 1399: »herr Erik Ketilson, *kallad* marsk» (SRP n:r 3008).

Men det är tid att återgå till de följder för drots- och marsk- ämbetenas historia, som regementsändringen i Sverige 1363—64 medförde. Albrekt av Mecklenburg anlände med sin här till Sverige i nov. 1363 och hyllades som konung i febr. 1364. Bland dem, som verksammast arbetat för hans val, nämnas Nils Turesson, Karl Ulfsson av Tofta och Bo Jonsson, och alla dessa kommo att bekläda riksämbeten. Nils Turesson kom närmast i åtanke genom

---

¹¹ Engström a. a. s. 65 not 52.

¹² RA. Cod. B 16 f. 191 v.

sin hävdvunna inflytelserika ställning, och det förefaller, som om han bekräftats i sin ämbetsställning redan före Albrekts ankomst i det löftesbrev, som tre av mecklenburgarnas män givit honom vid hans anslutning till deras sak. Nils Turesson har nämligen icke blott utlovats bekräftelse på sina tidigare länsbrev utan också full ersättning för alla utgifter, som han kunde ådraga sig i det ämbete, han nu åtog sig.¹³ Uppdraget är, kanske försiktigtvis, icke specificerat, men det ligger nära till hands, att det varit drotsämbetet, som åsyftats. Som drots har Nils Turesson senare den 15 febr. 1364 förnyat en tidigare fälld dom, den 26 juli bekräftat konung Albrekts pantförskrivning av Visby till greve Henrik av Holstein¹⁴ och ytterligare omnämnts 18 maj, 1 aug. och 30 aug.¹⁵ Det kan icke råda något tvivel om att Nils Turesson tjänstgjort som drots hela året till sin död i september, fastän han ett par gånger omtalas endast som riddare (1 aug. och 21 sept., SRP n:r 619 resp. RA Cod. B. 15 f. 335). Visbykrönikan berättar ju också, att vid belägringen av Åbo slott 1364 »Dapifer regni Svecie Dominus Nicholaus Sturesson a castrensibus occulte occisus est».¹⁶ En sällsynt skiftande drotsbana var därmed ändad.

Någon ny drots utsågs icke av Albrekt, utan de följande åren nöjde han sig med en marsk. Det var Karl Ulfsson av Tofta, en annan av aristokratiens spetsar, som utsågs till denna post. Han har utnämnts före 12 sept. 1364, men en tidsgräns bakåt kan icke med absolut säkerhet angivas. Man hade väntat sig en utnämning tidigare under året efter Albrekts ankomst till Sverige eller vid kungahyllningen, men Karl Ulfsson nämnes utan marskstitel 15. 2., 25. 2.¹⁷ och 24. 4. 1364¹⁸ samt slutligen 22 aug. 1364. Dessa exempel förvisa närmast utnämningen till sommaren 1364, men de bli icke i sig själva utslagsgivande. I brevet 22 aug. står visserligen Karl Ulfsson endast som lagman i Uppland, men Nils Turesson får icke

¹³ »— et michi super omnibus et singulis dampnis sumptibus debitis et oneribus que mihi occasione officii nunc assumpti incurrere contigerit» Styffe: a. a. I s. 43.

¹⁴ ST II s. 337.

¹⁵ RA. Cod. B. 15 f. 191 v., SRP n:r 620 resp. Skoklosters pergamentsbrev n:r 55.

¹⁶ SRS I:1 s. 45.

¹⁷ K. H. Karlssons avskriftssamling RA.

¹⁸ Styffe a. a. I s. 45.

sin drotstitel utsatt, vilket förringar beviskraften. Även i fortsättningen är en oregelbunden växling påvisbar. Karl Ulfsson behöll dock marskämbetet utan uppehåll till år 1371, då de sista be läggen finnas 15 april och 30 juni. Men folkungapartiet underströk konkurrensen om Sveriges krona och land genom att ett par gånger (9. 1. 1367¹⁹ och 1. 6. 1371²⁰) låta Erik Ketilsson få beteckningen marsk i Sverige eller Sveriges marsk, och då Karl Ulfsson 1371 avgår från sitt ämbete, beror det, som senast Sten Engström framhållit,²¹ på den uppgörelse, som i augusti ingicks mellan de stridande parterna. De västsvenska stormännen återinträdde i svenska rådet, och Erik Ketilsson blev erkänd marsk. Hur länge denna anordning ägde bestånd, är omöjligt att säga på grund av det fattiga diplommateriale för den följande tiden, men Erik Ketilssons marskskap kunde, sådan situationen nu var, aldrig bli annat än en episod. 25 mars 1372 finner man honom i Västergötland som marsk, men sedan försvinner han ur sikte för återstoden av 1370-talet, och senast 1374 har han ersatts med Sten Bengtsson.

Det var stormännen, som sinsemellan avgjorde 1371 års förlikning och åstadkom marskalksskifte, och det är förhållandet mellan Albrekt och stormännen, som bestämmer också drotshistorien under Albrekts tid. Ämbetsorganisationen fick sin slutliga utformning först sedan Bo Jonsson (Grip) intrangerats på en ledande post.

Bo Jonsson grundlade på 1360-talet den maktställning, som han suveränt skulle utbygga de följande åren. Han hade blivit lagman i Östergötland (1366) och häradshövding i Dalarna (1367) och det förtroende, som Albrekt hyste för honom, visar sig i att han ånyo blev hövitsman på Stockholm (1367). Albrekts ställning var emellertid fortfarande osäker och stormännen självständiga, och Albrekt har måst göra ett försök att konsolidera sin ställning genom att taga Bo Jonsson till sin »väldige ämbetsman», officialis generalis. Fullmakten av 6 augusti 1369 är lyckligtvis bevarad²² och ger oss tillfälle att bedöma ämbetets karaktär.

Uppdraget var begränsat till sin natur och ännu mindre än under Magnus Erikssons tid innebar det ett fullständigt ställföreträdar-

---

¹⁹ UUB pergamentsbrev.

²⁰ Erslev: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis n:r 4081.

²¹ A. a. s. 177 f.

²² Tryckt i HSH 16 s. 3.

skap för konungen, utan ställföreträderskapet var begränsat till en trängre sfär, till konungens gård och hans fogdar. Bo Jonsson fick bestraffningsmakt enligt gårdsrätten, han fick kontroll över all räkenskap och redovisning och inga fogdar skulle tillsättas utan hans råd och samtycke. Dessutom skulle alla slott, hus, stå honom öppna, och rådet lovade honom sin hjälp till »styrkelse» av konungens och kronans rätt. Naturligtvis garanterade konungen honom ersättning för sina utgifter, om han av någon anledning skulle skiljas från ämbetet.

Engström betonar, att fullmakten andas en stark misstro mot Albrekts finansiella politik och att utnämningen snarast framdrivits genom stormännens samverkan mot konungen.²³ Säkert är ju, att konungens närmaste maktmedel stodo till Bo Jonssons disposition och att Albrekt icke kunde företaga sig någonting utan Bo Jonssons goda vilja. Stormännen kunde i det avseendet vara väl tillfreds och Albrekt kunde åtminstone hoppas att även i fortsättningen finna ett stöd i Bo Jonsson.

Ämbetet var som synes avsett att hållas konstant besatt, så vitt intet oförutsett inträffade, och det betyder därför icke något, att titeln emellanåt utlämnas eller ersättes med någon annan. Någon förändring kan ju icke ha inträtt, då Bo Jonsson 31 aug. s. å. endast kallas östgöotalagman²⁴ eller då han 11 sept. i fråga om redovisning för Stockholms fögderi kallas fogde i Stockholm,²⁵ eftersom han 14 okt. åter är Albrekts »väldige ämbetsman».²⁶ Från 1370 föreligger sedan endast ett par exempel,²⁷ men under första hälften av 1371, då konung Albrekt var i Tyskland, är »ämbetsmannens» verksamhet väl belagd. Albrekts frånvaro har gjort Bo Jonsson till den odisputabelt ledande mannen i Sverige, och det kan vara detta direkta ställföreträderskap, som åstadkommit eller framlockat den å nyo uppdykande drotstiteln. Rådet i Stockholm benämner honom i ett brev till Tyskland »dapifer regni Suecie», fastän han själv två dagar tidigare karakteriserar sig som »en ammetman

---

²³ A. a. s. 123 ff.

²⁴ B. E. Hildebrands Samlingar till Svenskt diplomatarium. RA.

²⁵ Skoklosters pergamentsbrev n:r 64 (RA.)

²⁶ Örnhielms Diplomatarium III s. 459.

²⁷ 9 maj och 22 augusti.

des edelen vorsten koning A.»,²⁸ och för övrigt kallas Albrekts ämbetsman även 9. och 10. januari samt 15. april s. å. Det andra drotsexemplet förskriver sig från en tid, då konungen åter var i Sverige, nämligen från 3 mars 1372, då Bo Jonsson i sin dubbla glans av »dapifer, officialis generalis illustris dominj regis ac regni Suecie» jämte fogden på Åbo ger lejd åt Revals sändebud.²⁹ Sannolikt betingas drotstiteln här av brevets karaktär, av den till en främmande makt ställda lejden.

De två närmaste åren (1373 och 1374) blir det alldeles tyst i fråga om Bo Jonsson som ämbetsman, men exemplen äro fåtaliga och med tanke på att ett år som 1370 titeln är utelämnad i de flesta fallen (i SRP icke mindre än tio exempel utan titel), går det icke att fälla ett bestämdare omdöme än att det förefaller, som om Bo Jonssons ämbetsmannabana varit avbruten. Att Bo Jonssons huvudintressen genom Albrekts uppgörelse med rådet i aug. 1371 lokaliserades till Finland,³⁰ avbröt, som ovanstående exempel 3. 3. 1372 visar, icke omedelbart förbindelsen mellan konungen och hans främste tjänare, men bandet blev svagare. 1374 vistades Bo Jonsson huvudsakligen i Finland och antagligen inskränktes då hans inflytande hos Albrekt. Motsättningen mellan Albrekt och den svenska aristokratien fördjupades samtidigt, och Albrekt har därunder sökt stöd hos fadern och sina tyska anhängare, medan Bo Jonsson tog de svenska stormännens parti. Under en så markerad brytning, att Albrekt måste utställa lejdebrev för att Bo Jonsson skulle komma till möte med honom (8 nov. 1374),³¹ förefaller det mindre troligt eller sannolikt, att Bo Jonsson kunnat bibehålla sitt ämbetsmannaupdrag med maktutövning över konungens gård och fogdar. Lejdebrevet har en mycket utförlig titulatur, »de eddele man Bo Jonsson knape . de vnse koningh Albertes vorbenomeden man . dener vnd rathgeue», men som ämbetsman omtalas han icke.

Successionen tycks därför icke obruten, när Bo Jonsson från sommaren 1375 mera regelbundet kallas drots. Titeln utsättes icke

---

²⁸ 26. 2. 1371 Lübeckisches Urkundenbuch IV n:r 148 resp. 24. 2. 1371, *ibid.* n:r 146.

²⁹ FMU I s. 345.

³⁰ Svenskt Biografiskt Lexikon 5 s. 85.

³¹ Styffe a. a. I s. 150 ff.

vid alla tillfällen, men åren 1376—86 uppvisa dock en överväldigande majoritet för drotstiteln, medan ännu 1375 är mera odeciderat: 2 febr., 25 mars och 2 maj³² utan titel, 9 och 10 juni drots,³³ 6 och 11 juli utan titel,³⁴ 13 juli³⁵ och 8 sept. drots. Man har, troligen med all rätt, kombinerat Bo Jonssons drotsvärdighet med konungamaktens kapitulation 1375,³⁶ och Bo Jonsson har då genom drotsutnämningen och stödd på stormännen blivit den ledande inom landet. Sambandet mellan landsfredsstadgan av 24 maj 1375 och drotstillsättningen bör alldeles oavsett överensställas ur tidsynpunkt, starkt understrykas, ty drotsämbetet har i främsta rummet medfört överinseendet över rättskipningen, och det synes påtagligt, att det var den rådande rättslösheten och konungens oförmåga att råda bot på denna, som åstadkom drotsämbetets återupplivande som ett för Bo Jonssons återstående livstid konstant besatt ämbete.

Bo Jonssons verksamhet har lämnat ett rikt urkundsmaterial efter sig, men större delen rör hans godstransaktioner och försök att berika sig själv. Hans deltagande i alla viktiga åtgärder och beslut är dock givet, och det kan räcka att anföra, huru den av rådet 1380 beslutna Täljestadgan utfärdats under »Bo Jonssons, rikens drots'» sigill.³⁷ I de ansökningar, som riktades till påven rörande Birgittas kanonisering, skrevs Bo Jonsson under senare delen av 1370-talet för »constabularius regni Swecie»,³⁸ under upptagande alltså av en utländsk beteckning för konungens närmaste ämbetsman (fra. *connétable*) och i en liknande anhållan 1382 fick han titeln »regni capitaneus», rikets hövitsman eller föreståndare.³⁹ Bäst dokumenterad och mest signifikativ för drotsbefattningen är emellertid Bo Jonssons rättsvärdande myndighet. Han har utfär-

---

³² Acta et processus canonizacionis b. Birgitte, utg. av I. Collijn s. 163.

³³ Styffe a. a. I s. 161 resp. Brokinds arkiv.

³⁴ ST II s. 442 och Styffe a. a. s. 161.

³⁵ Styffe *ibid* s. 163.

³⁶ Tunberg a. a. s. 298, Rosman: Bjärka-Säby I s. 162 och Engström a. a. s. 221.

³⁷ Örnhielm Diplomatarium III s. 473.

³⁸ Acta et processus canonizacionis b. Birgitte, utg. av I. Collijn. s. 48, 51 och 59.

³⁹ UUB pergamentsbrev.

dat räfstetingsdomar, närvarit vid räfsteting, som hållits av andra stormän, stadfäst fällda domar och uppburit böter eller ersättning för begångna lagbrott i stället för konungen. Först döden avbröt honom i hans rastlösa verksamhet (1386), och med Bo Jonsson bortgick också den siste medeltida svenske drots, som utövade ämbetet med full makt under en längre period. Albrekt, som snart var i öppen strid med de svenska stormännen, fann ingen anledning att ge Bo Jonsson någon efterträdare, i Margaretas regeringssystem ingick det icke att skapa några inhemska maktcentra i Sverige eller Norge, och därför dröjde det femtio år, ända till det lyckade svenska upproret på 1430-talet, innan någon ny drots utsågs.

Liksom drotsämbetet så har även marskämberet varit fast besatt under senare delen av Albrekts regering, fastän oregelbundenheten i markeringen här är ännu större. Erik Ketilssons marsktid 1371 blev sannolikt icke lång, men det följer ett språng på ett par år, innan riddaren Sten Bengtsson (Bielke) tager vid. En skrivelse om den lediga biskopsstolen i Linköping med rådets rekommendation för konung Albrekts kansler Arnold saknar visserligen årtalsangivelse men daterar sig av sig själv till 1374, och som den utställts i Sten Bengtssons, »Miles regni Svecie Marschalcus», namn, måste han ha utnämnts före 11 febr. 1374.⁴⁰ Sedan dröjer det till 21 juli 1375⁴¹ och 25 juli 1376, förrän marsktiteln åter kommer till synes, och åren 1377 och 1378 finnas inga belägg för den, men åren 1379—83 och 1385—86 ge fast mark, utan att därför titeln uppträder konsekvent. 1387 ges det ytterligare exempel, de sista av 21 juni och 17 juli.⁴² Det förra av dessa härrör från den lejd, som Albrekt fann sig föranlåten giva Bo Jonssons testamentsexekutorer, och för oss alltså in i den situation, som föranledde stormännen att hänvända sig till Margareta för att erhålla stöd mot Albrekt. Bland de förändringar, som läget sedan automatiskt gav upphov till, var också, att Sten Bengtsson avgick från marskämberet. Förbindelsen med Albrekt var ju bruten och icke i något av de dokument, som våren 1388 grundlade förbindelsen mellan

---

⁴⁰ Örnhielms Diplomatarium III s. 963.

⁴¹ RA. Cod. B. 15 f. 192 v.

⁴² Hadorph: Två gamla svenska rijkkrönikor II Bihang s. 37.

Margareta och stormännen, betecknas han som marsk. Icke heller tycks han ha återfått ämbetet under Margareta, då hon föredrog att styra själv utan fast tillsatta ämbetsmän, men en bidragande orsak härvidlag var nog, att Erik Ketilsson förbehållits marsk-titeln (22. 3. 1388⁴³ och 24. 10. 1389), som han behöll till sin död 1396.

Såväl Erik Ketilsson som Sten Bengtsson stodo i främsta ledet bland Margaretas anhängare,⁴⁴ och Sten Bengtsson fick som drottning Margaretas förtroendeman en ny titel. 1390 har han nämligen utövat ett slags ställföreträderskap för Margareta, och som »mina fru drottningena» hövitsman i Sverige har han tagit personer i drottningens och rikets tjänst och beviljat dem frälse. De bevarade exemplen äro dock bara två (14 och 27 febr. 1390), och uppdraget tycks alltså ha varit tillfälligt. Hans offentliga verksamhet under 1390-talet är icke väsenskild från övriga rådsmedlemmars ehuru han även i fortsättningen fick betydelsefulla uppdrag att sköta och hövitsmannaskapet kommer icke mera till synes.⁴⁵

Den svenska marsklängden slutar alltså med Erik Ketilssons, kanske till sist titulära, ämbetstid, och hans närmaste efterträdare blir Karl Knutsson på 1430-talet. De svenska riksämbetena återupprättades först då det engelbrektska upproret givit eftertryck åt kravet på inhemska styrelseorgan och detta krav icke längre kunde nonchaleras av den danske regenten.

Det är en synnerligen växlande historia dessa båda ämbeten ha bakom sig, när de i enlighet med drottning Margaretas regeringssystem lämnas vakanta. Under Magnus Ladulås' tid, den första tid, då man kan utläsa något om deras öden, ha de varit mera regelbundet besatta med stormän i konungens omgivning, men med 1290-talets förmyndarskap inträdde en viss oregelbundenhet, då förmyndarstyrelsen i sak blev den kraftigaste medlemmens, marskens, styrelse. Det är dock av betydelse för uppfattningen av

---

⁴³ ST II s. 465.

⁴⁴ Se t. ex. Margaretas manifest till inbyggarna i Östergötland 1388, ST II s. 473.

⁴⁵ Ett isolerat exempel på Sten Bengtsson som marsk 10 dec. 1393 synes knappast tillräckligt som bevis för fortsatt marskalksutövning, snarare kan det fattas som en reminiscens från den äldre marsktiden.

ämbetenas karaktär, att hertigarna, innan deras självstyrelse egentligen börjat och trots områdenas begränsade omfattning, fick en drots vid sin sida, som bildade en motsvarighet till konungens marsk. Ämbetet har, om ock under en speciell form, åter blivit besatt med en förtroendeman, som varit sin herres eller sina herrars följesman och medhjälpare. Konung Birger har under 1310-talet på samma sätt som tidigare hållit båda ämbetena besatta, och den därpå följande förmyndartiden såg drotsen som rådets ledande man medan marsken stod mera i skymundan.

Det inbördes förhållandet mellan ämbetena blev bestående, men Magnus Erikssons egen regering skapade en ny tingens ordning, i varje fall för drotsens del. Det blev till en början ett livligare ombyte av ämbetsinnehavare, och konungen sökte regera på egen hand utan medverkan av någon drots. Ehuru gränserna icke kunna dragas absolut skarpa, talar mycket för att drots endast varit tillsatt de tider, Magnus själv varit sysselsatt utanför det egentliga Sveriges gränser. Under 1340-talet har han t. o. m. velat undgå detta direkta ställföreträderskap genom att tillsätta en hel interimsregering, men då han samtidigt ersatt den mäktige drotsen med en »allmän ämbetsman», i vilken han troligen hoppats finna en lätthanterligare förtroendeman, har i sak ingen ändring i ämbetsorganisationen genomförts. Vägen ledde snart tillbaka till drotsinstitutionen, om än spänningen mellan Magnus Eriksson och aristokratien på nytt medförde, att Magnus Eriksson slog in på en ny väg och på 1350-talet prövade förläningstaktiken i större skala. Det blir därför stormännen, som hävdar drotsämbetet, och de på adeln sig stödjande härskarna, Erik, Håkan och Albrekt, besätta uppdraget med den ledande stormannen.

Marskämberet hade en mera begränsad verksamhetsfär och dess bana är svårare att följa, men åtminstone i de senare fallen (Sten Turesson och Bo Jonsson) har ämbetet endast innehafts kortare tid, och Magnus alltså försökt ställa sig oavhängig av marsken.

Magnus Eriksson har följt samma taktik i Norge. Där utnämnde han sällan drots och endast för sin frånvaro, och likaså tvekade han i det längsta att anförtro brevbeseblingen åt en ordinarie kansler. Det var ett regeringssystem, som i görligaste mån bevarade avgörande och makt i konungens egna händer och vittnar

om kraftfull självhävdelse. Men likaväl som konungen i andra fall spände bågen för högt, gjorde han det också här. Hans egenmäktiga styrelse kan icke ha varit behaglig för stormännen, och tillsammans med hans reduktionsförsök och olyckliga utrikespolitik har den skapat aristokratiens hätskhet och revolutionsförsök.

Motsatsförhållandet mellan konungamakt och aristokrati blev bestående och utmärkande också för Albrekts regering. Detta berörde föga marskämberet, som i stort sett hölls stadigvarande besatt under hela Albrekts tid, men däremot inverkade det på drottsämberets historia. Bo Jonssons egentliga drotstid börjar med konungamaktens starka förfallsperiod och markeras under sin tillvaro av upprepade försäkringsbrev från konungens sida till den härskande aristokratien. Det är endast följdriktigt, att när Albrekts offensiv förmådde Bo Jonssons testamentsexekutorer att hänvända sig till Margareta, och denna fått makten samlad i sin hand, Margareta underlät att utnämna nya riksämbetsmän. En stark konungamakt ville icke finna sig i dessa konkurrenter, som kunde bliva samlingspunkter för en farlig opposition. Magnus Erikssons politik hade funnit en fullföljare, som gick ännu längre på den inslagna vägen, eller rättare fullständigt bröt med systemet över huvud taget. Och ändock hade det danska rådet för Danmarks del under konung Olofs regering förklarat, att det ingick i drotsens rättigheter att i konungens frånvaro styra riket med konungslig makt och myndighet.⁴⁶ Men Margareta drog den logiska konsekvensen: där ingen drots fanns, kunde rättigheterna icke göras gällande.

---

⁴⁶ Aarsberetninger fra det Konglige Geheimearchiv V s. 52.

TVÅ SVENSKA APOPTHEGMASAMLINGAR

AV

HARALD ELOVSON

I.

SAMUEL COLUMBUS' MÅL-ROO ELLER ROO-MÅL.

Den kvantitativt rika svenska prosan under 1600-talet är utifrån modern synpunkt kvalitativt påfallande fattig. Inget verk tillhör vår levande litteratur på samma sätt som t. ex. de franska prosaisterna från *le grand siècle*. Det enda undantaget skulle vara Samuel Columbus' anekdotsamling Mål-Roo eller Roo-mål. Denna skrift, som författaren ej fick tillfälle att slutgiltigt redigera för publicering, har eftertiden upprepade gånger, i utdrag eller fullständigt, bragt till trycket. Ett par partier, som innehåller intima, av levande åskådlighet präglade erinringar av två av stormaktstidens mest framträdande litterära personligheter, Stiernhielm och Lucidor, har blivit stående antologistycken. Den beundran, som dessa skildringar väckt hos eftervärlden, har Henrik Schück givit ett betecknande uttryck, när han hävdar, att det inte är många biografier, som i förmåga att få fram det karakteristiska kommit upp till Columbus. »1600-talets realism får här», fastslår den nämnde litteraturhistorikern, »sitt kanske mest konstnärliga uttryck».¹

Det ser emellertid ut, som om det mera var de lärde än den läsande allmänheten, som intresserat sig för denne prosaist från stormaktstiden. Filologerna har i hans verk funnit en rik källa för studiet av 1600-talets skrift- och talspråk. Litteraturhistorikerna har stannat inför de nämnda biografiska partierna, som främst utnyttjats av dem, som tecknat Stiernhielms och Lucidors porträtt. Mål-Roo eller Roo-Mål har ännu inte fått någon slutgiltig monografisk behandling. De viktigaste bidragen till studiet av Columbus'

---

¹ Schück och Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3:dje uppl. II. Stockholm 1927, s. 344 f.

verk har lämnats av Ragnar Ekholm, som undersökt dess källor,¹ och Bengt Hesselman, som belyst dess texthistoria och utgivit en modern kritisk edition.² Syftet med denna studie är att diskutera en del av de nämnda forskarnas resultat och synpunkter. Dessa kan korrigeras och kompletteras.

Mål-Roo finnes ej bevarad i någon originalhandskrift. Därmed föreligger flera avskrifter, av vilka de äldsta enligt Ekholm synes härröra från slutet av 1600-talet. Dessa avskrifter skiljer sig från varandra. Så förekommer anekdoterna i de två bästa handskrifterna, av Ekholm kallade *L* och *P*, i delvis olika ordning.³ Med anledning härav har Ekholm antagit, att Columbus' original »ej varit en fullbordad renskrift utan snarare ett koncept, där anekdoterna voro nedkastade på lösa blad utan paginering».⁴ En rest av detta originalmanuskript vill Ekholm se i två lösa blad, egenhändigt skrivna av skalden, som innehåller de ofta citerade Lucidoranekdoterna.⁵ Dessa blad, som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek (sign. V 29), har emellertid enligt Hesselmans beskrivning »karaktären av ett utkast i koncept med många ändringar och strykningar». Vidare är själva Lucidoranekdoterna överkorsade i manuskriptet av författaren själv.⁶ Dessa omständigheter gör det svårt att följa Ekholm, när han i överensstämmelse med den vanliga uppfattningen anser »det vara fullt berättigat att föra dessa anekdoter samman med de övriga i *Mål-roo* eller *Roo-mål*».⁷ Det kan inte råda någon tvekan

---

¹ R. Ekholm, Samuel Columbus, Uppsala 1924 (diss.).

² Samuel Columbus, Mål-Roo eller Roo-Mål, utgiven av Bengt Hesselman, Nordiska texter och undersökningar 6, Uppsala 1935, här citerad Mål-Roo.

³ Som Hesselman påvisat, Mål-Roo s. XIII f., är denna avvikelse i ordning ej så stor, som Ekholm menat. Handskriften *L* finnes i Linköpings stiftsbibliotek (sign. W 56), *P* i Uppsala universitetsbibliotek, Palmskiöld 396, *F* i samma bibliotek (sign. V 5), *V*¹ och *V*² i Västerås läroverksbibliotek (sign. Bc 5 och Bc 1). Om handskrifterna jfr Mål-Roo s. VI ff.

⁴ Ekholm, a. a. s. 168.

⁵ Ekholm, a. a. s. 168 f.

⁶ Mål-Roo s. VII.

⁷ Ekholm, a. a. 169. Även Hesselman vill föra dessa anekdoter till Mål-Roo. Han skriver: »Man synes mycket väl kunna tänka sig, att Lucidor-

om att de tillkommit i samband med arbetet på anekdotsamlingen. Däremot har tydligen inte Columbus godtagit dem för en slutgiltig avfattning av sitt verk. Det kan erinras om att dessa anekdoter saknas i alla de avskrifter av Mål-Roo, som finns bevarade.¹ Detta kan inte bero på en tillfällighet. Av särskild vikt är det, att anekdoterna även fattas i den avskrift av Mål-Roo, som man funnit i Skoklostersamlingen och som Hesselman publicerat i sin edition. Den okände upphovsmannen till denna avskrift, som, efter vad Hesselman visat, går tillbaka på en annan version av Mål-Roo än de övriga avskrifterna, framhåller uttryckligen, att han excerperat ur Columbus' manuskript »allenast de kortwilligheter, som han tagit af våra Inhemiske och några andra i senare tiden».² Hade Lucidoranekdoterna ingått i de av Columbus egenhändigt utskrivna manuskript, som legat till grund för de olika bevarade avskrifterna, borde någon av dessa ha innehållit anekdoterna ifråga. Columbus har av allt att döma inte velat ha dem med i sitt verk. Tillgängliga källor tillåter oss inte fastställa hans motiv härför.

Av betydelse för studiet av Mål-Roo är ett par handskrifter, som Nils Åhlenius gjorde bekanta vid Ekholms disputation över Columbus 1924 och som Hesselman sedan utnyttjat för sin upplaga. Dessa handskrifter, som har tillhört Skoklosterarkivet och som tidigare finns omnämnda av J. H. Schröder i hans katalog över de nämnda samlingarna, förvaras nu i Riksarkivet. Den ena handskriften är en avskrift av den andra, varför den förra kan lämnas ur räkningen.³ Innehållet i huvudhandskriften, av Hesselman kallad *Sk*¹, anges i en ingress vara hämtat ur ett egenhändigt

---

anekdoterna, om förf. så velat, med obetydlig förändring av inledningsorden hade kunnat infogas i den nu föreliggande texten av Mål-Roo, t. ex. på s. 51 i vår edition.» Mål-Roo s. VIII.

¹ Hesselmans uppgift, Mål-Roo s. VIII, att Lucidoranekdoterna ej är kända på annat sätt än genom dessa originalblad, är oriktig. Det finns i Palm-skiöldska samlingen (Palmsk. 388) en avskrift med dessa anekdoter, utförd av Palm-skiöld själv, som av allt att döma haft en annan förlaga än de båda nyssnämnda bladen, varför den kan ha värde för fastställandet av texten. Hanselli har noterat denna avskrift i sin upplaga, s. 293.

² Mål-Roo s. 74.

³ Mål-Roo s. VIII f.

manuskript av Columbus, som bär samma titel som den bästa förut kända avskriften (*L*). Den okände avskrivaren har emellertid, som han själv säger, gått förbi det Columbus »opteknadt om utlänske och främmande, ty det finner jag att Erasmus uti sina Apophtegmatibus har altsammans», och har endast, som förut nämnts, medtagit vad Columbus haft att berätta om svenskar och en del utländska personer under senare tid. Det är med andra ord i främsta rummet anekdoterna om antika personligheter, som han gått förbi, när han gjorde sin avskrift.

En jämförelse mellan texten i *Sk*¹ och de övriga handskrifterna ger emellertid, som Hesselman visat, vid handen, att det råder stora skiljaktigheter mellan *Sk*¹ och de förut kända handskrifterna. Många anekdoter är annorlunda formulerade, oftast sammandragna, någon gång utvidgade. Några av de förut bekanta saknas, ett par nya har tillkommit. Hesselman har särskilt fäst sig vid att samtalen med Stiernhielm under dennes sista dagar är förändrade och utvidgade, delvis i anslutning till Columbus' egen gravskrift över den bortgångne skaldebrodern, tryckt 1674. Hesselman sammanfattar resultatet av sin jämförelse mellan de olika texterna så: »Slutsatsen synes ofrånkomlig: *Sk* representerar en annan version av Målroo än den vi förut känna, och en version som Columbus själv skrivit».¹ Att den ifrågavarande avskriften går tillbaka på ett annat originalmanuskript av Columbus än det (eller de), som legat till grund för de andra, framgår i själva verket av ett ställe i avskriften. I dennas Stiernhielmparti heter det: »Denne Höglärde Mannens ord har jag vid ett annat tillfälle något omständeligare beskriwit».² Med dessa ord kan Columbus ej gärna ha syftat på gravskriften, som endast innehåller några få drag ur Herculesskaldens liv, utan han måste ha tänkt på den version av Mål-Roo, som är bevarad i de tidigare kända handskrifterna.³

Man kommer härvidlag in på frågan om, när den nyfunna versionen av Mål-Roo tillkommit. Hesselman har för dateringen tagit fasta på, att en anekdot om den berömde franske fältherren Turenne,

---

¹ Mål-Roo s. IX.

² Mål-Roo s. 87.

³ Det citerade stället motsvaras i *L* av följande passus: »Danne Höglärde mannens ord har iag vijd något tillfälle något omständeligen welat beskrijfwa». Mål-Roo s. 26.

förbunden med året 1675, förekommer i *Sk*¹, varför denna inte kan vara en äldre version, stammande från tiden före Columbus' utlandsresa (1674—79).¹ Denna dateringsgrund är emellertid inte utan vidare i och för sig bärkraftig. Man kan nämligen inte utan skäl sätta ifråga, om verkligen originalmanuskriptet innehållit årtalet 1675. Handskriftens Brisak, som Hesselman utan motivering transkriberar Brisac, ett efter vad det synes för geografien obekant ortnamn, är den lilla badensiska staden Breisach, på franska Brisach, länge en stark fästning, själva nyckeln till Sydtyskland, ofta omtalad i äldre krigshistoria. Den belägring av denna stad, som omnämnes i *Mål-Roo*, ägde emellertid ej rum 1675 utan redan 1638. Den utgjorde en av de märkligare händelserna under trettiåriga krigets franska skede. Ledare för företaget var hertig Bernhard av Weimar. Den avgörande stormningen utfördes av den unge Turenne.² Det får väl betraktas som föga sannolikt, att en person av Columbus' bildningsgrad skulle ha så kraftigt feldaterat denna av samtiden livligt uppmärksammade tilldragelse i »dät Gustafvianska Tyske krijget».³

Emellertid behöver man inte hålla sig till denna av Hesselman utnyttjade anekdot om Turenne för att kunna datera den version av *Mål-Roo*, som varit förlaga för skrivaren av *Sk*¹. Som redan ovan påpekats innehåller denna version ifråga om Stiernhielpartiet en tydlig hänvisning till den, som finnes bevarad i *L. Sk*¹ måste alltså ha tillkommit efter denna i Paris utarbetade version. Denna datering kan än närmare fixeras med tillhjälp av texten i *Sk*¹. Av denna kan man utläsa, att den härrör från tiden efter Columbus' utlandsresa. Att han redan varit i Frankrike, när han skrev denna version, visar ett ställe, där han säger om Stiernhielm, att denne »giorde intet som jag har sedt brukas i Paris»,⁴ och att han var i Stockholm, när han utarbetade den, kan man se därav, att han talar om, när Stiernhielm kom »hit till StockHolm».⁵

---

¹ *Mål-Roo* s. IX.

² Jfr Jules Roy, Turenne, Paris 1884, s. 36 f.

³ Egendomligt är, att detta årtal möter i alla avskrifter, som har denna anekdot. Det kan ju också vara så, att Columbus i originalmanuskriptet gjort sig skyldig till skrivfel.

⁴ *Mål-Roo* s. 83.

⁵ *Mål-Roo* s. 80. Jfr s. X.

Det kan alltså inte råda någon tvekan om att *Sk*¹-versionen tillkommit efter Columbus' hemkomst från utlandsresan.

Vad som gör att Hesselman endast med tveksamhet antager, att »*Sk*-versionen är yngre än den förut kända i Paris skrivna», är tydligen den omständigheten, att Columbus' minnesdikt över Stiernhielm i *Sk*¹ har den äldre formen på knittelvers liksom i gravskriften 1674, under det att den i parisversionen är avfattad på alexandriner. Hesselman ger själv förslagsvis två förklaringar av detta av honom påpekade förhållande, när han skriver: »Verserna i *L* (s. 25 f.) göra ju intryck av ett första utkast med alternativa formuleringar, och man kunde komma på den tanken att vissa partier av Stiernhielmsberättelserna i *L* nedskrivits redan tidigt, t. ex. efter S:s död, med verserna i ännu ej definitiv form, och att andra partier senare lagts till under Paristiden. Men det vore kanske också tänkbart, att verserna i *L* representera ett försök i Paris att omskriva de ursprungliga knittelverserna till regelrätta alexandriner, ett försök som aldrig vunnit förf:s fulla gillande, fastän det upptagits i de mindre autentiska avskrifterna *F*, *V*¹ och *V*²».¹

Det är riktigt, att verserna i *L* med deras alternativa formuleringar har karaktären av ett första utkast. Detta utkast kan emellertid ej gärna, som Hesselman i sitt första alternativ antager, häröra från tiden före Columbus' utresa. Av rent metrikhistoriska skäl måste man utgå från att Columbus för sin gravskrift först utnyttjat det äldre, inhemska versmåttet och först i andra hand tagit sig för att omskriva knittelversen till alexandriner, det nya utländska versmåttet, som vid mitten av seklet börjat sitt segertåg i svensk litteratur. Ett mellanled mellan minnesdiktens knittel- och svenska alexandrinversion torde man ha i den översättning till tyska av begravningsdikten över Stiernhielm, som Columbus utarbetade under sin vistelse i Leipzig 1674—76. Denna översättning, som under titeln *Grab-schrift Herrn Georgen Stiernhielms* publicerades i det lilla dikt-häftet *Pfeilverwechslung desz Todes und der Liebe*, tryckt i Leipzig 1676, är just skriven på alexandrin, det nya modeversmåttet. När Columbus i Paris utarbetade Stiernhielmpartiet av *Mål-Roo*, som han av allt att döma ej påbörjat strax efter sin mästares bortgång,

---

¹ *Mål-Roo* s. X not 1.

som Hesselman sätter ifråga, har det varit naturligt för honom, att han med gravskriften från 1674 som material försökt överföra knittelversen i minnesdikten till alexandriner. Han har därvid hållit sig närmare till den ursprungliga texten, än när han i Leipzig hade verterat den till tyska. Att han emellertid under detta arbete även rådfrågat den tyska versionen, synes framgå av en liten betecknande överensstämmelse. Under det att Columbus i knittelversen från 1674 uppger om Stiernhielm, att »Fyr' och Siuttijo Åhr han i Verldene hinte», bestämes den bortgångne vännens ålder i den svenska alexandrinversionen liksom i den tyska till 73 år (jfr »Sin Tree och Sjuttj år» — »In drey und siebzig Jahr»).

Det kan vidare påpekas, att Columbus tydligen vid olika tillfällen bearbetat den version av den svenska alexandrindikten över Stiernhielm, som finnes i *L*. Dessa bearbetningar kan man, efter vad jag kan se, följa i de olika handskrifterna av Mål-Roo. Man kan konstatera följande.

I *F* saknas de alternativa formuleringarna. Metern i rad 4, som i *L* var dålig, har blivit gjord regelbunden. Jfr

L: dock acktade werden, rätt som en dröm, ok inte.

F: Dock achtad werlden rätt mot wett och wisdom inte.

Rad 8, som i *L* blott hade fem takter, har i *F* enligt alexandrinens stränga schema fått 6 takter. Jfr

L: Så länge iag här lefdt, så lefd iag glad.

F: Så länge han här left, så lefd han altid Glad.

Emellertid är rytmen i första raden av *F* ej regelbunden, vilket den däremot blivit i *V*¹ och *V*². Jfr

F: Inunder den sten ä Göran Stiernhielm giömd.

*V*¹*V*²: Inunder denne sten är Göran Stiernhielm giömd.¹

Om man nu kunde vara säker på att dessa bearbetningar av minnesdikten, som uppenbarligen är bestämda av en strävan att så väl som möjligt efterkomma alexandrinschemats krav, verkligen går tillbaka på Columbus och inte är utförda av hans avskrivare, kunde alexandrindiktens olika stadier få betydelse för fastställandet av Mål-Roo-handskrifternas stemma. Under alla förhållanden kan det

---

¹ Jfr Mål-Roo s. 25 f.

inte råda någon tvekan om att en del av de bearbetningar, som här blivit konstaterade, går tillbaka på Columbus.

Tydligen har emellertid inte den metriskt fullt korrekta utformning, som Columbus så småningom givit minnesdikten, tillfredsställt honom, utan han har återupptagit knittelversionen. Detta måste han ha gjort redan innan han utarbetade det manuskript, som avskrivaren i *Sk*¹ haft tillgång till. Redan i *P* kan man nämligen i själva verket enligt min mening spåra knittelversionen av minnesdikten. Avskrivaren i *P* har inte meddelat dikten utan har i stället följande ord: »Vid [sc. *vide*] Columbi trychte arbete».¹ Denna uppmaning måste härröra från avskrivaren, om man nu inte får anta, att skalden talat om sig själv i tredje person. Med »Columbi trychte arbete» kan åsyftas antingen gravskriften från 1674 eller J. Reenstiernas utgåva av hans dikter, tryckt 1687. I båda dessa arbeten återfinnes minnesdikten i den ursprungliga knittelversionen. I stället för att avskrivaren har upphovsmannen till *P*, ev. skalden själv, hänvisat till ett tryck.² När Columbus slutligen utskrev det manuskript, som legat till grund för avskriften *Sk*¹, har han kopierat minnesdikten efter gravskriften. Han har lika litet nu, som när han avfattade det manuskript, som legat till grund för *P*, godtagit alexandrinversionen av gravskriften över Stiernhielm.

Man kan till sist fråga, varför Columbus utskrivit den version av *Mål-Roo*, som legat till grund för *Sk*¹. Det har bara varit naturligt, om man efter Columbus' hemkomst från Paris i litterärt intresserade kretsar fått kännedom om att diktaren under sin långvariga peregrination utarbetat ett verk, som bl. a. innehöll uttalanden av den beundrade författaren av *Hercules*. Man var givetvis intresserad av allt, som rörde den nyss bortgångne poeten och

---

¹ Jfr textvarianterna *Mål-Roo* s. 25.

² Det är därför inte fullt riktigt, när Hesselman (*Mål-Roo*, s. IX) uppger, att »i *P* saknas verserna». Man kan, såsom här ovan skett, indirekt fastställa, vilken version av minnesdikten, som avskrivarens förlaga meddelat. Denna egendomlighet hos *P* stöder Hesselmans förmodan, att avskriften ifråga går tillbaka på en annan av Columbus själv utförd utskrift av *Mål-Roo* än den, som legat till grund för *L*. *Mål-Roo* s. XIV.

forskaren. Detta intresse anspelar Columbus själv på redan i parisversionen av Mål-Roo, där han säger sig ha velat nedteckna »dänne Höglärde mannens ord» därför att han vet, att »mången är lystin ok curieu at wetta hans meningar».¹ Hemkommen från Frankrikes huvudstad, har Columbus tydligen blivit uppmanad att utförligt återge sina samtal med sin vän och mästare. Det heter i Stiernhielmspartiet i *Sk*¹ — utan motsvarighet i de andra handskrifterna —: »De Philosophiske Discourser jag med Honom har haft, till min största ro och sinnens förnöijelser, skulle jag gärna meddela dem, som nu det af mig åstunda, men tiden och lägenheten är ey dertill.»² Columbus har måst fatta sig kort. Han har nöjt sig med att följa sitt i Paris utarbetade manuskript. Han säger själv: »Jag will allenast kårt litet nemna om Hans Lefwerne ock tålmodighet, samt liufliga Sinnes Ro.»² Vi vet, att skaldens hälsa var bruten, när han i början av år 1679 efter sin långa utlandsvistelse kom åter hem till Sverige. Under sådana omständigheter var det naturligt, att han i stället för att utvidga sin framställning, när han utarbetade det manuskript, som legat till grund för *Sk*¹, så gott som genomgående gjorde förkortningar. Flera av de ställen, som Hesselman uppfattat som utvidgningar, härrör efter, vad jag kan se, inte från Columbus utan från upphovsmannen till *Sk*¹, en sak, som jag återkommer till i andra avdelningen av denna undersökning. Att Columbus på detta sätt förkortat den ursprungliga versionen av Mål-Roo, när han utskrev det manuskript, som avskrivaren i *Sk*¹ haft tillgång till, hindrar ju inte, att han, som Hesselman konstaterat, har lagt in ett par nya anekdoter.

Den litterära genre, som Mål-Roo företräder i svensk litteratur, apophthegmat, hade blivit mycket populär under renässansen bland och genom humanisterna, men den var utbildad redan under antiken. Ordet apophthegma möter först hos Xenofon, men själva saken fanns långt tidigare bland spartanerna. Dessa var ju kända för sina korta, träffande svar. Aristoteles skilde mellan två slags apophthegmata: lakoniska och skämtsamma. Cynikerna, som betytt

¹ Mål-Roo s. 26.

² Mål-Roo s. 80.

mycket för genren, anslag en skarpare, fränare ton. Till ett apophthegma hörde två personer, en som frågar och en som svarar, en som eggjar och en som blir retad. Den senare är huvudpersonen. Apophthegmats betydelse utvidgades snart. Det fick inte endast beteckna träffande och kvicka uttalanden och uttryck, utan det kunde också berätta om karakteristiska handlingar. Man fick vid sidan av vad man sedan på latin kallade *dicta* även *facta*.

De grekiska apophthegmata spreds först på muntlig väg, varvid de givitvis undergick en del förändringar. De filades och bearbetades men kunde även avtrubbas och utsuddas. Det hände också någon gång, att man överflyttade ett apophthegma från en person till en annan. Dessa apophthegmata utvecklade sig emellertid snart till små, avrundade anekdotliknande prosaberättelser, vars poäng inte sällan fick paradoxens form. Man började så småningom uppteckna dem. Man samlade dem därvid till större enheter, varvid man följde olika dispositionsprinciper. Man förde tillsamman sådana, som handlade om en viss person, en viss stad, ett folk, ett stånd, ett kön. Den mest beundrade och berömda apophthegmasamlingen av detta slag under antiken var en, som var knuten till spartanska kungar och spartanska seder, länge tillskriven Plutarchos men av modern forskning fränkänd honom. Så småningom uppstod allmänna apophthegmasamlingar, som innehöll prov från skilda ämneskretsar. Den äldsta bevarade torde vara Valerius Maximus' *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, som var strängt ordnad efter realsynpunkter.¹

Liksom så många andra antika litterära genrer blev även apophthegmat återupplivat under renässansen. Humanister söder och norr om Alpena intresserade sig för denna litteraturart, på en gång underhållande och undervisande. Den samling, som var tillskriven den humane moralisten och mångskrivaren från Chaironeia, den av antikens författare, som renässansens lärde kanske satte högst, blev det stora mönstret, som man studerade och imiterade, utgav på grundspråket och översatte till latin och nationalspråken.²

---

¹ Denna framställning av apophthegmat under antiken bygger på Wilhelm Gemoll, *Das Apophthegma*, Wien-Leipzig 1924, en biprodukt av författarens studier över de fyra pseudo-plutarchiska apophthegmasamlingarna.

² Om de många upplagorna och översättningarna under 15- och 1600-talen av Plutarchos' Apophthegmata eller av hans moraliska skrifter, vari apophthegma-

Renässansens utan tvekan främsta alster i denna genre, det av Erasmus Roterdamus, den store beundraren och trägne förmedlaren av parallellbiografiernas upphovsman, 1531 utgivna arbetet *Apophthegmatum s. scite dictum libri VI*, ofta upplagt på nytt, snart översatt bl. a. till engelska, spanska och franska, byggde i första hand på Plutarchos.¹ Sin uppskattning av genren och sin beundran av Plutarchos' verk har Erasmus entusiastiskt tolkat i den epistola nuncupatoria, varmed han tillägnat sitt verk den unge hertig Wilhelm av Cleve-Jülich-Berg, som regent en av reformationstidens mera betydande tyska furstar, känd för sina lärda intressen och sina reformer av kyrka och stat i humanisternas anda. Detta dedikationsbrev bildar i själva verket en hel liten avhandling om apophthegmat. Erasmus skriver där:

Non mediocris oicii res est aurum scrutari in venis, aut gemmas in arenis marive quærere. Is demum occupatissimo principi gratum præstat officium, qui aurum purum factumque exhibet, qui selectas ac repurgatas gemmas auro inclusas, aut poculis additas offert. Id officium, quum a multis tentatum sit, mea tamen sententia, nemo felicius præstitit, quam Plutharchus, qui post editum egregie frugiferum opus de vitis virorum illustrium, in quo permixtim facta simul ac dicta illorum referentur, Traiano Cæsarum laudatissimo collegit insignia diversorum apophthegmata, quod in his velut in certissimo speculo repræsentatur animus singulorum. Nam in factis bonam laudis partem sibi vindicat consiliarius dux ac miles, maximam fortuna, per quam videmus interdum optime consulta pessimum habere exitum:rursus quorundam inconsultam temeritatem felicissime cedere. Nam quemadmodum dixisse fertur Siramnes Persa, Dux ut opinor, interrogatus quur facta præclaris eius dictis non responderent:quid loquar mihi in manu est, quid eveniat in arbitrio fortunæ & regis. Nec tamen ideo sua laude frustrantur honesta consilia. Plutarchus autem non tantum in delectu cæteris præstat, verum etiam in explicando. Habent enim apophthegmata peculiarem quandam rationem, & indolem suam, ut breviter, argute, salse,

---

samlingen ingick, jfr J. G. Th. Graesse, *Trésor de livres rares et précieux V*, Dresden 1864, s. 357 ff.

¹ Om Erasmus och Plutarchos se Rudolf Hirzel, *Plutarch*, Leipzig 1912, s. 117 f. Det är oriktigt och orättvist, när Hirzel, a. a. s. 117, låter Erasmus' *Apophthegmata* vara »nur eine Bearbeitung der plutarchischen Schrift». Erasmus hade öst ur en rad antika och yngre apophthegmasamlingar. I en index auctorum, som åtföljer vissa upplagor, ingår inte mindre än 19 olika författare, vars verk han utnyttjat. Plutarchos kommer i spetsen med tre arbeten, som Erasmus utnyttjat: *Plutarchi apophthegmata*, *Plutarchi vitæ*, *Plutarchi moralia*. Genom stil och tillagda reflektioner gav Erasmus sitt arbete en personlig prägel.

& urbane cuiusque ingenium exprimatur. Siquidem ut singulis hominibus, ita singulis etiam nationibus suus quidam genius est: unde fit, ut alia convenient Alexandro, alia Philippo aut Antigono, alia Phocioni, alia Alcibiadi: rursus alia quadrent in Laconem, alia in Scytham aut Thracem, alia in Atheniensem, aut in Romanum. In his igitur exprimendis mihi dilutior videtur Xenophon, suffrigidus Herodotus, loquacior Diodorus & Qu. Curtius, ne pergam de cæteris dicere. Plutarchus omnes implevit numeros. Eoque visum est hunc ex omnibus potissimum sequi. Quicquid igitur erat in huius opere quod inscripsit, de apophthegmatibus, hic insolidum reperies.¹

Erasmus utvecklar i fortsättningen närmare sin uppfattning om apophthegmat, dess art och uppgift. Hans framställning formar sig i själva verket till en indirekt apologi för att han ägnat tid och krafter åt en genre, som för den allvarlige kunde te sig allt för lätt och låg. Det bästa apophthegmat är enligt Erasmus det som »paucis verbis sensum non vulgare significat potius quam exprimit, quale nemo facile possit studio fingere, quodque quo propius ac diutius contemplare, hoc magis ac magis delectat».² Det ägnar sig förträffligt att meddela kunskap och livserfarenhet åt personer, vilkas tid inte tillåter dem driva mera ingående filosofiska studier, såsom furstarna, eller sådana som är för unga att kunna studera mera metodiskt. Han erinrar om att kejsar Augustus varit mycket mån om att få sådana sentenser uppptecknade. »Videmus autem priscis illis sapientibus hoc præcipuo fuisse studio, ut res dignas cognitu, voluptatis illecebra teneris ingeniis insererent, ac rudis ætas nondum matura seriis philosophiæ præceptis per lusum disceret quæ per omnem vitam magno forent usui.»³ Man skulle till äventyrs bland dessa anekdoter kunna finna några, som »nihil faciant ad bonos mores, sed risum modo commoveant», vartill Erasmus svarar: »Ne id quidem vitio dandum existimo, risu nonnunquam relaxare animum curis fatigatum, modo risus sit argutus ac liberalis».³ Vad är det som gör Cicero så fångslande, om inte detta, att han kryddat sin framställning med sådana »dicta». Det samma gäller Plutarchos. Erasmus erinrar om att Lykurgos, som av sina medborgare krävde allvarliga grundsatser, icke blott tillät

---

¹ Erasmus, *Apophthegmatum opus*, Lugduni 1537, s. 4 f. Av typografiska skäl har förkortningarna i texten upplösts, u och j ersatts med v och i.

² Erasmus, a. a. s. 9.

³ Erasmus, a. a. s. 9 f.

dem ett anständigt skämt utan rekommenderade dem det. Detta skämt skulle dock bidra till att loyprisa det ärbara och tadla lasten. Erasmus förklarar i samband härmed: »Denique quoties datur a negociis vacuum tempus, aut ipsa res postulat hilaritatem, quanto decentius est huiusmodi dictis ludere, quam illiberalibus, indoctis, & obscœnis fabulis oblectari?»¹

Erasmus' häftiga utfall mot »oanständiga, obildade och obscena berättelser» har säkert en bestämd adress. Under slutet av 1400-talet hade det allvarliga apophthegmat fått en livskraftig konkurrent i facetien, den kvicka, satiriska, oftast skabrösa historietten, också den ett slags apophthegma, främst företrädd av Francesco Poggio Bracciolini. Med sitt arbete *Facietiarum libri IV*, tryckt först efter hans död, 1471, skapade den lika lärde som fördomsfrie romerske kyrkomannen i själva verket en ny litterär genre, som blev flitigt odlad, inte minst norr om Alpena bland tyska och franska humanister.² Det mera allvarliga apophthegmat, som Erasmus med Plutarchos som mönster så elegant odlat och ivrigt försvarat, åtnjöt emellertid en lång tid framåt stor popularitet. Detta gällde inte minst i Frankrike. Plutarchos var ju här under 15- och 1600-talen den kanske mest populära och inflytelserike av de klassiska författarna, hyllad och efterbildad av en lång rad författare med Rabelais och Montaigne i spetsen. Hans förnämsta förmedlare var ju Jacques Amyot. I dennes översättning av Plutarchos' *Moralia*, publicerad första gången 1572, omtryckt upprepade gånger, ingick ju också den berömda apophthegmasamlingen, som inte minst studerades.³ Apophthegmat behöll sin popularitet hela 1600-talet igenom. Så upplevde den flitige antiköversättaren Perrot d'Ablancourts 1664 postumt utgivna *Les Apophthegmes des anciens*, som i främsta rummet var »tirez de Plutarque», flera upplagor.

¹ Erasmus, a. a. s. 11.

² Om facetien i Tyskland jfr Konrad Vollert, *Zur Geschichte der lateinischen Facietiensammlungen des XV. und XVI. Jahrhunderts*, Palaestra CXIII, Berlin 1912. Vollert har ej observerat, att Poggios facetier i sista hand har sin formella förebild i det antika apophthegmat eller dictum, vilken senare term Poggio själv använder, varför hans grundliga och i flera avseenden instruktiva framställning på en del punkter blivit ofullständig och orättvis.

³ Om Plutarchos i Frankrike jfr Hirzel, a. a. s. 122 ff.

Det tydligen inte minst bland tidens lärde högt skattade apophthegmat har Columbus helt säkert lärt känna redan under sin studietid i Uppsala. Denna livskraftiga genre hade tidigt blivit uppmärksammas i Sverige. I sin *Oeconomia* eller *Huuszholds-Book*, skriven 1581, tryckt 1677, hänvisade Per Brahe d. ä. den, som ville »weeta mångahanda Saker / Ting och Personer, lijkelsewijss till at införa»¹ bl. a. till Valerius Maximus, som ovan nämnts upphovsman till den första allmänna apophthegmasamlingen, och för den »Recreatio och Lättelse», som han ansåg vara behöflig för den, som flitigt studerade, rekommenderade han läsningen av »någon Poet eller andre höffuelige Fabuler / som är Schimpff und Ernst och andre»,² varvid han tydligen särskilt haft i tanken en samling av den tyske facetisten Joh. Pauli, som just bar titeln »Schimpff und Ernst». Det var tydligen, som Ekholm framhållit, inte minst alster av det mera lätta och frispråkiga slaget av denna genre, facetien, som man främst intresserade sig för här i Sverige.³ Så blev Michael Lindener, en av de mest betydande tyska facetisterna, översatt till svenska 1641.⁴

Det var emellertid av allt att döma först under sin vistelse i Paris, som Columbus på allvar började sysselsätta sig med den skrift, som finns bevarad under namnet *Mål-Roo*.⁵ I den förteckning över planerade arbeten, som skalden uppgjorde i den franska huvudstaden, ingår denna titel: *Swensk Målro eller Romål, åtföljd av underrubriken: »Skämtebook Allwarsspråk af Kungar, Förstar, Generaler, lärde, Wijse så fordom som i våre tider»*.⁶ I den katalog

¹ Per Brahe, *Oeconomia*, Stockholm 1920, s. 18.

² Per Brahe, a. a. s. 19. Jfr Ekholm, a. a. s. 151.

³ Ekholm, a. a. s. 151.

⁴ Mich. Lindneri Facetiæ, Thet är: Tjdh-Fördrijff / eller en lustigh Roo-Book och Sällskaps Book, hwarutinnan sköne Taal och lustige Fabler lijka som sanfärdige Historier finnas. Hvarmed alle Reesande Personer til Land och Watn sigh förlusta / och altså Tijden samt swärmodigha Tanckar fördrijfwa kunne / och förthenskull them til dienst och gott behagh uppå vårt Swenska Tungomål uthgången. Då man av uppgifter i Nordisk Familjebok och Svensk Uppslagsbok under artikeln »facetier» kan få den uppfattningen, att skriften Mich. Lindneri Facetiæ är ett svenskt original, en uppfattning, som även Ekholm synes dela, a. a. s. 152, skall här påpekas, att den utgör en översättning av Michael Lindeners *Rastbüchlein* (1558).

⁵ Ekholm, a. a. s. 50.

⁶ Ekholm, a. a. s. 122.

över sin boksamling, som Columbus upprättat under paristiden, ingår, som Ekholm noterat, flera franska arbeten, som han tydligen skaffat sig för arbetet med Mål-Roo och vilka, som Ekholm visat, varit hans källor för en del av det utländska godset i hans verk.¹

I den nämnda bokförteckningen är den mera lätta riktningen inom apophthegmat påfallande rikt representerad. Den mera allvarliga humanistiska linjen företrädes endast av den ovannämnde Perrot d'Ablancourt, vars samling förresten även hade en avdelning med »apophthegmes plaisans». Emellertid har den mera skämtsamma anekdoten och den skabrösa facetien i själva verket spelat en mindre roll för Columbus' samling än titeln på hans verk anger. Den börjar ju med ordet »Skämtebook», och den ställer i utsikt, att skriften skall innehålla »Allehanda rolige Frågor ok Swar, Snack ok Sagor, Pusser ok äfwentyr, Språk ok Kortwil». I själva verket visar ett mera ingående studium, att Columbus i främsta rummet intresserat sig för traditionen från Plutarchos, som han lärt känna främst genom Erasmus' förmedling, som jag här nedan skall försöka uppvisa.² Det är inte så mycket det av Poggio och hans efterföljare odlade breda och grova skämtet, som tilltalat skaparen av Lustwins Gawott, utan den mera förfinade kvickhet, som Erasmus gentemot facetisterna framhåvt. Man kan säkert sätta ifråga om inte adjektivet »rolige» om de frågor och svar, som Columbus samlat, snarare bör översättas med fyndiga, träffande, kvicka än med

¹ Ekholm, a. a. s. 152.

² Det är naturligt, att Columbus redan tidigt lärt känna Plutarchos. Man möter dennes namn i gravskriften över Ebba Brahe (1674), i vilken Columbus utnyttjat en sentens av Silenos om det mänskliga livet, återgiven av Plutarchos i *Consolatio ad Apollonium*, en skrift, som ingår i hans *Moralia*, som även rymde hans apophthegmasamling. Den lilla berättelsen, som meddelar Silenos' ord till kung Midas, att det är bäst att aldrig födas, därefter bäst att dö omedelbart efter det man fötts, är i själva verket ett typiskt exempel på ett apophthegma. Ett visst intresse för Plutarchos kan man kanske utläsa ur den omständigheten, att Columbus, när han excerperade P. Syvs Nogle betenkningar om det cimbriske Sprog, även översatte dennes ord om Plutarchos, att han försökte »at være en Mester over den sande rigdom» (Syv, a. a. s. 99) med »Plutarchus Rikedoms mästare». En *Swensk Orde-Skötsel*, utg. av Hesselman, Uppsala 1908, s. 94. I Columbus' bokförteckning ingår Plutarchos' *Vitæ* i en fransk översättning, vidare ett annat verk, tydligen på latin, vars titel dock ej är angiven. Det kan ju ha varit någon upplaga av *Plutarchi Moralia*.

roande. Hos Columbus har också ordet »ro», som möter i huvudtitelns ordlek, ibland en mera seren och stillsam innebörd. Det betecknar snarare glädje än nöje. Denna betydelse föreligger, när han bekänner, att hans filosofiska samtal med Stiernhielm, från vilka flera av den senares fyndord i Mål-Roo härstammar, varit hans »största ro».¹

Det plumpa och slippriga skämtet har nog i grunden varit ganska främmande för den försynte och fine, onekligen rätt konventionelle Columbus. Man lägger märke till att han, när han återger en något ekivok replik av Stiernhielm, liksom reserverar sig och framhåller som ursäkt för att han anför yttrandet, att Stiernhielm »war mycket owölig ok frij stundom i talet».² Mål-Roo innehåller ju också ytterst få av de utpräglat obscena anekdoter, som fyllde tidens utländska facetiesamlingar. Man får naturligtvis å andra sidan akta sig för att för starkt betona detta drag av hövishet hos Columbus. I god överensstämmelse med sitt fina sinne för det realistiska och karakteristiska i fråga om språk och stil har han med intresse samlat prov på mäster Pärs ofta drastiska »frijtaligheet ok ordelag».³ Man möter även här den för Columbus så typiska juste-milieuståndpunkt, som han på ett karakteristiskt sätt formulerat i den med tydlig övertygelse gjorda utläggning av uttrycket »Lagom bäst», som finnes på ett ställe i En Swensk Orde-Skötsel. Detta uttryck, som han rent språkligt inte nog kan prisa, innebär bl. a., att man skall vara så »höflig», att man inte blir »krusig», så »frij», att man inte blir »groof», så »skämksam», att man inte framstår som en »narr».⁴

Att Columbus främst varit upptagen av det mera allvarliga apophthegmat framgår klarare av underrubriken i den nyssnämnda förteckningen över under paristiden planerade abeten än i titelns avfattning i den slutliga versionen av Mål-Roo, i vilken det lättare godset tydligen fått en bredare plats än han själv från början avsett. Det kan påpekas, att det mera novellartade, skämtsamma stoffet förekommer rikligast mot slutet av verket, som det nu föreligger. Den åsyftade underrubriken talade ju om »Allwars-språk

¹ Mål-Roo s. 80.

² Mål-Roo s. 15.

³ Mål-Roo s. 4.

⁴ Columbus, En Swensk Orde-Skötsel, Uppsala 1908, s. 26 f.

af Kungar, Förstar, Generaler, lärde, Wijse så fordom som i våre tider». De allvarliga »språken», vilket ord tydligen utgör Columbus' försvenskning av det grekiska apophthegma, det latinska dictum, har också blivit mera framhävda i den lilla mottoliknande dikt, som i den slutliga versionen föregår anekdoterna, även om de också här som i första utkastet till titeln kommer i andra rummet. Dikten börjar så:

Skämte Språk

Lärespråk.

Med »Allwars-språk af Kungar, Förstar, Generaler, lärde, Wijse» i gången tid (»fordom»), varom underrubriken till Mål-Roo i förteckningen över under paristiden planerade arbeten talar, har Columbus givetvis syftat på de antika apophthegmata, som utgör en stor part av det utländska inslaget i Mål-Roo. Bland de forskare, som sysslat med Columbus' verk, kan man spåra en tydlig tendens att skjuta i bakgrunden de utländska anekdoterna till förmån för de svenska, framför allt dem, som är knutna till Stiernhielm och Lucidor. Ett betecknande uttryck för denna inställning har Henrik Schück givit, när han på tal om Mål-Roo skriver: »Dylika samlingar voro under renässansen ytterst vanliga, vanliga i Frankrike även på Columbus' tid, och flera av hans anekdoter äro blott lokaliserade översättningar från franskan. *Men bland dessa har han också infogat två karakteristiker*, av Stiernhielm och Lucidor, och dessa höra till det yppersta, som hela stormaktstiden åstadkommit».¹ Det skall inte bestridas, att de svenska anekdoterna, främst då Stiernhielmpartiet,² för Columbus varit det viktigaste, vilket skall ytterligare men ur annan synpunkt än hittills i det följande understrykas, men det motsvarar säkert inte hans intentioner med Mål-Roo, att man på detta vis liksom bryter ut »karakteristiken» av Stiernhielm och lyfter den upp över resten av verket. En särskild uppmärksamhet förtjänar just de antika anekdoterna. En närmare undersökning av dessa ger nämligen, som det följande vill visa, i själva verket en klarare och säkrare bild av den svenska apophthegmasamlingens tillkomst och utformning.

¹ Schück och Warburg, a. a. 3 uppl. II, Stockholm 1927, s. 344 f.

² Om Lucidoranekdoterna och Mål-Roo jfr ovan s. 60 f.

Ekholm har uppvisat, att Columbus som källa för de antika anekdoterna bl. a. använt Perrot d'Ablancourts ovannämnda arbete *Les apophthegmes ou Bon Mots des Anciens*, ett arbete, som för övrigt finns upptaget i Columbus' bokförteckning från hans paristid.¹ Samme forskare har påpekat, att Perrots arbete ej är den enda källan för de antika anekdoterna i *Mål-Roo*. Berättelsen om Alexander den stores marsch till Jupiter Ammons orakel och hans fortsatta tåg till Cilicien är hämtad från Curtius, till vilken Columbus för övrigt själv hänvisar.² För att åskådliggöra arten av Columbus' översättningar efter Perrot d'Ablancourt avtrycker Ekholm den senares och den förres text till samma anekdot.³ Man får av denna textparallellisering onekligen det intrycket, att Columbus hållit sig slaviskt till sin förlaga. Det var emellertid ingalunda alltid fallet. Columbus har i inte ringa utsträckning förfarit mera fritt. För en stilhistorisk undersökning av Columbus' prosakonst i *Mål-Roo* är det givetvis viktigt att ej som Ekholm taga ett enda stickprov, utan man måste för varje enskild anekdot ta hänsyn till den eventuella utländska förebilden.

En närmare undersökning visar, att Columbus för sina antika anekdoter vid sidan av Perrot d'Ablancourt måste utom Curtius ha använt ännu ett par latinska källor. Av dessa är den ena säkert Erasmus' ovannämnda apophthegmasamling, den andra, som jag ej kunnat identifiera, möjligen någon latinsk Plutarchosöversättning.⁴ Den viktigaste av dessa båda källor är Erasmus' skrift. I själva verket skulle det ha varit ägnat att förvåna, om den väl beläste Columbus, när han gick att utarbeta sin svenska apophthegmasamling, ej rådfrågat och utnyttjat den berömde humanistens arbete, genrens förnämsta verk under nyare tid.⁵

¹ Ekholm, a. a. s. 150 f.

² Ekholm, a. a. s. 151. *Mål-Roo* s. 33:22 heter det: »Ok säger Curtius».

³ Ekholm, a. a. s. 151.

⁴ Ett exempel på sådana anekdoter, som ej torde gå tillbaka på Perrot eller Erasmus, skall här påpekas. Anekdoten nr 66 i *Mål-Roo* s. 30 går tillbaka på Plutarchos och är översatt av Perrot d'Ablancourt (s. 24) och Erasmus (s. 233) men Columbus' version skiljer sig från de båda senare och den latinska översättning av Plutarchos Apophthegmata, som jag haft tillgång till.

⁵ Columbus har i *En svensk Orde-skötsel*, som han arbetade på i Paris samtidigt med *Mål-Roo*, givit ett hänfört uttryck åt sin beundran för Erasmus. Han prisar honom som den som »fördämpade tanke-grillren ibland de stude-

Jag skall här med några exempel närmare belysa Columbus' beroende av Erasmus. Columbus kan någon gång följa sin förlaga mera nära, om också inte så slaviskt som i det av Ekholm framdragna fallet ifråga om Perrot d'Ablancourt, men vanligen arbetar han, som jag redan antytt, mera självständigt. Jag anför först ett prov på hur Columbus kan hålla sig rätt nära sin förlaga.

Erasmus s. 65.

Hospiti cuidam iactanti, quod apud Theopompi cives, philolacon hoc est, Laconum amans diceretur: præstaret, inquit, si φιλοπολιτης, id est, civium amans dicereris, potiusquam Laco-

Mål-Roo s. 39.

En främling skröt af at han hade däd namnet at wara Sparte kär (Sparta hette ok elliest Lacedemon, ty den staden hade tu namn) då swarade Theopompus, om i wore

rande» och »wijste dem wägen til de fägre Studier», a. a. Hesselmans upplaga, Uppsala 1908, s. 4. I Columbus' i Paris uppgjorda bokförteckning ingår flera arbeten av Erasmus. Att den inte upptar dennes Apophthegmata hindrar ju inte, att Columbus kan ha känt till detta arbete och utnyttjat det. Det är inte omöjligt, att Columbus, när han i Paris mera planmässigt började studera apophthegasamlingar, varit stadd i ett mera speciellt ärende. Som vi sett, hade Erasmus rekommenderat apophthegmat som ett pedagogiskt hjälpmedel. Det ägnade sig enligt honom utmärkt att förmedla kunskap och levnadsvishet åt unga människor, som inte kunde bedriva mera metodiska studier. Columbus har kanske försökt följa den store humanistens anvisning under sin verksamhet som præceptor för bröderna Reenstierna. Man kan erinra om att Jacob Reenstierna visat sig vara förtrogen med Erasmus' Apophthegmata. I inledningen till sin Columbusupplaga försvarar han sin av djup beundran burna uppskattning av den bortgångne läraren med att hänvisa till att »dhe wijse Hedningar» framhållit, »at Föräldromen och Lärefädrom kunde aldrig nogsampt tilfyllest betalas eller wedergiällas». Han stöder detta med några exempel: »Då den lärde *Socrates* blef frågat / hwarföre han intet sielf lörde *Regementet* i *Republiquen*, det han doch så wäl förstod / swarade han / dhen wara Staden nyttigare / som giorde många skickelige til *Regementz* wäsendet / än den som sielf kunde regera; Af samme Mening war den store Konungen *Alexander*, då han erkiände sig wara sin Lärfader *Aristoteli* mehr skyldig än sin Fader *Philippo*, efftersom han hade detta alenast af den senare at han lefde / men af den förre at han wiste wäl at lefwa. Nästan sådant hafwer *Agasicles* tänkt / då han sade sig hälst willia wara dess Lärjunge / hwars Son han kunde wara tillijka / williandes der med gifwa tilkänna / intet mindre wara angelägit / af hwilken man blifwer underrättat och anförd i sin Ungdom / än aff hwilken man födes.» Dessa yttranden av *Socrates*, *Alexander* och *Agasicles* går tillbaka på trenne apophthegmata i Erasmus' samling (resp. s. 148, 239 och 13 i upplagan från 1537). Jacob Reenstiernas kannedom om dessa apophthegmata kan gå tillbaka på Columbus' undervisning.

num. Alter expectabat, ut sibi pro studio erga Lacones agerentur gratiæ. At ille notavit hospitem, qui alienæ civitatis studiosus haberi mallet quam suæ, quum prima charitas debeat patriæ. Porro quisquis alienam remp. vehementer amat, suam quodammodo vituperat.

Borgare eller inwånare i Sparta, så hölle iag af at i af edre medborgare hette Sparte-kär, men nu måtte ni heller söka at heeta Borgar-kär. (φιλοπολίτης civium amans) han meente sig få tack hoos kungen for sin smickran, män kungin stack på hans afwighet moot hans eget fädernesland.

Ett exempel på hur Columbus arbetar mera självständigt ger ett annat avsnitt i Mål-Roo, som bygger på två apophthegmata om Lykurgos hos Erasmus, som i dennes arbete återfinns tryckta med flera sidors mellanrum. Texterna sammanställes här.

Erasmus s. 80.

Lycurgus is qui Lacedæmoniis leges condidit, quum conaretur cives suos à moribus præsentibus ad temperantiorum vivendi rationem traducere, eosque virtutis honesti studiosos reddere: nam erant corrupti deliciis: duos educavit catulos, eodem patre eademque matre progenitos, quorum alterum passus est domi lautioribus vesci cibis, alterum eductu venatibus exercuit. Dein quum ambos produxisset in forum apud multitudinem, posuit illic spinas, simul & escas aliquas deliciores: mox emisit leporem: Quum uterque raperetur ad assueta, alter ad escas, alter leporem invaderet, An non videtis, inquit, cives duos catulos quum eiusdem sint generis, tamen ob diversam educationem admodum dissimiles inter sese evasisse, plusque ad honestatem momenti habere exercitationem, quam naturam?

s. 88.

Cuidam postulanti ut in civitate pro aristocratia, id est, optimatum gubernatione constitueret democratiam, hoc est, popularem gubernationem,

Mål-Roo s. 40.

Lycurgus den wijse lagföraren i Lacedémon, när han wille bewijsa hwad hans upfostring förmådde, toog han två hualpar af samme börd, upfödde den ene wid bordet, den andre i skogen mäd jagande. Sedan toog han ok släppte en hara mitt på torget, då lopp den skogz-hund ginst efter'n, men den andre ränd i kring kring ok gläfst något deråt. När en rådde

till Democratien, t. ä. att alle skulle regera: swarade han; gören j först en Democrati i ehrt hushåll, få sij huru ded går.

Tu fac, inquit, prius domi tuæ democratiam instituas. Compendio docuit eam reipub. speciem non esse utilem civitati, quam nemo vellet esse in sua familia. Civitas autem nihil aliud est quam magna domus.

Det händer stundom, att man kan fastställa, att en anekdot i Mål-Roo har sin motsvarighet i Perrot d'Ablancourts *Apophthegmes*, men vid närmare undersökning visar det sig, att Columbus i själva verket närmast följt texten hos Erasmus. Detta sammanhang be-lyses av följande sammanställning av de tre författarnas återgivande av en Agesilaosanekdot.

Mål-Roo s. 36: En frågade honom hur då kom til at däd war inge murar kring Sparta eller Lacedemon? Han swarade, peekandes på sine bewäpnade Borgare ok Soldater, sij där äre stadzmurarne kring om Sparta.

Denna anekdot kan sammanställas med följande ställe hos Perrot d'Ablancourt s. 146:

Il disoit, Que la force d'vne ville ne consistoit pas dans les murailles; mais dans la valeur des habitans.

Columbus' källa är emellertid följande apophthegma hos Erasmus s. 24:

Rursus alii cuidam percontanti, quam ob causam Sparta non cingeretur mœnibus: ostendit cives armatos, hi, inquires, sunt Spartanæ civitatis mœnia: significans reipub. nullo munimento tutiores esse, quam virtute civium.

I själva verket torde Columbus under sitt arbete med Mål-Roo haft både Erasmus och Perrot d'Ablancourt inom räckhåll. De har ibland fått lämna material till olika skikt i samma anekdot. Hur komplicerad en anekdot ifråga om ursprung och uppbyggnad kan vara, visar följande analys.

Mål-Roo s. 53:

Bonde-Philosophi, hoos de Lacedemonier.

Deras Barn lärde wara hörige sin Öfwerhet, ok härdige i arbete; ok i strijd, winna eller dö. Somlige skrifwa lell, at de haa lärdt sine barn läsa ok skrifwa. Men de Athenienser klefwe högre upp i Studier.

Marginalrubriken, här placerad ovan anekdoten, och dennas första sats har Columbus hämtat hos Erasmus ur ett längre apophthegma om spartanernas uppfostran, försett med marginalrubriken *Philosophia rusticana*, vari det bl. a. heter: »Hæc autem erat illorum eruditio, bene parere magistratibus, patientem esse laborum, & in prælio aut vincere, aut mori».¹ Columbus' tillägg, att en del auktorer uppger, att de spartanska barnen lärt »läsa ok skrifwa», går tillbaka på Perrot d'Ablancourt, som uppger: »On n'enseignoit autre chose aux enfans, après leur avoir appris à lire & écrire, qu' à obéir aux Magistrats, à s'endureir au travail, & à se résoudre à vaincre, ou à mourir dans le combat».² Columbus' uppgift om atenarnas högre vetenskapliga kultur är hans eget förklarande tillägg.

Efter vad jag kan se, har Columbus för arbetet med sin svenska apophthegmasamling i första rummet utnyttjat Erasmus' arbete, i andra rummet en del andra källor, särskilt då Perrot d'Ablancourts *Les Apophthegmes*. Erasmus har varit hans stora förebild. Det är hos honom han studerat genren. Detta studium kan spåras på flera punkter i *Mål-Roo*.

När Columbus i sin förteckning över sina i Paris planerade arbeten lät *Mål-Roo* få underrubriken »Allwars-språk af *Kungar, Förstar, Generaler, lärde, Wijse*» har han tydligen följt Erasmus, som givit sitt verk undertiteln »Apophthegmata, ac Lepide dicta, *Principum, philosophorum, ac diuersi generis hominum*».³ Han har vidare säkert från sin berömde föregångare upptagit en teknisk anordning. De olika apophthegmata var i Erasmus' upplaga numrerade. Columbus hade också till en början numrerat sina anekdoter.

Genom Erasmus hade Columbus lärt känna Plutarchos' sätt att disponera sina apophthegmata. Som vi sett, hade denne samlat fyndiga uttalanden av samme person till en större helhet. Några av de mest berömda av dessa grupper hade till huvudpersoner Agesilaos, den spartanske konungen, Philip av Makedonien och Alexander

---

¹ Erasmus, a. a. s. 121.

² Perrot d'Ablancourt, *Les Apophthegmes des Anciens*, Paris 1664, p. 117.

³ Erasmus, *Apophthegmatum opus*, Lugduni 1537, s. 13.

den store. Erasmus följde i sitt arbete samma dispositionsprincip,¹ som man också återfinner hos Perrot d'Ablancourt. Det är denna dispositionsprincip, som Columbus själv använt för sitt svenska material, även om han endast i partierna om mästern Pär, dala-prästen, och Stiernhielm strängt genomfört den. Den har också legat till grund för det tydligen aldrig slutförda Lucidorpartiet. Man kan också spåra denna princip på andra ställen i Mål-Roo. Det har tydligen varit Columbus' mening att skapa en serie apophthegmata med Johan Banér som huvudperson, fastän de få anekdoter, som han antecknat, i de föreliggande avskrifterna återfinnes åtskilda i två grupper, den ena, omfattande två anekdoter, s. 41 i Hesselmanns edition, den andra, bestående av tre jämte ett slags inledning, s. 43 f. Man kan också skymta liknande ansatser ifråga om Karl XI (s. 51) och Lennart Torstensson (s. 49 f.).²

Som vi sett kallade Schüeck partierna om Stiernhielm och Lucidor för »karakteristiker». Samma uppfattning av dessa avsnitt hade Ekholm tidigare givit ett betecknande uttryck åt, när han skriver: »Här har Columbus givit något mer än anekdoter som blott avse att roa för stunden, han når upp till vad man väl vågar kalla människoskildring — det är två skarpt skilda och klart framträdande individualiteter, som han här tecknat.»³ Det är enligt min mening vilseledande, att här tala om »karakteristiker» och »människoskildring». Partierna om de båda skalderna får ej uppfattas som några försök att i modern mening »teckna» de nämnda personernas individualitet. De båda partierna är liksom det om mästern Pär, vilket blivit så gott som helt förbisett av forskningen, uppbyggda efter samma dispositionsgrund, som Plutarchos, och efter honom t. ex. Erasmus, använt i sina apophthegmata. De består av en serie små berättelser, som så gott som genomgående når sin höjdpunkt i ett fyndigt och karakteristiskt svar eller någon gång åter-

---

¹ Om dispositionen av apophthegmata skriver Erasmus: »Eruditissimus (ordo) est quem sequutus erat Plutarchus, seriem regionum ac regnorum observans, & in singulis ætatum ordinem, unicuique regum suos adiungens duces, & cuique ducum suos collegas.» Erasmus, a. a. s. 6.

² Det kan påpekas, att Columbus hämtat de antika anekdoter, som han infört i Mål-Roo, just ur de berömda serier om Agesilaos, Filip och Alexander den store, som Plutarchos sammanställt och Erasmus återgivit. Columbus synes särskilt ha studerat dessa stora apophthegmaserier.

³ Ekholm, a. a. s. 155.

ger en karakteristisk handling, t. ex. berättelsen om hur Stiernhielm efter ett skeppsbrott på finska kusten försökte upprätthålla modet på sina olyckskamrater genom att dansa, ett typiskt prov på vad Erasmus skulle ha kallat »Philosophia in aduersis». Dessa partier består i själva verket av vad romarna och efter dem humanisterna kallade *dicta et facta*.

Att det är apophthegmata i stil med dem som Plutarchos samlat och Erasmus återgivit, fyndiga och märkliga uttalanden, särskilt då svar, som Columbus velat ge med de båda partierna om Stiernhielm och mästern Pär, framgår indirekt därav, att han presenterar de båda protagonisterna som särskilt »ord-hittuga». Övergången från avsnittet om dalaprästen till Stiernhielpartiet, vilket senare ju följer omedelbart på det förstnämnda, lyder så: »Ok efter jag rätt nunas nämbde STIERNHIELM, som icke minder har varit *ord-hittug, ok klook-munnad*, will jag ok införa någre hans *Språk ok uptåg*, dem iag så af hans egen munn, som ok af andre har hört.»¹ Att det just är prov på Stiernhielms fyndighet, som Columbus i främsta rummet åsyftat att ge med sin framställning, framgår än tydligare av inledningen till Stiernhielpartiet i *Sk*¹-versionen av Mål-Roo. Den lyder så: »Som STIERNHIELM icke mindre har varit *ordhittug ock wig-munnad* än en ex fundamento grundlärd man, will jag ok här införa något, som jag af hans egen mund hört, emedan jag hade den förmån att äga i honom en Gammal wän ock förnäm samt redelig gynnare.»²

Det kan inte råda någon tvekan om att Columbus' studium av den genre, som särskilt Plutarchos utbildat och som han lärt känna främst genom Erasmus, haft avgörande betydelse för hans försök att skapa en svensk motsvarighet till de berömda utländska förebilderna. Columbus' förtrogenhet med Erasmus' Apophthegmata har också satt en del andra spår i Mål-Roo, som kan förtjäna uppmärksamhet.

Erasmus nöjde sig ej som translatörerna i allmänhet med att

---

¹ Mål-Roo s. 11. Kursiv. här. Columbus' uttryck »Språk ok uptåg» är helt säkert ett medvetet försök till försvenskning av det klassiska fackuttrycket *dicta et facta*.

² Mål-Roo s. 77. Kursiv. här. Det kan påpekas, att även de anekdoter, som Columbus sammanställt om Lucidor, alla når sin höjdpunkt i en replik, ett *dictum*.

översätta Plutarchos' text, utan han brukade stundom tillfoga en kort kommentar av något slag, ett förtydligande, en reflektion.¹ Mindre ofta möter man sådana tillägg hos Perrot d'Ablancourt. Columbus har inte gått förbi dessa tillskott hos sina förlagor. Särskilt uppmärksammar han dem, som finns hos Erasmus. Han följer dock inte alltid dennes text utan kan ge Erasmus' anmärkningar en turnering, som förvandlar dem till hans egen egendom. Sådana ställen i Mål-Roo, som det närmast tillkommer editorn att fastställa, kan naturligtvis ge material för studiet av Columbus' personlighet och åskådning. Hans sätt att gå tillväga inför dessa Erasmus' kommentarer till Plutarchos skall här belysas med några exempel.

Columbus följer sin förlaga mera troget i en anekdot, som handlar om Lysander.

Erasmus s. 91.

Ad eos vero, qui ipsi probro dabant, quod pleraque dolo ac fraude gereret, non palam virtute conficeret, hac parte Hercule generis autore indignus, ridens dixit: ubi quod vellet, non assequeretur leonis exuvium, ibi vulpinum applicandum esse: sentiens quod honestis rationibus non posset effici, id fraude dolisque perficiendum.

Mål-Roo s. 40.

Lysander en Lacedemonisk förste plögade at säya at huad man af fjenden inte kunde ährhålla klädd i leyon-huden, måtte man taga klädd i räf-huden. (däd man inte upricktigt kan vinna, må man sökja mäd streck, försåt, moot en förklarad landsens fiende; männ icke moot sin medborgare ok landzbarn).

Genom den variation, som Columbus här ger Erasmus' förklaring, får tillägget, som man ser, en mera speciell karaktär. Den svenske studiosus ger satsen en patriotisk inskränkning, som säkert skulle ha varit främmande för den kosmopolitiska humanisten.

---

¹ Om dessa tillägg uttalar sig Erasmus, när han försöker ange sin egen insats i sitt verk: »A me tamen, exceptis aliquot Laconicis, quod eadem in altero catalogo repetuntur omnia, nihil eorum praetermissum est, quæ Plutarchi titulo feruntur, partim ne quid hic desideraret lector avidus magis quam elegans, partim quod nihil illic videret non dignum cognitu, licet non suo dictum loco. Sed totum opus quodammodo meum feci, dum & explanatius efferro, quæ Græce referuntur, interiectis interdum quæ apud alios autores addita comperissem, additis item permultis quæ in hoc opere non habebatur, ubique veluti scholiis indicans vel sensum vel usum apophthegmatis, in his duntaxat quæ lucis aliquid desiderabant, sed hoc ipsum breviter, ne ab apophthegmatum natura degeneraret.» Erasmus, a. a. s. 7.

Alldeles självständigt förhåller sig Columbus i följande exempel, som handlar om konung Agis i Sparta.

Erasmus s. 43 f.

Cum legationem suscepisset, solus ad Philippum profectus est. Is ubi admirans dixisset, Quid hoc rei est? Solus venisti? Agis, quid ni, inquit, ad unum? Graviter taxavit aliorum principum ambitionem, qui sumptuosiss ac splendidis legationibus exhauriunt ærarium, quum unus vir cordatus possit totum hoc præstare, quod reipub. interest.

Mål-Roo s. 36 f.

En annan de Lacedemoniers konung som hette Agis war så enfaldig at han reeste enende ensam til konung Phillip i Macedonien. Kung Phillip sade: så allena? Kung Agis swarade, En til En. Så förmyckit nått ok karg war han om sig, at han inte nåndes kosta på någo föllje, myckit mindre af-färdiga någon Ambasedör.

Columbus' anmärkning har här en helt annan innebörd än Erasmus'. Under det att denne betraktar händelsen som ett uttryck för konung Agis' spartanskt enkla väsen, ser Columbus närmast i den ett utslag av snålhet.

Man kan till sist här och var i Mål-Roo finna kommenterande tillägg till anekdoterna, som saknar motsvarighet hos Erasmus, såsom i den här ovan berörda anekdoten om de spartanska barnens uppfostran. När Columbus på detta sätt inte nöjer sig med att endast översätta sina förlagor utan gör tillägg till anekdoterna har han väl i sista hand just haft Erasmus som mönster.

Även i ett annat avseende, som ej heller förut blivit beaktat, har Columbus efterbildat och lärt av Erasmus, samtidigt som han även här visat sin självständighet. Erasmus hade i marginalen till så gott som varje apophthegma fogat en rubrik, som angav dess innehåll. Dessa marginalrubriker ligger till grund för den index sententiarum, varmed upplagorna av Erasmus' arbete är försedda. Erasmus följde här ett gängse bruk bland renässansens lärde, som i sina editioner och översättningar av klassiska auktorer gärna tillgrepp marginalanteckningen som hjälpmedel. Dessa noter i margen, vilkas mönster torde vara det redan under antiken utbildade scholiet, innehöll i själva verket det mesta av humanisternas självständiga insats som skriftställare i översättningar och upplagor. Marginalanteckningen utnyttjades tidigt av originalförfattare på mo-

dersmålen och levde kvar långt in på 1700-talet. Det förefaller, som om man skulle kunna urskilja en viss utveckling inom denna föga beaktade litterära genre i miniatyr. Denna utveckling kan be-lysas med exempel från olika tolkningar av Plutarchos' Apophthegmata under 15- och 1600-talen.

De första latinska översättningarna synes helt ha saknat marginalrubriker. Erasmus däremot gjorde bruk av dem i sin samling. De är här mycket knappa i formen, vanligen enordiga, bestående av ett adverb (*Simpliciter, Generose, Religiose, Argute, Urbane, Iuste*) eller ett substantiv (*Veritas, Monarchia, Loquacitas, Liberalitas*), mera sällan två- eller flerordiga (*Legum autoritas, Mortis contemptus, Artes inutiles, Audacia periculosa, Festina lente, Hilaritas in re tristi*). Denna knappa teknik upptages av Plutarchos-utgivare efter Erasmus. En helt annan fyllighet får dessa marginalnoter hos Amyot, Plutarchos' berömde franske översättare. Han utformar dem gärna till fullständiga satser, som ofta får svälla ut i en rad över- och undersatser. De har hos honom inte längre den summariska, rätt litet varierade, rent språkligt sett ganska konventionella gestalten som hos Erasmus. De skiftar form efter den olika uppgift de har. De kan än vara mera konstaterande (*Moyen d'asseruir les peuples mutins, Vertu royalle, Victoire etrange*), än och vanligast resumerande, varvid de gärna får sentensens form (*Peu de chose fait desirer beaucoup, Les dons des tyrans sont pernicious, Ceux qui scavent vser des richesses sont dignes de loüange*). Vilken betydelse Amyot tillmätte dessa marginalnoter framgår av det *Sommaire*, varmed han inledde sin översättning av Plutarchos' Apophthegmata, där han skriver: »J'ay marqué en marge vne partie de l'artifice de telles sentences, non pas tout: car ce sont paroles quie bien souuent ont plusieurs ententes. Mais i'ay tasché de mettre le lecteur en quelque train pour sonder les choses iusques au fond, appliquer à son vsage ce qu'il trouuera propre pour son instruction en ce recueil.»¹ Perrot d'Ablancourt däremot har i motsats till Amyot endast få marginalrubriker i sina Apophthegmes, vanligen ganska knappa, vilket särskilt gäller det parti, som Columbus främst utnyttjat.

Columbus har tydligen intresserat sig för och studerat marginal-

---

¹ Les oeuvres morales de Plutarque I, Paris 1612, s. 600.

rubrikerna hos Erasmus.¹ Ett exempel kan visa detta. I den här ovan redan citerade anekdoten om kung Agis betecknade Columbus denne som »enfaldig», dvs. enkel, under det att Erasmus' text ej har något sådant karakteriserande epitet. Columbus har i själva verket hämtat det från sin förlagas marginalrubrik till denna anekdot: *Simpliciter*.²

Marginalrubrikerna i *Mål-Roo* förtjänar ett särskilt studium. De innehåller jämte de rätt fåtaliga, förut berörda reflektionerna Columbus' förnämsta egna insats som författare, bortsett naturligtvis från de svenska anekdoterna. Även om Columbus också härvidlag har lärt av Erasmus, förhåller han sig dock ganska självständigt gentemot denne. Det är mera sällan han direkt anknuter till Erasmus, såsom han gjort i en redan berörd anekdot, i *Mål-Roo* rubricerad så: »Bonde-Philosophi, hoos de Lacedemonier» (s. 53), vilket är en direkt översättning av förlagans »*Philosophia rusticana*» (s. 119). Vanligen avfattar Columbus egna marginalrubriker för de från Erasmus och andra utländska källor hämtade anekdoterna. Detta gäller naturligtvis också för de svenska anekdoterna, vilka han så gott som genomgående försett med anteckningar i margen, varvid han givetvis följt det av Erasmus givna exemplet. I likhet med Amyot, vars översättning av *Plutarchos Vitæ*, även den försedd med anteckningar i kanten, han för övrigt möjligen kände till,³ har Columbus gjort sina marginalrubriker fylligare än Erasmus. Hans sätt att utforma noterna i brädden är mycket skiftande.

Så gott som genomgående håller sig Columbus liksom Erasmus nära till innehållet i den anekdot, som han skall förse med marginalrubrik, men under det att Erasmus uttrycker sig mera allmänt, är Columbus inte sällan mera konkret. Det apophthegma, som illustrerar spartanernas enkelhet i klädedräkt, rubriceras hos Erasmus: *Frugaliter* (s. 120). I *Mål-Roo* (s. 53) lyder marginalrubriken så:

¹ Det är självklart, att Columbus kände till marginalanteckningen, innan han för *Mål-Roo* studerade Erasmus' Apophthegmata. Han hade själv använt den tidigare, t. ex. i *Råd-riik*, och den förekommer också ibland i *En swensk Orde-Skötsel*, skriven ungefär samtidigt med *Mål-Roo*.

² Erasmus, a. a. s. 44.

³ Columbus' bokförteckning upptar titeln *Vie des homēs illustres*, som Ekholm, a. a. s. 163, låter vara Amyots översättning, om ock med någon tvekan, då det vid denna tid även förefåg en annan fransk översättning av *Plutarchos' biografier*.

En klänning om året. När Erasmus med »Tenebris assuescere» (s. 120) sammanfattar innehållet i en uppgift om spartanerna, att de ej använde facklor om natten, konstaterar Columbus: »War inte mörkrädd» (s. 53). Denna tydligt avsiktliga strävan att i marginalrubriken använda den realistiska detaljen, det konkreta uttrycket, överensstämmer ju helt med Columbus' prosastil.

På Columbus' tendens att göra rubriken fylligare än Erasmus kan anföras följande exempel. En anekdot om Dionysios den yngre, som Columbus närmast översatt efter Perrot d'Ablancourt (s. 15), har hos Erasmus rubriken: *Philosophia in aduersis* (s. 315). Columbus skriver: *Philosophien aktar motgång föga* (s. 29).

Columbus tar gärna fasta på själva poängen i anekdoten och utnyttjar den för marginalrubriken, ibland oförändrad, ibland på ett eller annat sätt retuscherad. Så förfar han så gott som genomgående i partiet om mästern Pär (jfr anekdoterna nr 8—10, 13, 16, 17) och även i viss utsträckning i Stiernhielmpartiet (jfr anekdoterna 24, 30, 32—33). Samma teknik möter även vid flera av de översatta anekdoterna (jfr s. 33, 36—37). Lika vanlig som denna teknik är att marginalrubriken får sammanfatta anekdotens innehåll. Detta kan nu ske på olika sätt. Någon gång blir rubriken i margen mera knappt avfattad som hos Erasmus: *Rättferdighetz Exempel* (s. 7), *Lärd Fattigdom* (s. 15), *Stockolm en folkrijk stad* (s. 15), *Kärlek lefwernes krydda* (s. 18), *Danss i mootgång* (s. 19), *Pukor ok Trompeter Hielte-Musik* (s. 51), *Wackert ord af en ung grefwe* (s. 51), *Wetskaper utdragne ur Grekeland* (s. 59). I vanliga fall blir dock marginalrubriken mera utförlig. Ett exempel skall anföras: »Hwar ok en är sin Adam ok Eva ännu i denne dag. När man gör moot Laag ok rätt.» (s. 64).

Med tydlig förkärlek använder Columbus allitteration och slutrim för att göra rubrikerna mera koncisa och verkningsfulla: *Staat efter stånd* (s. 4), *Moderation i medgång* (s. 29), *Älskade dygd ok ähra meer än somliga lära* (s. 22), *Ministrers tro, är kungens roo* (s. 30), *O-ädel Siäl är bukens träl* (s. 35), *Kungens bod och folketz lydnad gör hele landetz prydnad* (s. 39), *Taag-bok. Laag-bok.* (s. 42), *Öfning gör käck. Lättia gör bräck.* (s. 58). Flera av dessa rimmade rubriker står ju på gränsen till ordspråket. Columbus har också i stor utsträckning använt rena ordspråk som rubriker på både utländska och inhemska anekdoter. Några exempel skall anföras:

Ingen så reen, som icke har sitt meen, Ok ingen så stoor, som icke kan blij kleen (s. 7), När två gör' ett, är däd ey Alt-ett (s. 9), Döm inte om däd du inte har lärdt (s. 16), Wänner i nöden rare (s. 20), Lijte feel gör ofta stoor olycka (s. 34), Där trä hugges, faller spånar (s. 34), Inbördes Trohet är fast mur (s. 36), Rädd Frijar får aldrig wacker Bru (s. 36), Gamle bli gärna wijd gamle gnedet (s. 38), Wanen är andre naturen (s. 40), Lijten wärja, stoort mood (s. 44). Columbus har vidare givit en del av de marginal-rubriker, som han själv formulerat, en ordspråksliknande karaktär: Toko folk som grilra i däd som inte görs behof (s. 24), Sleeker go-maat får ofta peppar igen för socker (s. 34), Öfwerflöd mister sin frijhet, den sparsamhet behåller (s. 35), Mild moot arg, är omild moot from (s. 37), Den som rosar ett främmande land, han lastar någorlunda sitt fädernesland (s. 39), Om du taar åt dig, så röijer du dig sielf (s. 41).

Att Columbus på detta sätt använt ordspråket för sina marginal-rubriker är ett beaktansvärt utslag av hans på andra håll dokumenterade intresse för detta slag av folkdiktning. I En Svensk Orde-Skötsel antecknar han alltemellanåt ordspråk, som han stundom har hämtat ur tryckta källor. Så anträffas de fem ordspråk, som han på ett ställe i nämnda arbete sammanfört, i Peder Syvs arbete Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog (1663), vars författare i sin tur hämtat dem ur Peder Laales bekanta ordspråkssamling, första gången tryckt i början av 1500-talet.¹ Det visar sig också, att Columbus upptagit ett ordspråk, som han antecknat i Orde-Skötsel, och använt det som rubrik i Mål-Roo.² Renässansens lärde omfattade ju ordspråket med stort intresse. Det var humanisterna, som på allvar började samla och utge ordspråken. Den mest bekanta samlingen var Erasmus' Adagia, första gången publicerad 1500, gång på gång omtryckt i utökade upplagor, ett arbete, som man förresten betecknande nog återfinner i Columbus' bokförteckning.

Den uppmärksamhet, som 15- och 1600-talets lärde ägnade ordspråket, står givetvis i nära samband med det starka moraliserande

---

¹ Columbus, En Svensk Orde-Skötsel, Uppsala 1908, s. 94 f., 114.

² Ordspråket »Gamla bli gärna wijd gamle gnedet», som är rubrik Mål-Roo s. 38, återfinnes i Orde-Skötsel sålunda: »*Han håller gamle gnee, eller gnedet.*» är Antiquum obtinet, som Terentius säger, förstå under ingenium et morem.» Columbus, a. a. s. 26.

drag, som präglade så gott som all litterär verksamhet under dessa århundraden. Detta sammanhang kan man för Columbus' del se i hans diktsamling Rådrijk oder Anweiser zur Tugend och hans epigramdiktning. Även med Mål-Roo hade Columbus i sista hand ett moraliserande syfte. Samlingen skulle på sitt sätt, i mera skämtsamma och underhållande former, visa vägen till dygden. Det var därför följdriktigt, att större delen av marginalrubrikerna, som Columbus uppenbarligen ägnat ett stort intresse, fick formen av moraliska tendenser, »Lärespråk», för att använda hans eget uttryck i den redan citerade dikt, som föregår anekdoterna i Mål-Roo.¹

Min framställning här ovan bör ha betygat, att det ur metodisk synpunkt varit olyckligt, att forskningen, som hittills skett, så gott som helt negligerat de utländska anekdoterna i Mål-Roo, främst då de antika. Först ett mera ingående studium av dessa leder till en säkrare och djupare kunskap om Columbus' förnämsta prosaverk, dess plats i litteraturhistorien och dess utformning. Det är emellertid, som jag redan förut antytt, ur estetisk synpunkt oriktigt att så kraftigt, som man förut gjort, skjuta i bakgrunden de utländska anekdoterna. Dessa har haft en inte oviktig roll i Mål-Roos uppbyggnad.

En närmare undersökning av planen i Columbus' anekdotsamling visar, att det tydligen varit författarens mening, att hans verk i slutgiltig form skulle ha bestått omväxlande av svenska och utländska anekdotavdelningar. Såsom Mål-Roo föreligger i den av filologerna som den bästa erkända avskriften, *L*, är dispositionen den följande.

---

¹ Hur intresserad Columbus verkligen var av dessa marginalrubriker, framgår ganska värtaligt därav, att han i *Sk*¹-versionen, som ju i stort sett utgör en förkortning av den äldre, i Paris utarbetade versionen, på ett par tre undantag när försett alla anekdoterna med marginalrubriker. En del av dessa är upptagna ur den äldre versionen, andra är nya. Ifråga om de senare har han följt samma principer, som för de äldre blivit fastställda härovan. Ett exempel kan belysa detta. I anekdot nr 24 (Mål-Roo s. 13) hade Columbus som rubrik Spiritus Familiaris, ett uttryck, som förekommer i anekdoten. I den yngre versionen har han ersatt denna rubrik med en annan, som bättre sammanfattar innehållet: »Lärde män felas ock mycke» (s. 79).

Mål-Roo börjar med ett avsnitt svenska anekdoter, som i Hesselmans upplaga sträcker sig till sid. 26. Övergången till den utländska avdelning, som därefter vidtager, markeras med dessa ord: »Efter som ombyte är lustigt, så wille wij nu spassera ut eller wandra i den yttre wärden, ok märkia de fremmandes Språk eller Ordslag, ok först de Gambles.»¹ Läsaren föres så åter tillbaka till svensk botten. Detta andra svenska parti når fram till sid. 49 rad 24 hos Hesselman. Efteråt följer några anekdoter, som inte är lokaliserade. Rent innehållsligt hör åtminstone en samman med de föregående. På sid. 50 kommer så avskriften av ett brev på latin från »en gammal Philosoph i Paris» till Johan Casimir i Polen, som Columbus säger sig ha fått av avsändaren.² Efter detta brev markeras en ny övergång till svenskt stoff sid. 51, där Columbus säger: »Nu wille wij efter en lång wandring i främmande länder begee oss heem igän, ok hopsöka huad våre kungar, herrar ok landzmänn ha sagdt.» Det märkliga är emellertid nu, att denna övergång, som talar om »en lång wandring i främmande länder», kommer efter endast *en* sida utländskt material. Man får tydligen här räkna med en lucka eller en omkastning i det tillgängliga manuskriptet. De återstående anekdoterna är till största delen svenska, men det finns starka utländska inslag, bl. a. en serie antika anekdoter (s. 52—54 hos Hesselman), som hade passat bättre på annat håll, i första eller andra utländska avdelningen. Den senare delen av Mål-Roo verkar överhuvudtaget mycket mera utkast än början.

Det kan, som jag redan erkänt, inte råda någon tvekan om, att Columbus lagt huvudvikten vid det svenska inslaget i Mål-Roo. Han har tydligen, som jag förut ett par gånger framhållit, för sitt

---

¹ Mål-Roo s. 27.

² Columbus' ord »Philosoph» kan man inte, som Ekholm gjort a. a. s. 150, utan vidare återge med filosof i en modern framställning. Den Claudius Godard, som i brevet tecknar sig »vates Gallus», är okänd för filosofihistorien. Han måste, efter vad jag kan se, vara identisk med Claude Godard, arkitekt och skulptör, förnämligast verksam i Orléans, mot slutet av sitt liv fortifikationsbyggmästare, född omkring 1580, död omkr. 1672. Jfr Nouvelle biographie générale XX, Paris 1857, sp. 879. Om Columbus' relationer med Godard finnes tydligen inga andra uppgifter.

lands publik velat skapa en motsvarighet till de utomlands så populära apophthegmasamlingarna. Han har därvidlag vidare varit angelägen om att visa, att svenskarna kunde prestera lika fyndiga och kvicka män som de »gamble» och de moderna främmande folken. Denna avsikt kommer klart till uttryck i den andra övergången i Mål-Roo, från utländskt till svenskt, där han säger sig vilja föra läsaren tillbaka till det egna landet för att »hopsöka huad våre kungar, herrar ok landzmänn ha sagdt», varvid han ger uttryck åt den förhoppningen, »at wij sku finna så wackre ok märckwürdige ord af dem som af någon utlänsk», och han tillägger: »besynnerli, om wij wore så acktsamme at notera ok skrifwa opp dem, så skulle wij utan twifwel inte gee di andre efter».¹ Ännu kraftigare kommer denna tendens fram i den övergång, som inleder fragmentet med Lucidoranekdoterna. Den lyder så:

Men hvad görs behooft at framdraga de forne Greker, Romare och hvarjehanda lands-folk.

Finnas icke ännu lefvande Exempel noog. är icke många Croeser, Crates, Sócrater, (Tyraner), Diogener, — — — så wäl i våre, som i de forne tider, så wäl i vårt fädernesland som i främmande land. *Täm in Suecia quàm in Græcia.*²

Att Columbus från början haft detta syfte att skapa en svensk apophthegmasamling fullt klart för sig, framgår av den titel, som han enligt den i Paris uppgjorda förteckningen över planerade arbeten ursprungligen tänkte ge denna sin skrift: Swensk Målro eller Romål. Epitetet har en direkt parallell i titlarna på Columbus' andra huvudarbeten, diktsamlingen Odæ Sveticæ, den filologiska avhandlingen En Swensk Orde-Skötsel och eposet Den Swenske Konungs-Son. Hans mönster är givetvis närmast Stiernhielm, som i titeln på sin diktsamling just betonat det svenska. Mål-Roo är i själva verket ett karakteristiskt uttryck för den djupa och verk samma svenska kulturpatriotism, som efter vad främst Johan Nordström visat spelat en så avgörande roll för stormaktstidens lärde och skalder och för vilken Columbus är en så vinnande företrädare. Han har i Mål-Roo velat visa, att svenskarna även ifråga om »ord-

¹ Mål-Roo s. 51.

² Mål-Roo s. 72. Även denna ingress till Lucidorfragmentet vittnar om att Columbus haft för avsikt att låta utländskt och svenskt växla.

hittighet» kunde mäta sig med antiken och utlandet. Columbus har, betecknande nog med de lärdes internationella språk, givit ett koncentrerat uttryck för sitt huvudsyfte med Mål-Roo, när han i ingressen till Lucidorfragmentet utbrister: *Tàm in Suecia quàm in Græcia.*

II.

GABRIEL WENMANS TIDFÖRDRIF.

Den ovan nämnda avskriften *Sk*¹ av Samuel Columbus' Mål-Roo eller Roo-Mål, som bevarats i Skoklostersamlingen, består enligt Hesselmanns beskrivning av 11 blad i folio, inhäftade i ett samlingsband »Miscellanea (Manuscript) Tom XXII» och där numrerade bl. 327—337. Texten slutar på bl. 337 r. Manuskriptet, som saknar uppgift om dess upphovsman, torde, enligt vad bibliotekarierna Grape och Bring meddelat Hesselman, härröra snarast från 1720-talet. Efter Columbasexcerpterna har i samlingsbandet inhäftats ytterligare flera olika samlingar strödda anekdoter av liknande art som excerpterna ur Mål-Roo, alla skrivna av samma hand.¹ Den som har fört pennan, har vanligen använt latinsk stil, någon gång tysk och här och var ett slags chiffer, bestående av grekiska och hebreiska bokstäver, utnyttjad för mera personligt hållna notiser av dagbokskaraktär och för namnen i berättelser om samtida privatpersoner. I registret till det samlingsband, vari detta manuskript ingår, anges dess innehåll med följande ord: »Åtskilliga *Joco-Seria* och *Tidsfördrif*, hvaraf en del är af *Columbi* skrifter sammanhäftat, hwilket ock uti begynnelsen af den 14:de *Tomen* af *Samlingarne* finnes afskrifwit, en del är ock af en annan obekant person tillökt och *continuerat*.»²

Dessa *Joco-Seria* förtjänar ett mera ingående studium. En närmare kännedom om den anonyme skribentens intressen och litterära teknik tillåter en del förbättringar av den text Hesselman i sin kritiska edition av Mål-Roo fastställt för den yngre, förkortade

---

¹ Mål-Roo s. VIII f.

² Den här omnämnda avskriften är den av Hesselman under sign. *Sk*² beskrivna i Mål-Roo s. IX.

version av Columbus' skrift, som *Sk*¹ bygger på. Vid en mera ingående undersökning av manuskriptet i fråga framträder vidare profilen av en under 1710-talet litterärt verksam person, vars författarskap visserligen saknar originalitet men däremot har ett intressant tidshistoriskt intresse.

En närmare undersökning av det ovan beskrivna manuskriptet, som det föreligger i det från 1700-talet stammande samlingsbandet, visar, att de olika anekdotsamlingar, som Hesselman talar om, i själva verket hör intimt samman sinsemellan och med avskriften av *Mål-Roo*. De bildar en enhet. Emellertid kan man inom manuskriptet urskilja olika skikt. När dessa någon gång på 1740-talet bands samman, fick de ej den ordning, vari de ursprungligen nedskrivits. Manuskriptet kan uppdelas i följande sex partier.

A. På bl. 384 r börjar en ursprunglig, till blad 396 gående foliering med bl. 1, som uppvisar följande text, med titeln omsorgsfullt textad:

Tid-
-för-
-drif.

A:o 1710—1711—1712—1713—1714 och 1715.

Upsalis & Stockholmiae.¹

Detta parti sträcker sig till manuskriptets sista blad (bl. 403 v). Titelbladets årtal daterar detta parti, som tydligen utgör en renskrift av äldre utkast. När författaren 1715 gjorde denna renskrift, har han tillfogat ett slags förord och inledning, som jag återkommer till.

B. Detta parti, som börjar med bl. 348 r och går till bl. 361 v, har överst på bl. 348 r rubriken »Tidfördrif», densamma alltså, som det första partiet. Det kan dateras till början av 1710-talet. En anteckning (bl. 357 v) börjar så: »Under Detta Kriget med Danmark och i förl. år 1710 skal til Kñgn ibm vara ibl. andra documenter också af en förnäm Prost i Skåne Sânt Ezech. 35 cap. för honom att igenomläsa.» Det intressanta är, att i detta parti ingår,

---

¹ Till höger om »Upsalis & Stockholmiae» är senare tillskrivet »Härnosand» och ett svårsläsligt ortnamn (Sunnervik?).

omedelbart före denna till 1711 daterade anteckning, anekdoter, som visar, att författaren redan vid denna tid måste ha haft tillgång till Mål-Roo. De åsyftade anekdoterna har samma språkliga form och marginalrubriker som anekdoter i *L*-versionen av Columbus' samling. Man kan alltså räkna med att avskriften *Sk*¹ tillkommit vid denna tid. Avskrivaren har tydligen strax börjat excerpiera det manuskript han fått ställt till sitt förfogande, att döma av ingressen till hans avskrift, som börjar så: »Emedan jag i desse dagar, har af en curieus och snäll person, fått part af några roligheter, dem Den Lärde Mannen SAM. COLUMBUS i pennan fattadt, will jag nu intet draga långt betänkande derwid, att dem med detta mitt Lediga Timars Fördrifwande sammanfoga.»¹

C. Detta parti, som innehåller *Sk*¹, går från bl. 327 r till bl. 347 v. För datering jfr B! En del anekdoter i detta parti är emellertid senare än 1711. En anteckning, som kommer några blad efter Mål-Roo-aneidoterna, har följande rubrik: »A:o 1715 opå en Hollendisk Medaille» (bl. 339 r).

D. Detta parti sträcker sig från bl. 362 r till bl. 368 r (bl. 368 v tom sida). Det kan dateras med tillhjälp av en anteckning, som börjar så: »I går hade jag bref ifrån Bror Lars Fred. Cedercreutz ifrån Åland, deri han berättar om sin resa dit sål.» (Bl. 363 r). Det referat av brevet, som anteckningen innehåller, visar, att Cedercreutz på något vis haft att göra med de hemliga rådplägingar, som fördes mellan ombud för Karl XII och tsar Peter i Lövä under sommaren och hösten 1718.² Det finns ej uppgift om år, men vilket detta varit framgår klart av följande passus i anteckningen: »d. 3 Octob. är Hans höggrefl. Excell. Gr. Renschöld ifrån sitt besvärl. fångenskap i Moscu til Åland ankommen.» (bl. 363 r). Det var i okt. 1718 Rehnsköld blev utväxlad.

E. Detta parti, som omfattar bl. 369 r till 377 v och som också har rubriken »Tidfördrif», kan dateras ungefärligt med hjälp av en anteckning, som börjar så: »När jag öwer sidste *pingeshögtid* (1721) war på Landet.» (bl. 370 r)

¹ Mål-Roo s. 74.

² Lars Fredrik Cedercreutz (1697—1770), e. o. kanslist vid handelsexpeditionen 1714, kanslist därstädes 1718. Cedercreutz bör avskrivaren ha lärt känna under sin Stockholmstid.

F. Detta parti, som upptar bl. 378 r till bl. 383 v, kan ej närmare dateras.

Upphovsmannen till detta manuskript, som alltså tillkommit under 1700-talets andra decennium och som åtminstone rent kvantitativt sett vittnar om iver och intresse, har hittills varit okänd. Själva manuskriptet innehåller ingen direkt uppgift om författaren. Det synes mig emellertid möjligt att på indirekt väg fastställa, vem han varit. Det ovan avtryckta titelbladet ger först en del uppgifter. Författaren har tydligen studerat i Uppsala, varifrån han berättar en del anekdoter från 1710 en tid framåt. Före 1715 har han kommit till Stockholm. Han har vidare enligt titelbladet haft något med Hernösand att göra. Av en anteckning (bl. 370 v) framgår, att han varit elev vid gymnasiet i denna stad. Anteckningen börjar så: »När jag studerade wid Hernosands Gymnasium gaf en Lector ut ett slikt exercitium stili.» Med hjälp av Uppsala universitets matrikel kan man fastställa, att följande studenter 1710 inskrivits i universitetets Album civium Academicorum »cum testimonio Rect. Gymn. Hernosandensis»: $\frac{14}{9}$ Petrus Hellman Angermannus och Andreas Damin Angermannus, $\frac{4}{10}$ Olaus Anzenius samt $\frac{14}{10}$ Kenicius Granlund Lappo, Gabriel Wenman Vestrobothniensis och Isaacus Grape Vestrobothniensis.¹ Matriklar för Norrlands nation i Uppsala låter en veta, att det endast var en av dessa f. d. hernösandsgymnasister, som i likhet med författaren av Tidfördrif kom från Uppsala till Stockholm.² Det var Gabriel Wenman.

Om Wenman kan man finna följande knappa biografiska notiser. Födelseår, födelseort och föräldrar är okända.³ Han tillhörde

¹ Uppsala universitets matrikel, utg. af A. B. Carlsson, 6, Uppsala, 1919, s. 69 f.

² Petrus Hellman blev regementsskrivare, Andreas Damin komminister i Rödön, Ivar Grape kyrkoherde i Överkalix, Olaus Anzenius dog i pesten 1711, Kernicius Granlund Lappo blev komminister i Sorsele.

³ Det är sannolikt, att Gabriel Wenman var släkt med Carl Erici Wänman (1659—1714), bondson från Vännäs, 1695—1701 lektor i logik och fysik vid gymnasiet i Härnösand, sedan kyrkoherde i Neder-Kalix. Om honom jfr L. Bygdén, Hernösands stifts herdaminne, 2, Uppsala 1923, s. 176. Som gymnasist stavade Wänman sitt namn Wenman. Jfr G. Bucht, Härnösands gymnasimatrikel 1650—1800, Härnösand 1926, s. 22. Gabriel Wenmans namn stavas 1709—10 Venman, Bucht a. a. s. 45.

Härnösands trivialskola läsåren 1702—1707,¹ gymnasiet 1707—1710,² inskrevs som student vid Uppsala universitet 14 okt. 1710 och samma dag i Filosofiska fakulteten.³ Han lämnade universitetet, tydligen utan att avlägga någon examen,⁴ redan 1711, då han begav sig till huvudstaden. 1714 auskulterade han här i Svea hovrätt. Han blev så småningom sekreterare hos fästningskommendanten i Landskrona. Hans dödsår är okänt.⁵

Det har inte varit möjligt att finna annat prov på Wenmans handstil än hans autograf i skilda matriklar, förvarade i Uppsala U. B. Dessa namnteckningar, som har en starkt kalligrafisk utformning, kan inte ge nämnvärt material för handstiljämförelse. Emellertid kan man i Tidfördrif finna ett och annat parti, som också har skönskriftsprägel. Dessa är givetvis rätt opersonliga. Det finns dock en del överensstämmelser. Man kan säga så mycket, att en jämförelse mellan autograferna och stilen i Tidfördrif inte talar emot den attribuering, som här blivit gjord. För denna talar slutligen också några anekdoter i Tidfördrif, dels en som berättar om ett replikskifte i Svea hovrätt, som skall meddelas nedan, dels några, som är lokaliserade till Skåne. Som vi sett, hade Wenman varit auskultant i Svea hovrätt och sedermera kommit till Landskrona. Även om min attribuering här endast vilar på indirekta grunder, har jag av praktiska skäl räknat med Wenman som författare av Tidfördrif.

Det går inte att utan vidare hänföra Gabriel Wenmans Tidfördrif till en bestämd genre. Hans verk hör emellertid uppenbarligen nära samman med apophthegmat. Wenman har tydligen ingående studerat denna litteraturart. Han använder själv stundom ordet, vilket

¹ Härnösands trivialskolans matrikel (Härnösands läroverksarkiv).

² G. Bucht, a. a. s. 43 ff.

³ Filosofiska fakultetens i Uppsala matrikel.

⁴ Av Lidéns disputationskatalog framgår, att han inte responderat vare sig pro exercitio eller pro gradu.

⁵ »Gabriel Venman, Anno 1711 Holmiam ivit, ibique in Curia Civitatis Auscultatorem agere coepit Anno 1714. Secretarius Archistrategi Landscronæ factus.» Jfr Studiosorum Nationis Vester Botnicae corona, Upsalis virescens, denuo connecta . . . ab H. M. Bostadio, Nat. h. t. Curat. Anno 1717. (U 1600 b, Uppsala U. B.)

ju inte var fallet med Columbus, som i stället brukade försvenskningen »språk». Han känner väl till Plutarchos, antikens förnämste företrädare för apophthegmat. Han kallar honom en gång helt förtroligt och tillgivet »min vänlige *Plutarche*». Det är främst dennes *Moralia* Wenman studerat. Han åberopar uttryckligen *De mulierum virtutibus* och *De poëtis audiendis*, och han översätter ur hans *Apophthegmata*. Wenman citerar också Valerius Maximus' berömda apophthegmasamling *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*.

Wenman är intimt förtrogen med genrens yppersta verk i nyare tid, Erasmus' *Apophthegmata*. Redan under sitt första studentår har han tydligt gjort sig väl hemmastadd i detta arbete. När han någon gång 1711, väl sedan han flyttat från Uppsala till Stockholm, får i sina händer ett manuskript med *Mål-Roo*, finner han strax, som den ovan anförda ingressen till hans egen avskrift visar, att Columbus hämtat sina utländska anekdoter från den berömde humanisten. Wenman själv tar gång på gång fram dennes samling, översätter ur den eller citerar efter den på originalspråket, särskilt då Erasmus' egna reflektioner. Han kan också någon gång passa på att i förbigående ge denne sin föregångare ett erkännande.

Wenman har emellertid hämtat material från andra verk än rena apophthegmasamlingar. Han förfogar över en bred beläsenhet i klassisk litteratur. Mindre sällan anlitar han grekiska auktorer, men man möter dock hos honom hänvisningar till Herodotos, Platon och Theofrastos, vilken senare han tydligt läst i Isaac Casaubonus' berömda upplaga 1592. Mycket oftare vänder han sig däremot till latinska författare, främst prosaisterna och bland dem i första rummet historieskrivarna. Utom den redan nämnde Valerius Maximus har han utnyttjat Cicero, Cornelius Nepos, Livius, Curtius, Seneca, Plinius d. y., Suetonius och Augustinus (*De civitate Dei*). Han åberopar också någon enstaka gång poeterna, Vergilius, Ovidius och Silius Italicus. För sina anekdotserier om och karakteristiker av antika personligheter har Wenman slutligen någon gång använt svenska disputationer. I ett parti om Alexander den store bygger han delvis på Jacob Arrhenius' *Dissertatio de Græcia Triumphante* (1693) och i ett längre avsnitt om kejsar Augustus hänvisar han till Petrus Lagerlöfs *dissertation Romana sub Augusto Felicitas* (1695).¹

¹ Det kan påpekas, att denna hänfödda skildring av den romerske fredsfursten är tillägnad kronprinsen (Karl XII) med en längre latinsk dedikation,

Det är dock inte endast den klassiska litteraturen Wenman känner till och utnyttjar. Han har tydligen också varit intresserad av nyare litteratur, främst sådan som hade en lärd prägel. För en av sympati burens skildring av kejsar Karl V utnyttjar Wenman en notis ur Johannes Sleidanus' *Commentarii de statu religionis et reipublicæ Carolo V Cæsare* (1555). Han tecknar Karl som befordraren av vetenskapliga studier och företrädaren för religiös tolerans. Wenman själv däremot är tydligen fylld av tidens djupa misstro mot katolikerna. För denna sin känsla har han fått kraftig näring i konvertiten Franciscus Albanus' *Päbstische Anatomia* (1636), som han kände till genom en översättning till svenska, utförd av den strängt ortodoxe Västerås-biskopen Olof Laurelius. Till yttermera visso hade denne försett sin tolkning med ett tillägg *Necessaria Consideratio*, starkt ägnat att underhålla oviljan mot katolikerna.¹ Wenman har studerat Luthers *Tischreden*, som ju står nära apophthegmat. Han citerar Hugo Grotius' *De iure belli et pacis* och känner tydligen också till Jean Bodin. Han har, möjligen i en latinsk översättning, läst den spanske franciskanermunken Antonio de Guevaras under 15- och 1600-talen ryktbara verk *El Relox de Principes* (1529), där författaren med en fingerad skildring av Marcus Aurelius tecknar idealfursten,² och han gör långa »*Excerpta utur den lärde och namnkunnige Engelske Mannens Francisci Quarles Enchiridio och Fyra centurier*».³

Wenman stod inte heller främmande för svensk litteratur. Han kan vid tillfälle citera en vers ur *Hercules*, och han har, som jag längre fram skall visa, noga studerat Samuel Columbus. Han känner Carl Carlsson Gyllenhielms skrifter, varom mera nedan, och han tar gillande fasta på en passus i Haquin Spegels dedikation

---

undertecknad och av allt att döma författad av respondenten, den nittonårige Olof Gyllenborg, med tiden känd som skald.

¹ Franciscus Albani Påfweska *Anatomia*, Västerås 1663.

² Guevara var i Sverige som annorstädes främst känd för sin *Menosprecio de corte y alabanza de aldea* (1539), en av 1500-talets inflytelserikaste lovprisningar av lantlivet på stadslivets bekostnad, under 1600-talet försvenskad av Ericus Benedicti Schroderus, vars översättning utkom i 2 upplagor (1629, 1675).

³ [Francis Quarles,] *Enchiridion, Eller en lijten Hand-Bok / Innehållande några Andelige och wärdzlige Dygde-underwijsningar utdragne af Engelskan. Stockholm 1696. Den engelske mystikerns översättare var J. G. Sparwenfeld, jfr C. V. Jacobowski, J. G. Sparwenfeld, Stockholm 1932, s. 246 f.*

av Barna-bibel till prinsessan Hedvig Sofia. Han hänvisar till Erland Dryselius' *Monarch-Spegel* (1691), gör ett biografiskt tillägg till Campanius Holms *Kort Beskrifning om Provincien Nya Sverige uti America* (1702) och har tydligen ingående studerat Simon Isogæus' lärda jätteverk *Carla-Seger-Skiöld*, utkommet 1714, ett av 1710-talets litterära evenemang. Wenmans respekt för författaren framgår av att han ger honom epitetet »Rev. D.». Wenman har slutligen uppenbarligen inte varit främmande för stormaktstidens intresse för den gamla nordiska litteraturen. När han för ett avsnitt om »vänskap och kärleek» ur litteraturen hämtar »*exempla binarii fæderis*», dvs. fostbrödra- eller vapenbrödralag, glömmar han ej »våra Gambl. legender om Hunding och Hading: Anund och Olf, Thore Jernsköld och Goethric: Herröd och Bosa».²

Även om Wenman tagit starka intryck av äldre och yngre apophthegmalitteratur, har han i *Tidfördrif* inte stannat inom denna genre utan gått utanför dess gränser genom att i sitt verk införa betraktelser, reflektioner, uppgifter om kuriositeter av skilda slag, minnen och upplevelser. Det finns ett ställe i *Tidfördrif*, som på ett utmärkt sätt visar, hur Wenman genom en association kan föras bort från apophthegmat.

En serie apophthegmata slutar med detta: »Cræsus rådfrågade det Delphiska *oraclet* om rätta vägen till Saligheten och fick till svars: Om du lärer känna dig Sielf.» (bl. 339 a³ v.). Detta »språk», som går tillbaka på Xenofons *Kyrupaideia*, erinrar Wenman om att en svensk behandlat temat. Han fortsätter: »Detta eftertänkeliga *Morale: Kenn tig Sielf*, har Sal. Rikz Amiral: Bar: Carl C:

---

¹ Mål-Roo s. 74.

² Om Hunding och Hadding kan Wenman möjligen ha läst i urkällan, Saxo, om Anund Jakob och Olof den helige hos Snorre, vars *Heimskringla* blivit tillgänglig för svensk publik genom Peringskiölds översättning 1697, Thore Jernsköld och Göthric har han säkert läst om i Olof Verelius' *Gothrici & Rolfi Westrogothiæ regum Historia* (1664), som innehåller Hrolfs saga, vari Þórir Jarnskiölds vänskap med Gautrek skildras, och om Herraud och Bosa i densammes *Herrauds och Bosa saga* (1666), i vars svenska text Herraud just återges med Herröd, den form av namnet Wenman använder.

³ Detta blad har vid folieringen blivit överhoppat. Det återfinnes mellan blad 339 och 340.

Gyldenhielm inte obehagl. amplificerat uti en Skrift på Svensk jambisk wers».¹ Wenman antar, att dikten tillkommit under riks-amiralens »12-åriga fångenskap i Påhlen», han beskriver därefter utförligt Gyldenhielms vapen, som han funnit avbildat på titelsidan av den lilla skriften, han erinrar så om att Gyldenhielm även skrivit »Schola Captivitatis och något öfwer Kn Dav. Psaltare»,² varefter han med hjälp av ett ställe i Nosce te ipsum tillbakavisar ett rykte, att Gyldenhielm skulle vara »en Ribbing» för att slutligen notera, att »en annan har ock skriwit en *Satyra* öf:r *Känn tig sielf*, som så begyns: I tiden weta sig och lyckas rätt att skicka Ej ringa vishet är etc. och slutar med en *Satyra* öf:r *L'argent fait tout*. Hwad nyttjar stort förstånd hwad gagnar wara lärd etc.» (Bl. 339 v—340 r)

Man finner även andra liknande ansatser till små avhandlingar om varjehanda ting. Wenman kan vidare avbryta anekdotserierna med avskrifter av olika kuriositeter, som han efter tidens sed tydligen avsiktligt samlade på. Han kan ägna flera sidor åt att efter någon handskrift återge »Prædikord och minnes Språk, när man Siunger *I tin gåfwo est du margfald, Guds högra hands finger utwald* etc.» (bl. 389 v), en med bibelcitater och -hänvisningar späckad utläggning av de två anförda verserna, som är hämtade ur fjärde strofen av den gamla psalmen Kom, Helge ande, Herre god! bearbetad av Luther och Olavus Petri, för 1819 års psalmbok av J. O. Wallin.³ Han inhäftar på ett ställe en annans avskrift av »*Posta Triumphalis s: Illumination* och Fyrwärk, Som den *Muschowitiske Ambassadeuren* låtit se i *Berlin* d. 22 Sept. A:o 1709. För den Lyckl. *Victorien* emot *The Swenske*», på ett annat ställe sin egen fint textade avskrift av *Epithaphium Svecicum Axelum Oxenstiernum Regni Sveciæ Cancellarii* A:o MDCLIV och på ett tredje ställe i originaltryck det ryktbara program på svenska, som Olof Rudbeck utfärdade d. 1 maj 1677, vari studenterna inbjöds

---

¹ Härmed åsyftas Carl Carlsson Gyldenhielms Nosce te ipsum eller kienn tigh sielf, 1644, s. å. även tryckt som appendix till författarens Schola Captivitatis, 2:a uppl., Stockholm 1644.

² I Schola Captivitatis ingick »Några K. Davidz Psalmer», översättningar från tyskan efter Ambrosius Lobwasser.

³ Om psalmen jfr J. W. Beckman, Den nya svenska psalmboken, Stockholm 1845, s. 351 ff.

att åse en dissektion, som han och hans kollega prof. Petrus Hoffwenius skulle anställa i den anatomiska kupolsalen i Gustavianum.¹

Genom dessa olikartade lärda och »kuriösa» inskott, som förekommer mellan apophthegmata och anekdoter i Wenmans Tidfördrif, får detta i själva verket en karaktär, som erinrar om de samlingar av varjehanda, s. k. *ana* och *Mélanges*, t. ex. *Huctiana*, *Menagiana*, *Carpenteriana*, ofta omfångsrika kompilationsverk, fyllda av planlöst samlat lärdomsgods, uppblandat med anekdoter om och yttranden av mer eller mindre kända personer, en litteraturart, som under slutet av 1600-talet och förra hälften av 1700-talet inte bara i Frankrike utan även annorstädes åtnjöt stor popularitet bland de lärde och i den förnäma världen, inte minst bland damerna, ett utslag av tidens intresse för lärdom och lärda, i grunden fåfängt förlöjligt av Molière.²

Inströdda i det lärda stoffet möter i Wenmans Tidfördrif vidare åtskilliga komiska partier av skilda slag, små anekdoter eller längre berättelser, stundom hämtade ur en tryckt källa, t. ex. *L'école pour Rire*, tryckt i Frankfurt 1679, eller en fransk grammatik, tryckt i Leipzig 1712, vanligen återgivna efter muntlig källa, någon gång grundade på hans egna upplevelser. Dessa anekdoter är mera sällan skabrösa i facietstil. När Wenman vid ett tillfälle upptecknat en rättfram skatologisk berättelse om ett par skåningar, känner han sig uppfordrad att prestera följande försvar:

Detta har ei bordt bli upptecknad, men som det är i ett förnämt lag refererat af en wacker Herre, så är det ei eller mig förbudt att bland mine

---

¹ Om detta program jfr Cl. Annerstedt, *Uppsala universitets historia* II: 1, Uppsala 1908, s. 172 ff.

² Jfr D. Mornet, *Histoire de la clarté française*, Paris 1929, s. 28 ff. Det kan erinras om att ännu den unge Thorild kunde sitta och göra många utdrag ur verk av detta slag. Vad som i hans *Samlade skrifter*, utg. av Stellan Arvidson, fjärde häftet, Stockholm 1934, s. 214 ff., är tryckt under titeln »Excerpter», är utdrag av *Menagiana, ou les bons mots et remarques, critiques, historiques, morales et d'érudition, de M. Ménage, recueillis par ses amis*, första gången tryckt 1693, och från s. 220 ff. ur *Mélanges d'histoire et de littérature*, författad av Noël Bonaventure d'Argonne, publicerad under signaturen Vignuel-Marville, tryckt första gången 1699, nya upplagor 1700, 1701, 1725. Thorild har tydligen av *Menagiana* använt den upplaga i 4 bd, som den lärde Bernard de La Monnoye utgav, rikt kommenterad, första gången 1715.

geliker le theråt. Finner nån sig deraf förargad, så må han weta att slike avantyrer apponantur, non ut quis gustet, sed spectet tantum, inter post-coenia. (bl. 361 v)

Med betydligt större rätt än Columbus skulle Gabriel Wenman ha kunnat kalla sitt verk Blandfoder. Det finns i Tidfördrif inget försök till komposition som i Mål-Roo. Slumpen har tydligen bestämt vad dess författare studerat och vad han upptecknat. Wenman har själv framhållit detta drag i ett slags förord, som han, att döma av en hänvisning till Stralsunds belägring, skrev någon gång på hösten 1715, när han gjorde ett försök att samla sina anteckningar under en gemensam titel. Han skriver där:

Nu i afton hade jag lust, min wänlige *Plutarche*, att lemna dig allena i Cammaren, och litet spatsera ut, att se på *masqueraden*, som skal hållas, samt höra huru de mena det skal gå med *Stralsund*, som är rätt svårt derann, och knapt lærer tåla flera örfilar, men jag märker dig heldre willja det jag skal bli hemma, och wid ett så godt tillfälle gifwa namn och *titul* på de många pappersarken, dem jag fullskrifwit med åtskilliga småsaker, dock i sin tid wichtige, sinnrike och store nog: hälst som du sielf till de samma gifwit mig en tämmelig god anledning, och upmundtradt mig att dermed *continuera*. Jag har litet tänkt på detta tillförende, men ej kunnat hitta på ett så tienligit och *sufficient* ord som jag welat, emedan där äro en hoper Historier hopblandade, som, så til säjandes, helt och hållit, äro utan sin rätta *numer* och ordning. Nog har jag igenfunnit i *dictionairen* ett täml. förråd på ord, som wäl kunna härmed till en del stämma öfwerens, men som det ej låtit sig giöra utan med många, och jag giärna welat hafwa ett *competent* ord allena, så hafwer min lediga timmars wärkstad stått utan sin tillbörliga skyldt så länge: Ty som bäst en Konung införes hafwa talt, så anförer man en Torparens ord, när man gifwit acht på hwad den Wise har sagt, så har man straxt anført hwad en däre har giordt, och när man upteknadt hwad en Prästman har lärdt, så har man kommit att anmärka hwad en *Philour* bedrifwit. Så har jag intet el:r warit mån derom, att någorlunda rätt utföra det som en gång är påbegynt, el:r på sina rätta rum, och särskilt införa, hwad en *Alcibiades* och *Cato* warit skilljachtige uti, en *Philipp* och *Alexander*, en *Cæsar* och *Zenon*, en *Phocion* och *Diogenes*: hwarutinnan en Hielte och en *Poultron* sig distingverat, en *Augustus* och *Caligula*, *Antonius Pius* och *Aulus Vitellius* (: det skal en sober hierna sedan giöra): Hwad en *Heraclit* gråtit och tiutit, och en *Democrit* lett och skrattat åt, el:r huru en *Socrates* sig betedt, som intetdera giordt hafwer; utan *confunderat* en *Laconer* med en *Athenienser*, en *Scythia* med en *Perser*, en *Thraser* med en *Roman*, Riks-drotzen med R-Profossen, *Generalen* med *Corporalen*, *Physiske* saker med *Logiske*, *juridiske* med

Sophistiska, Theologiska med Philosophiska: corpora et Spiritus, Coelestium magnitudines, intervalla & effectus cum animantium, arborum, Lapidumque naturis, glädje med gråt, vänskap och slagsmål, Kärlek med hat, lögn och sanning etc.

Det är roligt att se, huru det ena faller det andra i talet, som sällan elljest sker med *bon grace*: så att en *Phantasie de noble* tycks hafwa här sitt rätta *forum*. Jag håller af wärket, efter det *observerar* den Skrifart, som är lik en *liber*, lustig, *reel* och *otieus* människias (: ingalunda en dåres och Lätting:s) tankar: dessa wandra här, ifrån de *Ægyptier* till de *Sicular*, från *Lacedemon* till *Macedonien*, från Thebis till Dufweskants, från *Muscwo* till *Umo*, från *Atheister* till *Pietister*, från Hedningar till Christne, från *Sion* till *Helicon*, från Drottningholm till Trosa, från Fiskartorpet till *Fontaineblau* & *vice versa*. *A Statistis fit transitus ad Scholasticos, ἀφ' ἑπιπλωῶν ἐπ' ὄρους, quod genus miror quantum in deliciis interdum & olim.* (bl. 384 v—bl. 385 r)

Efter detta förord vidtager ett slags inledning, bestående av citat från skilda författare och yttranden av olika personer, som försvarar sysslandet med apophthegmata och liknande litteratur. Ett av dessa citat är betecknande nog hämtat från dedikationsbrevet i Erasmus' Apophthegmata. Av större intresse är emellertid följande utdrag, som Wenman gjort ur Per Brahe d. ä:s *Oeconomia*:

När man nu så ibland annat, så mycket möjel:t är, och then föge tiden kan medgiwa, flitligen hawer studerat, så må man wäl komma litet ihog med, att mensklig natur är så skapat, att hon icke alltid och stadigt kan eller will umgås med det endast som högwichtigtt är, utan åstundar att öwa och lusta sig i de saker, som til Lust och Tidfördrif tienlige wara kunna: Ovid: Quod caret alterna requie, durable non est. Derföre må man under tiden läsa någon Poët, eller andre höfl. fabuler, som är Skimpff und Ernst och andre, ther man ibland något gott Sälskap uti lag eller elljest, kan komma lust och glädje åstad med, eller och elliest bruka någon ridderlig kortwill — ridande, skiutande, jacht etc doch att sådant sker måttl. När man så med någon synnerlig flit will studera och hawa thet wäl i minnet, och i längden gagn deraf, då skal man ei tänka det wara nog, att man en gång el:r annan thet läsit igenom, utan man skal göra sig *Locos Communes*, och theruti skriftelig författa alla de stycker, som tänkwärdige äro. (bl. 386 v)¹

¹ Wenman citerar något fritt efter trycket från 1677, jfr detta s. 16 f. Citatet från Ovidius, som Wenman förkortat, har här blivit ordagrant återgivet. Sitt intresse för Brahe har Wenman visat genom att giva »Excerpt. af H:rr Gr: Pärs och Axels egenhändige mss. och tidfördrif» (bl. 359 v). Greve Axel är tydligen Axel Oxenstierna.

Man kan inte avgöra, när Wenman lärt känna *Oeconomia* och stannat inför detta ställe. Han kan ha gjort det tidigt och därvid rentav kanske fått uppslaget till sina anteckningar, eller han kan först senare ha studerat Brahes skrift och därvid funnit, att detta ställe just svarar emot hans eget tillvägagångssätt. Man kan se, att han tagit fasta på vad Brahe vidare skriver: »Genom sådan dubbel Öffning / som sker både med Hufwud / Ögon och Händer / Tå kan man sedan theste bättre förstå Saaken och theste grannare minnas / Och hwar man än något förgäte / såsom Nödtorfften framdeles kunde på äske / at man gerna wille weta / Så weet man Rummet / ther man snart kunde finna thet igen.»¹ Wenman sammanfattar detta pedagogiska råd med följande ord i marginalen: »dubbel öfning som sker med huwud och händer tillika.» Wenman har med Tidfördrif givit ett utmärkt exempel på hur Brahes anvisningar om »Böckers Läsningh» kunde följas i praktiken av en ung studiosus under stormaktstiden.

Den författare, som kanske gjort djupast intryck på Gabriel Wenman, är Samuel Columbus. Med sin läggning och intresseinriktning har han helt naturligt i Stiernhielms lärjunge främst sett »Den Lärde Mannen», som han karakteristiskt nog kallar honom.² Betecknande är att Wenman vid sin läsning av Columbus' dikter, som han tydligen studerat i Jacob Reenstiernas upplaga, i första rummet synes ha fäst sig vid det »lärda» innehållet. Så har han vid ett tillfälle ur Reenstiernas förord hämtat de yttranden av Sokrates och Agasikles, som citerats härövan,³ och ur Columbus' gravskrift över Ebba Brahe har han en annan gång avskrivit Silenos' förut berörda ord till Kung Midas om det mänskliga livet. I överensstämmelse med tidens estetik har Wenman i poeten främst sett en »doctus». När han någon gång hänvisar till eller citerar de antika diktarna, är det alltid fråga om ett realintresse från hans sida. För litteraturen som en ren estetisk företeelse har han liksom sin samtid i gemen saknat sinne. Att han tecknat sig till minnes slutverserna i Columbus' nyssnämnda gravdikt, vilka han använder

¹ Per Brahe a. a. s. 19.

² Mål-Roo s. 74.

³ Jfr ovan s. 76 not 5.

i sin avskrift av Mål-Roo, varom mera nedan, beror tydligen på att de har en sentensartad karaktär.

Det är naturligt, att Mål-Roo i hög grad måste tilldraga sig Wenmans intresse och uppmärksamhet. Det var ett verk efter hans smak. Så snart han har fått låna Columbus' manuskript, har han börjat avskriva det för att infoga de nyförvärvade anekdoterna med sin egen samling, varvid han som vi sett i första hand hållit sig till det svenska materialet. Han synes emellertid inte ha behövt lämna ifrån sig manuskriptet, ty här och var i Tidfördrif möter man, som jag redan påpekat, en del av de antika anekdoter i Mål-Roo, som han först gått förbi. Att han fått behålla Columbus' handskrift framgår vidare därav, att han vid ett tillfälle (bl. 387 r) i marginalen nedskrivit tredje och fjärde versen av det »wackra rim», som Columbus placerat före anekdoterna i Mål-Roo och av vilket Wenman ursprungligen endast avskrivit de två första och de två sista.¹

Wenman har emellertid tydligen inte varit intresserad endast av innehållet i Mål-Roo utan han har också givit akt på dess form. Han har med utbyte studerat Columbus' språk och stil, ordförråd och stavning. Hur väl han tillägnat sig själva framställningssättet i Mål-Roo, visar följande passus, varmed han vänder sig från Columbus' manuskript till sina egna anteckningar:

Nu will jag komma till mitt igen, ock *spazera ikring*. Ibland lär jag komma att *wandra i den, ibland i den delen af världen ock märka de främmandes språk ock ordakast*, ock ibland, *efter ombyte är lustigt*, från utlänske, ge mig till de hemmawarande, och förutan en *hoper blandfoder*, hopsöka hwad wåre *Kongar, Hieltar, Herrar och Landsmän* haa ägt för en ordhittighet, som icke *ger de andra eftter*. (bl. 338 v)

Detta är ju en direkt imitation av de övergångar, som Columbus hade i Mål-Roo (s. 27, 51) men som Wenman vid sin avskrift tydligen gått förbi. Han har, som kursiveringarna i citatet visar, upp-tagit en rad ord och uttryck från Columbus. Ordet »blandfoder» har han hämtat från titeln på Columbus' manuskript.

Wenman måste noga ha studerat sin förlagas »marginalier». Han gör själv rikt bruk av rubriker i marginalen på sitt eget manuskript. Så har han t. ex. försett sina utdrag ur Sparwenfelds

¹ Mål-Roo s. 74.

översättning av Francis Quarles' sentenser med egna sammanfattande rubriker i brädden. Wenman avfattar inte sällan sina marginalnoter på latin, men vanligen använder han modersmålet. Även om han kände till denna teknik från annat håll, bl. a. Erasmus, har han tydligen lärt en del av Columbus. Liksom denne använder han emellanåt ordspråk för att sammanfatta innehållet av eller kommentera en anekdot eller ett citat. Några exempel skall anföras: Man skal sällan se en riker som med nöje ler, su:de en gång en smed, en rik Köpman; Högfärd är Kärlekens apa; Wis är den som har tand för tunga; Tilfället gör det; Den som will qwäda, nog får han wisa; Hemma som en biörn, borta som en skuten örn.¹

Av intresse är ett tillägg i marginalen, som Wenman av allt att döma gjort, när han skrev av Mål-Roo. Vid Columbus' uppgift om att Stiernhielm bett honom skriva en gravskrift över honom, har *Sk*¹ i marginalen: Att fruchta Gud är aldrabäst, och lefwa wäl til mods därnäst. Columb.

Dessa verser, som avslutar gravskriften över Ebba Brahe, kan inte gärna ha funnits i Columbus' egenhändiga manuskript. Han skulle väl i så fall ej ha uppgivit sig själv som författaren. Denna anteckning i marginalen i *Sk*¹ måste härröra från Wenman. Att denna kände till Columbus' gravskrift har jag påpekat ovan.²

Detta tillskott torde inte vara det enda i *Sk*¹, som härstammar från Wenman och som måste avföras från en kritisk textedition av Mål-Roo i dess senare version. Bland de av Hesselman påpekade tillägg, som *Sk*¹-versionen uppvisar, märkes några på latin avfattade hänvisningar till källor för och paralleller till en del anekdoter. I sina äldre versioner av Mål-Roo har Columbus ej givit sådana anvisningar. Det är också föga troligt, att han, när han, tydligen under brådska, utskrev den version av sin anekdotsamling, som

---

¹ Det kan påpekas, att Brahe i *Oeconomia* hade anbefallt studiet av ordspråk med dessa ord: »Will man och säija sin Meening och Skääil med fåå Ordh / som offta för nöden är at så skee måste / Therføre at man hwarcken hafwer Wilie / Tidh eller Lägenheet / til at höra något långt Taal / Tå får det skee genom *Fabulæ* / Lijknelser / *Sententier* och Ordsprååk. Ther om må man besee *Proverb: Salomonis* / *Syrach* / *Catonem* / *Adagia Erasmi* / *Fabulas Aesopi* och andre Swenske och Tyske Ordsprååk.» Brahe a. a. s. 17.

² Jfr ovan s. 105. Hesselman har, utan att i textapparaten ange, att dessa rader i hs. står i margen, ryckt dem in i Mål-Roo-texten, där de nu också verkar meningsstörande. Jfr Mål-Roo, s. 87.

ligger till grund för *Sk*¹, skulle ha givit sig tid att kommentera den på sådant sätt. Å andra sidan kan man i Wenmans Tidfördrif finna direkta paralleller till flera av dessa notiser, vilket framgår av följande sammanställning.

*Confer: Senec. De Ira L. I. c. 16. Cn. Piso iracundus 3:ia crimina fingens.*¹

Mål-Roo, s. 77.

Confer cantil. I Skogar och Lunder i diupaste etc.

Tidfördrif bl. 362 r.

refert Frischlinius in suis facetiis.

Mål-Roo, s. 95.²

refert Plutarchus De Poëtis audiendis.

Tidfördrif 390 v.

refert Herodot. Lib. 8.

Tidfördrif 396 v.³

Ita et Alexander Macedo.

Mål-Roo, s. 90.

Ita Probus Æmilius.

Tidfördrif 397 r.

Det kan inte gärna råda någon tvekan om att de här citerade latinska tilläggen i *Sk*¹ härstammar från Wenman. Detsamma gäller helt säkert ett liknande tillägg, även om man inte ur Tidfördrif kan framdraga någon direkt parallell därtill. Vid anekdoten »Wackert ord af en ung Grewe», som Columbus i sista hand tydligen tagit

---

¹ Wenmans parallell synes mig synnerligen sökt. Senecas berättelse om Cn. Piso kan säkert inte ha betytt något för Columbus' anekdot. Å andra sidan är stället ett karakteristiskt litet prov på Wenmans förtrogenhet med den latinska litteraturen.

² Philip Nicodemus Frischlin, känd bl. a. som dramatiker och översatt till svenska (1674), efterlämnade en på det obscena så gott som helt inriktad samling *facetier*, som publicerades första gången i ett sammelband *Frischlini et H. Bebelii facetiæ etc.*, Leipzig 1600. Om Frischlins *facetier*, som Wenman synbarligen läst, jfr Konrad Vollert, a. a. s. 111 ff.

³ Denna teknik, på vilken flera exempel kunde anföras, har Wenman tydligen närmast upptagit från Erasmus' *Apophthegmata*, där man stundom möter hänvisningar såsom *Refert Herodotus in primo* (a. a. 496), *Refert Eutropius lib. 5* (s. 574).

från Agesilaospartiet hos Erasmus,¹ är tillfogat följande: »*Simile quiddam tribuitur Agesilao Lacedr regi & Aristippo.*» Wenman har känt igen den av Columbus till Sverge lokaliserade anekdoten och noterat parallellställena.² Det är säkert också Wenman, som till Columbus' svenska marginalrubrik till denna anekdot fogat ordet *Magnanimiter*. Han har upptagit det från Erasmus, som rubricerat sin anekdot just med detta ord. Wenman har slutligen gjort ett annat slags tillägg till en av Mål-Roo-anekdoterna, av Columbus rubricerad »Cavallerie». Tillägget lyder så: »*Præstat equitatu pedittatus: celerius quam nos fugam arripiunt.*» (s. 77). Detta är poängen i den Agesilaosanekdot hos Erasmus, som varit Columbus' källa. Att Wenman känt till detta ställe framgår därav, att han för egen räkning använt det som marginalrubrik för en anekdot i Tidfördrif (bl. 371 r).³

Wenman har på traditionellt sätt kommenterat den handskrift han satt sig ner att avskrivna. *Sk*¹-versionen av Mål-Roo illustrerar i själva verket på ett förträffligt sätt den gamla erfarenheten, att det för fastställandet av en text, som endast är känd genom avskrift, är av vikt att få kännedom om avskrivarens språkvanor och litterära teknik. Det är mera sällan, som textkritikern erbjudes så rikligt studiematerial som ifråga om *Sk*¹. Det förvånar att utgivaren av denna version av Mål-Roo inte utnyttjat materialet.⁴

---

¹ Jfr Erasmus, a. a. s. 16. Ekholm har a. a. s. 154 f. för denna anekdot räknat med samma källa som för en annan anekdot med snarlikt innehåll, som handlar om en grek vid namn Damonidas (Mål-Roo s. 38). De båda anekdoterna har i själva verket var sin förebild hos Erasmus. Damonidesanekdoten återfinnes hos Erasmus, a. a. s. 58.

² Mål-Roo s. 93.

³ I detta sammanhang skall göras ytterligare en emendation i *Sk*¹-texten. I Stiernhielpartiet förekommer ett uppenbart skrivfel av Wenman, som Hesselman inte observerat. Mål-Roo s. 87 r. 19 läser man: »Citerade ofta den främsta versen af Hess. *O! Curas hominum! o! quantum est in rebus inane!*» Hess. ger ingen mening. Förlagan måste ha haft *Pers.*, som andra Mål-Roo-versioner har. Den citerade versen återfinnes också i Persius Sat. I 1.

⁴ Hesselman har satt ifråga, om inte »skrivaren av *Sk*¹ ibland tillåtit sig friheter i återgivandet av förlagan t. ex. i riktning av förkortningar eller omflyttningar av ordningen — detta är ju ett 'extract' — liksom han säkerligen icke fullt troget återgivit C:s språkformer». Mål-Roo s. IX. Det kan härtill erinras om att man kan konstatera, att Wenman, när han avskrivit t. ex. Brahe

Wenman har tydligen noga studerat sin förlagas språkliga dräkt. Vad det är han särskilt intresserat sig för hos Columbus framgår av den lilla knappa men träffande beskrivning han i ingressen till sin avskrift av Mål-Roo ger, ett utmärkt litet exempel på Wenmans förmåga att urskilja och att uttrycka sig. Det heter där: »Sielfwa Skrifstättet har Han så inrättadt, som wi uti ett almänt tal pläga framföra orden och meningarne: samt med abbreviationer, apostropher ock jämwäl med Latinske Bokstäfwer.»¹ De för Columbus' språk- och skrivvanor karakteristiska drag, som Wenman här framhävt, är ju de, som uppmärksammas i varje modern Columbus-studie.

Det kan inte gärna råda någon tvekan om att Wenman med gillande nedskrivit sina iakttagelser av vad som var utmärkande för Columbus' skrivsätt. Man återfinner flera av dessa drag hos honom själv, om också inte alltid så radikalt utformade som hos författaren av Mål-Roo. De latinska bokstäver, som Columbus hade använt för sitt manuskript och vilkas bruk han, Wenman ovetandes, så energiskt försvarat i *En svensk Orde-Skötsel*,² har denne så gott som genomgående föredragit framför den traditionella »tyska» stilen. Även om han ifråga om stavning inte konsekvent följer den princip, som Columbus myndigt formulerat, när han i sin skrift om det svenska språket hävdar, att »I skrifwande har fulle daglige taal bruket högste Rätten»,³ så har han dock tydligen delat Columbus' ovilja mot onödiga bokstäver. Wenman har vidare, när han själv skrev, sökt hålla sig till vad han kallar »det allmänna talet». Denna strävan kommer tydligast till uttryck i ett stycke i *Tidfördrif*, där han av allt att döma med Columbus' anekdotserie om mästern Pär i minnet har nedtecknat något han hört om en präst i Roslagen. Det heter i *Tidfördrif*:

I Roslagen åt Nortuna sidan war en kyrkoherde,⁴ som mästedels brukade helt gemene infall i sine predikningar. När Grewinn. Leijonhuw. en gång

---

och Quarles, ej blott ändrat stavning och språkformer utan också här och var förändrat ordalydelsen i förlagan. Det är ju inte uteslutet, att han förfarit på samma sätt med Mål-Roo.

¹ Mål-Roo s. 74.

² Jfr Columbus, *En svensk Orde-Skötsel*, Uppsala 1908, s. 4 ff.

³ Columbus, a. a. s. 82.

⁴ I chiffer uppges prästens namn vara Telin, tydligen identisk med Johan

kom i körkan och han nyss begynt sin predikan, wände han således om: nå si fin ta mä kom intä nåduga fru Grewinnan hit, och ja ha intä läst öwer, för ja tänkt, dät duger föll slarwa för Bönder, men lika ska ja biu få hwa ja kan, och begynna mä jett andächtigt fader wår.

Denne Præst säjes warit så sniken, att han klädt på sig gemenste bondkläder, och tigt, samt ibland andra maneer derwid, sutit wid landzwägen och låtit upp grinden, då han sedt herrfolk komma, och således altid warit försäkrad om några halförar. (bl. 342 r)

Om man betänker, att Wenmans huvudsakliga lektyr under skol- och studenttiden och även senare varit litteratur på latin och att han som ämbetsman varit nödgad att tillägna sig den rådande styva, oviga och tunga kanslistilen, blir man förvånad över hur ledigt, enkelt och klart han formar sitt eget språk. Detta gäller redan, när han översätter eller bygger på utländska källor. Ännu tydligare framträder detta drag i de humoristiska samtidskildrande partierna i Tidfördrif. De synes mig visa, att Wenman verkligen haft förutsättningar att kunna bli en realistisk berättare av rang, om han tagit itu med en större uppgift. Det är visserligen sant, att repliken, det poängbärande yttrandet, »språket» för att använda hans från Columbus övertagna term, är det centrala för denne beundrare och odlare av apophthegmat, men han röjer onekligen en öppen blick för det karakteristiska hos personer och miljö. Med några få ord, som gärna ger ett konkret väsentligt drag, kan han för läsaren levandegöra en människa och hennes omgivning. Det hör visserligen samman med den genre Wenman i främsta rummet studerat, att han förnämligast berättar om människor, som på något sätt bryter av mot andra, original, men detta drag framträder dock inte alltid så kraftigt. Det är inte typer han ger utan, som all realistisk skildring, karaktärer. Några exempel skall belysa hans stil och teknik.

Man får en livfull skymt av akademiskt liv och skämtlynne i stormaktstidens Uppsala genom dessa anekdoter om en »wigmunad» värmländsk student:

I Ups. war en student ben. (*Florelius*)¹ en lustig och fitalig buss när han satt ibl. sine. När han geck novit: gjorde han med några andra en

Johansson Telin, 1656—1717, prästvigd 1692, kyrkoherde i Häverö 1693. Jfr Uppsala Årkestifts Herdaminne 2, 1843, s. 124.

¹ De med parentes försedda orden är i hs. skrivna med Wenmans ovan omtalade chiffer. En Sven Florelius (1684—1742) blev student i Uppsala 1703,

excess om en natt. Då de framkommo för Rect. frågades hwars Lansman denne war: han buckade och su: Smålänning, Ers Magnific. / Men han war en (*vårml.*). Rector lät kalla till sig curator för Smålands Landskap, och som han ei eller kände honom måste han sammankalla hela Smålands Landskap. Där war ingen som kände honom. Rector wille aldeles öwertygga honom det han ingalunda kunde wara Smålandus, det wore ju ingen af dem som kände honom? Ja, su:de denne, är jag inte smålänning, så wet jag rätt inte hwars Lansman jag är.

Prof (*Upmarck*)¹ mötte honom i Acad. dören hl. straxt efter 8 om mor. och frågar'n, om han ei såg hwart (*Pr. Arhen*)² geck? Ney, jag wet inte sade denne. Såg du ei den som nu slöt sin Lect. i G. Min.? Jo, jag såg många, su:de denne. Han frågar honom då om han ei såg till den som geck fram för de många, nei, inte mer, sade denne, än en peruque och ett par skor.

En gång går han med Pr. C. till börje om våren då skaran ännu war litet stark. Pr. frågar hwi det bär så ner för honom, men för sig inte? Han su. de myndige fela och wäga mindr än inte. (bl. 347 v)

Hur levande förstår inte Wenman att återge miljön i det ämbetsverk, där han själv en tid haft sin varelse och verksamhet, landets förnämsta domstol, när han berättar följande:

I Sw. H. R. war en actuar. den tiden som Gr. G. A. d.l. gard³ där war Præs. het Dimb-⁴ något commod, elljest bra nog studerad. En förmidd. går han på Källar'n, och frukosterar, då i medlertid några handlingar af Kgl. Rätten utur Archivo påropades. Häröf:r vart Præsidenten som tucte att det drögdes något för länge, så förbittradt, att han wille sättia actuarierna ifrån tjensten; i det samma kom Dimb- in i Kongl. Rätten, då frågade Præsidenten i sin jfver honom hårt till: anten skall du eller jag här

---

kyrkoherde i Holmedal 1716, död 1742. Jfr A. Larsson, Förteckning öfver Värmlands Nations medlemmar, s. 27 (i Värmlands Nations historia, Upsala 1877).

¹ Johan Upmarck, adlad Rosenadler (1664—1743), skytteansk professor vid Uppsala universitet 1698, den förste svenskfödde innehavaren av denna lärostol, censor librorum 1716. statssekreterare 1743, känd som framstående latinsk vältalare.

² Tydiligen Jacob Arrhenius (1642—1725), professor i historia vid Uppsala universitet 1687—1716, bekant som Olov Rudbecks motståndare i universitetsangelägenheter, psalmdiktare.

³ Gustaf Adolph De La Gardie var president i Svea Hovrätt 1682—95.

⁴ Aktuarien kan vara antingen Anders Persson Dimbing, aktuarie i Svea hovrätt 1668, † 1690, eller Peter Andersson Dimbing, aktuarie 1690, † 1703. Jfr A. Anjou, Kongl. Svea Hofrätts Presidenter samt embets- och tjänstemän 1614—1898, Eksjö 1898, s. 23.

utur Kongl. Rätten! actu. sv:de gu välsigna Ers Exel:ce vi få fullan rum här bägge.

Här af blef intet annat än löije. (bl. 403 v)

Man skulle kunna räkna med att Wenman stått i förbindelse till den muntliga tradition, som tydligen gett honom dessa motiv, men det visar sig, att hans konst är lika säker, när han bygger sina berättelser på egna upplevelser. I sådana historietter synes inte heller repliken spela så stor roll som i de traderade. Detta kan illustreras med ett par anteckningar av dagbokscharaktär, som ger små bilder ur svenskt liv i den högre medelklassen under åren närmast efter Karl XII:s död, konkreta och fyllda av en stämning, som på ett okonstlat sätt ger en aning av tidens anda. De lyder så:

När jag öwer sidste pingeshögtid (1721) war på Landet, läste en Major, hwilken warit med Hans högstsal. Maj:t Kn. C. XII. i alla krigsäwentyr en gammal historia om twenne kämpar igenom, medan andra suto och spelte kort; och när han till slutet af den säma war kommen, log han och sade: dät är roligt att se, hwad för wäsand folket har gjort af de här 2 tokar, dät här är ju intet nå mästar-stycke? hwad? (bl. 370 r)¹

Sistl.d. 27 Maji då jag war på en herregård inte långt ifrån Stockh. blef jag tillika med några andra buden till ett bröllopp som stod i prästgården: där präceptorerade en snäll och skickelig student, om hwilken några sade, att den blåa gamla racken han nu hade på sig, war wänd och länter af en corporal, och som denne Studenten nu ei kunde bruka sin sundriga bruna rack, så skulle han nu gå och högfärdas med denne blåa: Somliga loge häråt, men en brachtes till en så stor condolence, att den lät igenom en sin goda wän låwa honom sin gamla swarta klädeskläning, emedan han hade ei råd och ämne att giwa honom en ny. (bl. 371 r)

Gabriel Wenman synes mig förtjäna litteraturhistoriens uppmärksamhet inte bara därför att hans verk visar, hur starkt intresset ännu under början av 1700-talet kunde vara för apophthegmat, denna miniatyrgenre, som humanismens främste företrädare hade

---

¹ Av en anteckning i chiffer efter anekdoten synes framgå, att den omtalade majoren hette Schults och att han bodde på Lilla Benhammar (nuv. Lilla Benhamra, Stockholms län). Det har inte varit möjligt att med hjälp av Lewenhaupt, Karl XII:s krigare identifiera denna major Schultz.

bragt på modet, utan också som prosaförfattare. När man en gång skall utforska den svenska verklighetsskildringens äldsta historia, draga upp förbindelselinjerna mellan 1600-talets realism och Dalins Argus, bör författaren av Tidfördrif, Samuel Columbus' beundrare och lärjunge, ha rätt att bliva ihågkommen.

OM SANNINGSBEGREPPET

AV

TORGNY T. SEGERSTEDT

En diskussion om sanningsbegreppet måste föra in i filosofiens centralaste problem. Det är omöjligt att besvara frågan: vad är sanning? utan att analysera begrepp sådana som verklighet, kunskap, giltighet och värde. Å andra sidan är det så, att dessa begrepp — i sin tur — nödvändiggöra en bestämning av sanningsbegrepp. Dessa begrepp höra alltså systematiskt samman; den bestämning man ger åt det ena begreppet måste med nödvändighet betinga den lösning man ger åt det andra, och det kan därför vara lika motiverat att börja med sanningsbegreppet, som med något annat av de ovan angivna begreppen.

Denna fråga: *vad är sanning?* är en fråga som i hög grad bär prägeln av eftertankens kranka blekhet. Den arbetande vetenskapsmannen söker sanningen, men han frågar sig inte vad är sanning. Sanningen är för honom något självklart, och han spörjer inte efter sanningens natur, lika litet som sanningen är något problem för den naturliga vardagsmänniskan. I filosofiens historia träder, som Wilhelm Windelband framhållit, denna frågeställning fram först efter en lång period av jäsande och fruktbart vetenskapligt liv. Sofisterna och Sokrates kommo med sina tvivlande frågor först efter det att mäktiga ontologiska tankeskapelser förelågo. Deras sätt att diskutera beteckna ett övergivande av självklara principer, normer och värderingar, de beteckna, för att tala med Hans Larsson, »en bristning av gamla kulturideal och en nydaning av andra».¹ Men å andra sidan var det ur deras tvivel som Aristoteles' stora försök att analysera, klassificera och systematisera tänkandet växte fram.

I viss mån är problemet om det logiska förhållandet mellan kunskapen och sanningen en variant av den gamla frågan om vilket som var först: hönan eller ägget. Ty säger man att kunskapen betingar kunskapsteorien, så kan man fråga sig hur man vet att det är kun-

---

¹ Platon och vår tid, Lund 1913, s. 20.

skap innan man har en kunskapsteori klar; låter man kunskapsteorien åter vara det primära, så kan man invända att även de kunskaps-teoretiska fakta göra anspråk på att vara kunskap. Detta visar bara, vad vi redan framhållit, det systematiska sammanhanget mellan dessa begrepp. Man kan inte bestämma sanningens begrepp utan kunskapens och icke kunskapens utan sanningens. Ser man emellertid efter hur det *faktiskt* går till, så måste man säga att det föreligger något, som man utan närmare utredning kallar kunskap och vilket senare blir föremål för en kunskapsteoretisk analys.

Detta förhållande skulle då möjligen även innebära att frågan: vad är sanning? skulle kunna besvaras olika beroende på det kunskapsområde man underkastade en analys. När det gäller den matematiska kunskapen tycks ju sanningen innebära att de olika elementen äro inbördes samstämmiga, när frågan åter är om vetenskaper sådana som historia eller geografi tycks det vara fråga om en överensstämmelse mellan min framställning och verkligheten; historien, säger ju t. ex. Ranke, skall framställa händelserna, som de en gång verkligen varit. Det gäller att rätt avbilda något som en gång skett.

Vi ha alltså redan här sett att sanningsbegreppet kan uppfattas på tvenne olika sätt. Matematikerns sätt att besvara frågan ger upphov till vad Windelband kallar det *immanenta* sanningsbegreppet. Den engelska litteraturen brukar kalla detta sanningsbegrepp för sanning som *koherens*. Det andra sanningsbegreppet — historikerns och geografens — är det *transcendenta* sanningsbegreppet, eller sanningen som *korrespondans*.¹

Vi vilja nu undersöka dessa bägge sanningsbegrepp och deras inbördes förhållande, för att se huruvida vi verkligen kunna ha olika sanningsbegrepp, eller om det ena måste giva vika för det andra, eller slutligen om bägge måste lämna rum för ett tredje eller fjärde sanningsbegrepp. Vi vilja alltså söka giva en systematisk framställning av de olika svar som givits på frågan: *vad är sanning?*

Vi ha konstaterat att varken för den arbetande vetenskapsmannen eller för den sundaförnuftbetonade vardagsmänniskan

---

¹ Se Windelband, Einleitung in die Philosophie, Tübingen 1923, 190 ff.

sanningen egentligen är ett problem. Domaren t. ex. ålägger vittnet att tala sanning och bägge tycks veta vad detta skall innebära. Men skulle man söka pressa en människa som t. ex. säger: *det är vackert väder i dag, och detta är sant* så skulle de därmed vilja säga att omdömet: *det är vackert väder i dag*, utsäger något om verkligheten, *korresponderar* mot ett verkligt förhållande. Det är vardagsmänniskans sanningsbegrepp och när Pilatus frågade *vad är sanning*, så framställde han inte därmed ett teoretiskt spørsmål, utan han ville ha reda på de faktiska, verkliga förhållandena. Och en arbetande vetenskapsman har samma inställning. Nobelpristagaren de Broglie säger t. ex. i en uppsats i *Revue de Synthèse*, 1934: »Denna fullständiga korrespondens mellan föremålen och vårt förstånd, är, i en betydelse ett stort under, men man måste påpeka att om den inte funnes, så skulle vårt liv utan tvivel vara omöjligt, ty fanns det inte något förhållande mellan vårt förstånd och fakta, så skulle vi vara oförmögna att förutse följderna av våra handlingar.» Korrespondansbegreppet tycks vara det naturliga: när jag har en sann uppfattning, då har jag uppfattat verkligheten sådan som den är.

Nu innebär denna korrespondans emellertid inte endast att varje element i min uppfattning skall korrespondera mot ett reallt element, utan även att elementens inbördes förhållande skola vara de samma. Man kan här, med Harald H. Joachim i *The Nature of Truth* införa beteckningen *teleologisk* korrespondans.¹ Innebörden av detta yttrande blir kanske bäst synlig i de historiska vetenskaperna, där det ju enligt Rankes uppfattning t. ex. gällde att framställa verkligheten såsom den en gång verkligen varit. Det gäller alltså inte endast att framleta vissa element, utan även att framställa deras inbördes relation på ett sant sätt. Ha vi t. ex. de verkliga händelserna *ARBRC*, så måste historikerns framställning, efter denna uppfattning, korrespondera på följande sätt med *arbrc*: inte endast så att helheten *ARBRC* korresponderar mot helheten *arbrc*, utan även så att *A* korresponderar mot *a*, o. s. v. Korrespondansen måste alltså råda *både* mellan var och en av delarna, *och* mellan deras inbördes relationer. När korrespondans i dess bägge betydelser föreligger då ha vi en *sann* verklighetsuppfattning, då ha vi kunskap.

---

¹ *The Nature of Truth*, Oxford 1906, s. 12.

Men det är på denna punkten som svårigheterna sätta in för korrespondansteorien. Den frågan uppstår nämligen: Hur kan denna överensstämmelse konstateras? Korrespondansen emellan subjektets uppfattning och objektet kan inte gärna konstateras av subjektet, som är den ena termen i relationen. Skall en överensstämmelse konstateras, måste detta ske av en tredje storhet, som fastslår att a korresponderar mot A . Inför man nu en tredje storhet för att fastslå korrespondans mellan a och A , så uppstår problemet hur detta tredje element, B , kan konstatera korrespondans. För att kunna göra det måste B ha en *sann* uppfattning av både A och a . Med *sann* mena vi emellertid korrespondans, B :s uppfattning av A , som vi kunna kalla A' måste alltså korrespondera mot A och på samma sätt måste B :s uppfattning av $a(a')$ korrespondera mot a . För att konstatera detta måste en ny storhet, C , införas o. s. v. i all oändlighet. Att på detta sätt införa en ny storhet, som skall fastslå om de bägge första storheternas korrespondans, leder till oövervinnerliga svårigheter. Till sin logiska struktur är detta argument mot korrespondansuppfattningen av samma slag som det Platon, i *Parmenides*, riktar mot idéläran, och som går under namnet av »tredje människan»-argumentet.

Det finnes emellertid filosofer som infört denna »tredje människa» i en eller annan gestalt. Vi ha t. ex. Leibniz förutbestämda harmoni, där Gud vid reglerandet av det Hela instiftat en korrespondans mellan universum och monadens uppfattning av universum. Låt vara att monaden sedan endast kan uppfatta en mycket begränsad del av universum, så är dock förutsättningen även för detta begränsade uppfattande den förutbestämda harmonien. Och detsamma gäller den i filosofiens historia så betydelsefulla distinktionen mellan *primära* och *sekundära* kvaliteter, som i grunden är korrespondansteorien på reträtt. För de sekundära kvaliteternas vidkommande har man givit upp korrespondansen och förklarat dem för subjektiva, de primära åter menar man återgiver tingens verkliga natur, de äro alltså inte endast de former under vilka subjektet uppfattar, utan även modifikationerna hos materien. Vårt sätt att uppfatta blir ett sant sätt att uppfatta därför att mot vårt förstånds former svarar objektiva former hos materien. Söker man åter utrona hur ett sådant sammanträffande råkat komma till stånd, så motiveras det ofta genom att naturens skapare även är vår skapare och

att han därför anpassat naturen efter oss och oss efter naturen. En sådan tankegång kan vi finna hos de skotska Common Sense filosoferna och den finnes kvar hos William Hamilton, som genom att antaga att rummet inte endast är en subjektiv åskådningsform, utan även något objektivt, utanför oss, söker att förena den inhemska realistiska traditionen med Kantianismen.

Införandet av försynen löser ju emellertid knappast svårigheten, lika litet som de Broglies konstaterande att det är ett under, att korrespondans skulle finnas. Nu kan man emellertid möjligen mot hela denna argumentation invända: den ovan framförda svårigheten är endast ett problem hur vi konstaterar sanningens förhandenvaro, och inte nödvändigtvis en svårighet som behöver vidlåda sanningbegreppet själv. Ty, kan man fortsätta, med korrespondans menas inte endast att en överensstämmelse skall finnas mellan subjektets uppfattning och objektet, utan även att denna överensstämmelse skall vara *sann*. I denna sistnämnda fordran kommer just det element, nämligen sanningens element, till, som gör att man kan tala om en verklig korrespondans. Och denna uppfattning undanröjer än vidare, kan man hävda, de svårigheter, som vi i det föregående framställt vid diskussionen om den »tredje människan», som skulle avgöra överensstämmelsen mellan min föreställning och objektet. Sanningen skulle, enligt en sådan uppfattning, bli en kvalitet, och denna kvalitet skulle föreligga när en korrespondans verkligen förelåg. Om vi ha *ARBRC* och *arbrc* och säga att *arbrc* är sann, så skulle det innebära att till *arbrc* kommit kvaliteten sanning(*s*). Den *sanna* korrespondansen skulle då kunna uttryckas *arbrers*. Den fråga, som emellertid då genast inställer sig, är frågan om relationen mellan *s* och de övriga kvaliteterna. Förklaras denna relation för att vara en blott *yttre*, så blir konsekvensen den att sanning alls inte är korrespondans utan att sanning är en unik kvalitet, och att något blir sant, när denna unika kvalitet tillkommer. Är relationen nämligen en *yttre*, så övar *s* intet inflytande på kvaliteterna *a*, *b*, *c* och kvaliteterna *a*, *b*, *c* intet inflytande på *s*, varför sanningen heller inte kan vara beroende av korrespondansen. Vi ha under sådana förhållanden övergivit korrespondansteorien.

Detta om relationen var en *yttre*. Är relationen en *inre* åter, måste detta innebära att *arbrc utan s* inte är identisk med helheten *arbrc med s*; det är först när *s* tillkommer man kan tala om verklig

överensstämmelse. Men *s* blir under sådana förhållanden inte något kvalitet vid sidan av de andra kvaliteterna, utan dessa kvaliteters enhet, vilket skulle svara mot den förut framförda fordran att överensstämmelsen även skulle vara en teleologisk sådan.

Nu kan man invända: detta är ett möjligt förhållande, kanske är detta lösningen av sanningsproblemet, men den frågan som för oss är av det största intresset är den: hur skall jag kunna avgöra när denna korrespondans föreligger, när sanningskvaliteten bildar en enhet med de övriga kvaliteterna? Ett lösningsförsök är att säga, att det är en sak vi omedelbart uppleva; att helheten *arbc* är sann, står för oss som omedelbart evident. Bortsett från om en sådan lösning låter sig godtagas eller inte, så står det klart att den innebär ett övergivande av det transcendenta sanningsbegreppet, ty vad som nu står för oss som evident, det är att sammanhanget *arbc* är sant, vi ha en omedelbar upplevelse av detta sammanhang som sant och bry oss inte om att gå utanför det.

Vi vilja nu emellertid undersöka själva denna tanke, att sanning skulle vara *evidens*, ett sanningsbegrepp som vi tvingats över till av korrespondansbegreppet självt. Detta begrepp kunde inte ge oss något annat svar på frågan: vad är sanning, än att hänvisa till evidensen.

Evidensbegreppet skulle kunna framställas så: det finnes vissa yttersta principer, som för oss framträda med absolut tvingande nödvändighet och dessa yttersta principer kunna inte betvivlas, ty de äro evidenta. Ett utmärkt historiskt exempel på en sådan uppfattning kan man finna hos Cartesius i *Discours de la Méthode*, när han i andra avdelningen framställer metodens huvudregler. Han sammanfattar där fyra olika förutsättningar, som han alltid skulle använda vid den nya vetenskapens grundläggande. Och den första av dessa förutsättningar var »att icke antaga något för sant, om jag icke klart insåg, att det verkligen var sant, d. v. s. omsorgsfullt undvika det förhastade omdömet och fördomen och såsom slutgiltigt betrakta endast det, som så *klart och tydligt* framställde sig för mitt förstånd, att jag inte hade något skäl att dra det i tvivelsmål».

Nu träder emellertid strax en del svårigheter i dagen. Det finnes oändligt många satser och principer, som under tidernas lopp synts absolut evidenta, och som ändå, på grund av nya vetenskapliga resultat, måst utmönstras som falska. Detsamma gäller det dagliga

livet: det tycks oss alla fullständigt evident att solen går runt jorden, t. ex., och ändå är det ett falskt omdöme att säga: solen går runt jorden. Det finnes även en annan invändning mot evidensbegreppet, som framföres av Hugo Dingler i hans behandling av evidensen i *Der Zusammenbruch der Wissenschaft* och denna invändning är den, att det gives intet sätt att bestämma huruvida det som nu synes oss absolut evident, även i all framtid skall synas oss evident.¹ Det enda jag i så fall kunde säga vore: detta tycks mig nu sant, alldenstund jag har en känsla av evidens, men denna känsla är kanske försvunnen i morgon. Fast det är ju klart, att man kan konsekvent hålla den ståndpunkten att sanningen intet annat är än den momentana evidenskänslan, men man måste då även böja sig för alla andras momentana evidenskänslor — även när dessa bestrida det man själv påstår, och man står även maktlös inför påståendet att sanningen är något annat än momentan evidens, ty den som förfäktar det påståendet kan försäkra att det för honom framstår som fullt evident. Det finnes ytterligare en starkt framträdande svårighet vid evidensen, nämligen den att man kan fråga sig vad för kriterium jag har för att avgöra att det omdöme, i vilket jag formulerar denna evidensupplevelse, är ett sant omdöme. Mitt svar får bliva, att det är evident, men därmed kan frågan upprepas *in infinitum*.

Evidensbegreppet ger oss heller intet svar på frågan: vad är sanning? Vi framhöllo i det föregående att det fanns många fakta och principer, som tycktes evidenta, men som ändå, på grund av nya vetenskapliga resultat, måste utmönstras som falska. Kan inte detta tillvägagångssätt giva oss en lösning av sanningsproblemet? Det tycks ju faktiskt vara så, att vi falskförklara även evidenta fakta, när de inte låta sig sammanföras med andra kända fakta. Sanning skulle då innebära *koherens* och diskussionen skulle ha förts över till det *immanenta* sanningsbegreppet.

Det mest utmärkande draget hos det immanenta sanningsbegreppet är *systemtanken*. Något är sant, som låter sig fogas in i ett system, falskt åter är det, som inte låter sig på detta sätt infogas. Säger något t. ex.: alla gråsparvar flytta till Egypten under vintern, så förlorar detta omdöme sin sanningskaraktär om jag

---

¹ München 1926, s. 37 ff.

strax därefter, till trots för att det är vinter, på gatan ser en flock gråsparvar. Omdömet: *gråsparvarna äro nu i Egypten* passar inte in i ett helt system av omdömen rörande gråsparvarna, och blir därför falskförklarat. Det blir *inte* förklarat osant därför att det inte korresponderar mot verkligheten, utan därför att jag inte kan foga in omdömet i fråga i ett system. Samma uppfattning kommer till synes i de vetenskapliga teorierna. Om vi taga det ofta begagnade exemplet med de astronomiska systemen, så måste man säga att den oreflekterade uppfattningen solen går runt jorden och har en meters radie, är den som bäst svarar mot vår omedelbara erfarenhet. Så erfara vi solen och jorden och deras inbördes förhållande, men inte destomindre utdömes en sådan uppfattning av astronomerna, emedan ett stort antal fakta måste lämnas ur räkningen om en sådan förklaring skall vara sann. I den vetenskapliga uppfattningen är det alltså möjligt att redogöra för ett större antal fakta, än i den prevetenskapliga. Vilja vi få de olika elementen att systematiskt sammanhöra, måste vi giva en annan förklaring än den som är omedelbart given. I den mån vi lyckas omsluta ett större antal fakta i samma system, i samma mån anse vi oss även ha givit en *sannare* förklaring. Det är denna orsak, mena den immanenta sanningsteoriens förfäktare, som kommer vetenskapen att övergiva en förklaring och söka en annan. Det är inte det förhållandet att den ena teorien korresponderar bättre mot verkligheten än den andra, utan det förhållandet att våra kunskaper lättare bilda ett systematiskt helt i den ena teorien än i den andra.

Vi har sagt att sanning, enligt denna teori, egentligen endast är detsamma som *systematiskhet*. Men vad innebär då egentligen *systematiskhet*? Man kan försöka att bestämma detta begrepp genom att säga att ett system av omdömen äro omdömen, som utan att motsäga varandra, kunna bilda ett helt. Systematiskhet innebär att i och för sig behöva dessa begrepp inte vara i överensstämmelse med verkligheten, den inre samstämmigheten räcker. Vi kunna taga ett exempel från geometrien: något Euklidiskt rum existerar kanske inte, eller det är i detta sammanhang likgiltigt, vad som intresserar oss är att alla de satser som ut-sägas om det euklidiska rummet inbördes överensstämma. Den överensstämmelse det här är fråga om har en rent logisk och deduktiv karaktär, det är *analytisk systematiskhet*. Den ena satsen följer

som en konsekvens ur den andra. På så sätt kan jag alltså från vissa antaganden deducera ett system. I den mån de deducerade satserna verkligen äro konsekvenser av premisserna, äro de sanna. Sanningen skulle alltså ha tillämpning på den analytiska konsekvensen.

En svårighet med denna systemtanke är den, att när vi säga att något är sant, som låter sig inpassas i ett system, så måste vi redan ha antagit att systemet är sant, och frågan vad detta i sin tur skall innebära upprullar sig. Om man säger att sanningen är en *kvalitet*, som tillkommer systemet, så att inte vilket system som helst är sant, utan endast det som har sanningskvaliteten, så har man övergivit tanken på att sanning skulle vara detsamma som systematiskhet. Svarar man åter att sanningen här inte är en viss kvalitet, utan sammanhanget som sådant, så måste detta innebära att även varje del av detta sammanhang är sann. Men är varje del för sig sann, så är sanning alltså inte detta att ingå i ett sammanhang och systemtanken är övergiven. Svarar man åter att det är inte varje del för sig, som är sann, utan att delen är sann endast genom att ingå i ett sammanhang, så innebär detta att till delarna tillkommer något, när det finnes sammanhang, nämligen sanningen och så börjar återigen frågan om sanningen i så fall är en kvalitet för sig o. s. v.

De ovan antydda svårigheterna gällde när vi tänkte oss sammanhanget som analytisk konsekvens. Nu förefaller det, som om man inte hade reserverat beteckningen sann endast för analytiska omdömen. Det finnes även syntetiska omdömen, som vi förklara för sanna. Jag säger t. ex. att sockerbiten är vit, hård och söt. Detta är ett sant omdöme, kan jag säga, men dock följer inte vitheten ur sötman, eller sötman ur hårdheten rent logiskt sett. Kemiskt eller fysikaliskt kan jag kanske deducera den ena egenskapen ur den andra, men då har det skett en vädjan till erfarenheten. Hård, vit och söt motsäga inte varandra, men det gör inte hård, svart och söt heller, men ändå är det ena omdömet sant, det andra falskt, när sockerbiten är subjekt. Det förefaller då, som om det inte endast vore frågan om inre samstämmighet. När jag förklarar det ena förhållandet för sant, det andra för falskt, bygger jag på en erfarenhet, och även om jag inte hävdar att mitt omdöme korresponderar mot ett verkligt förhållande, så har jag i varje fall vädjat till något som ligger utanför systemet.

Nu skulle man möjligen mot hela det föregående resonemanget vänta sig följande invändning: De ovan uppletade svårigheterna beror därpå, att man inte har gjort något egentligt försök att bestämma, vad det är för något i verkligheten givet, *man kan kalla sant*. Sanningen användes i så många olika sammanhang: sant hjältemod, sann lycka, en sann upplevelse och ett sant omdöme och i exemplet med sockerbiten gjordes ett försök att bestämma om ett sinnestryck var sant eller inte. Men detta vidlyftiga bruk av sanningsbegreppet är kanske inte berättigat. *Sant* och *falskt* är framför allt något som utmärker tankar, och tankens renaste form är omdömet. Sant och falskt måste därför reserveras för omdömet. Men denna begränsning är knappast heller tillfyllest, ty satsen *socker är sött* är ett omdöme, men vi måste dock vid avgörandet om dess sanning eller falskhet vädja till erfarenheten. Sanningen, skulle man då kunna hävda, gäller omdömet *form*, inte dess *inhåll*. Nu består omdömet, till sin rent formella karaktär, av att begrepp sättas i relation. Relationsbegreppet blir alltså ett mycket viktigt begrepp vid denna formella uppfattning av sanningen. Nu kunna vi säga att omdömet i sin renodlade form är det formallogiska omdömet och att detta erbjuder vissa relationstyper. Dessa relationstyper skulle då bli de normgivande: de omdömen som fyllde de formella kraven skulle vara sanna omdömen. Det finnes tvenne karaktärsdrag hos dessa formala relationstyper, framhåller Windelband, som utmärker den framför andra relationstyper, nämligen deras *allmängiltighet* och *nödvändighet*. Med allmängiltighet menas inte att de faktiskt omfattas av alla, och med nödvändighet inte att alla subjekt måste uppfylla deras krav. Allmängiltigheten står som ett krav, och nödvändigheten är den hypotetiska: om du vill sanning så måste du nödvändigtvis underordna dig dessa kategorier. Även här tycks det då vara så att man *förutsatt* att relationssystemet är sant, och de svårigheter vi redan behandlat, om det i så fall är systemet eller delarna som äro sanna, kan åter göra sig påmindra. Windelband löser, som bekant, svårigheten genom att gå utanför systemet, och sätta det i relation till ett värde. Men det krav som detta värde ställer får endast en hypotetisk natur: om du vill sanningen, så måste du acceptera detta formala system.

Låt oss nu antaga att en sådan flykt över i värdefilosofien är möjlig och berättigad och låt oss se om svårigheterna därmed äro

lösta. Jag säger att den framför mig liggande röda, fyrkantiga boken är en svart och åttkantig ask. Jag har i omdömet: detta är en svart och åttkantig ask, satt dessa bägge begrepp i relation och jag har infogat dem i ett system och jag kunde alltså säga att jag fällt ett sant omdöme. Rent formellt tycks jag vara oåtkomlig så länge jag håller mig till detta påstående och till den som säger: ja, men se efter, det *är* en röd och fyrkantig bok, kan jag svara att han förutsätter en korrespondans mellan mina omdömen och verkligheten, vilket är omöjligt. Och det är klart att ha vi sagt att sanningen endast kan gälla begreppens egen inre överensstämmelse, så måste vi undvika en sådan hänvisning till verkligheten, enär en sådan hänvisning måste innebära ett över-skridande av begreppens egen sfär, och då även ett övergivande av sanningen. Men konsekvensen blir då att omdömet: detta är en åttkantig svart ask, är sant, försåvitt omdömet inte strider mot något av de formala kraven. *Och varje system, som inte strider mot dessa krav, måste vara sant.* Nu skulle man kanske vilja använda att omdömet: detta är en svart, åttkantig ask, visar sig falskt i ett större system, dessa omdömen kunna inte inpassas i ett större system, och måste därför utgallras. Men vi skulle då befinna oss i den egendomliga situation att något både kunde och inte kunde uppfylla den formella logikens krav, vilket måste vara orimligt. Antingen passar ett begrepp in i detta formala system, eller ej, men det kan inte vara ett *både* — *och*. Det formella systemet får tänkas föreligga färdigt, och antingen upptaga eller bortstöta ett begrepp. Men detta system får därigenom en karaktär av eviga idéer, och dess relation till de givna, konkreta satserna blir lika svårbestämd som de platoniska idéernas relation till fenomenens värld.

Nu säga vi emellertid *faktiskt*: det är inte sant att detta är en åttkantig svart ask, för det är en fyrkantig, röd bok. Använda vi här begreppet sanning i en annan betydelse? Möjligen kan vi finna en utväg ur denna svårighet, när vi säga: i *verkligheten* är det en fyrkantig röd bok. Vi skulle alltså i detta omdöme ha väddjat till verkligheten, och följaktligen även övergivit det formala systemet. Man skulle då även kunna hävda att sanningsbegreppet endast kunde hänföras till detta formala system. Även om man nu går med på denna restriktion, så måste man komma ihåg att detta formala system fick sin giltighet endast genom att sättas i relation till ett värde.

och den frågan inställer sig då, hur relationen mellan detta värde och verkligheten skall tänkas. Och det återstår även alltid det förhållandet, att det som intresserar oss, det är de verkliga förhållandenas sanning. Innebär nu en vädjan till verkligheten och erfarenheten en återgång till korrespondansteorien? Detta behöver det ingalunda i och för sig innebära. Man kan säga: jag försöker inte lösa dessa datas (i detta fall röd-fyrkantig eller svart-åttkantig) relation till verkligheten, jag sysslar endast med dem som data och ordnar dem som sådana i ett system. Systemet svart-åttkantig är då i och för sig ett sant system, men det visar sin falskhet när jag sätter in det i ett större system av omdömen. Här, när vi tala om innehållet, tycks det vara möjligt att säga att något är sant i ett sammanhang och falskt i ett annat. Så har det tvivelsutan gått till när de vetenskapliga systemen skapats och utgallrats. I ett vetenskapligt system kan en verklighetskonfrontation endast innebära att vissa data kunna sättas in i ett redan givet system. Låta sig dessa data insättas, kallar man dem för sanna, annars för falska. Det *immanenta* sanningssystemet har lett oss därefter att sanning är lika med systematiskhet, men att vi dock samtidigt skilja emellan *sanna* och *falska* system och hur kunna vi egentligen göra det, när sanning och systematiskhet äro identiska?

På ett intressant sätt komma de här behandlade svårigheterna till synes i den radikala formulering som Wienerkretsens uppfattning fått hos Otto Neurath. Från början utgingo dessa Wienerfilosofer med Wittgenstein i spetsen från en korrespondansteori, men undan för undan har deras sanningsbegrepp förskjutits till att bliva ett allt mer och mer utpräglat immanent sanningsbegrepp. Detta kommer framför allt till synes i den polemik som uppstått mellan Neurath och Schlick, och jag uppehåller mig här framför allt vid Neuraths inlägg »Radikaler Physikalismus und 'Wirkliche Welt'». ¹ Neurath konstaterar att det är möjligt att uppställa flera olika satssystem, vilka äro immanent motsägelsefria, och dock inbördes motsägelsefulla. Bland dessa olika system utvälja vi ett, men icke därför att det logiskt skiljer sig från det icke-valda systemet, utan av andra orsaker. Det verkliga livet reducerar i hög grad vår valfrihet beträffande dessa system, det är, med andra ord, utomlogiska orsaker som avgöra valet. Neurath ser ingen orimlighet i följande påstående: vi kunna

---

¹ Erkenntnis 1934, s. 346 ff.

formulera många motsägelsefria system av realsatser; bland dessa system välja vi, av *utomlogiska* skäl, ut något eller några. Dessa satsystem åter uppbyggs av protokollutsagor, men dessa protokollutsagor äro inte i och för sig sanna, utan deras sanning avgöres av systemet. Systemet blir alltså normen, efter vilket vi välja protokollutsagorna, systemet åter ha vi valt av någon utomlogisk anledning. Hela systemet vilar på något utomlogiskt ock kallas sant endast genom sin relation till detta utomlogiska. Det *immanenta* sanningsbegreppet har tvingats att gå ut över sig själv. Den moderna naturvetenskapliga riktning, som Neurath representerar, ger alltså samma svar på frågan: vad är sanning? som det Vitalis Norström en gång gav. Norström svarar på denna fråga, »att sanning icke är något för sig varande, hvarefter vetenskapen strävar, utan det, varefter vetenskapen faktiskt strävar, heter sanning».¹ Det immanenta sanningsbegreppet har fört över till ett pragmatiskt sanningsbegrepp. Sanningen, fortsätter Norström, »ligger i den makt, som vetenskapens begrepp faktiskt skänka oss att behärska naturen för syftet av våra intressen, eller för tillgodoseendet av våra viljebehov, med ett ord för vår kulturbildning».² Ett system blir sant genom sin relation till ett värde — man kan naturligtvis definiera detta värde olika — men åtminstone hos Neurath tycks det hela vila på den förutsättningen att detta utomlogiska är bäst betjänt av ett system. Men den frågan som man här genast ställer är den: kan det inte tänkas att detta utomlogiska i stället fordrar något osystematiskt. Hur kan man t. ex. bevisa att kulturbildningen kräver ett system, det värde jag sätter mig kan kanske tvärt om kräva ett osystematiskt handlande av mig, och därmed är systemtanken överhuvud övergiven.

Som ett bevis just på detta betraktelsesätt kunna vi nämna fiktionerna, där vi medvetet utgå från motsägelsefulla satser, i avsikt att på så sätt nå fram till ett faktum. Det är i det fallet inte tankar i system, utan deras motsats, som leder oss fram till det önskade resultatet. Vad blir då för pragmatisten sanningskriteriet? Vi ha redan sett att för Norström är det »kunskapsobjektets underdånighet under det mänskliga kultursträvandet» och det torde just vara det *mänskliga strävandet* som för alla pragmatister är kriteriet. Pragmatismens outtröttlige förfäktare, Oxford-Schiller, förklarar i *Logic for*

¹ Tankelinjer, Stockholm 1905, s. 7.

² Ibid., s. 9.

*Use*¹ att varje sanning är framför allt relativ till de villkor, ur vilken den framsprang och för vilka den var avsedd. Sanningen överhuvud är alltså inte längre problemet för honom, utan det här och nu *sanna*. Och han ger följande fyra bestämningar av det sanna: det är det logiska värdet, psykologiskt är det tillfredsställelsen av det intellektuella kravet, det sanna är det som är arbetsdugligt eller nyttigt, och slutligen beror det på en sats konsekvenser om man kallar det för sant eller inte. Det är kanske framför allt det sista påståendet, som kan ha sitt intresse. Vi erinra oss från det citat vi lämnade från Nobelpristagaren de Broglie att han menade att huvudskälet för en överensstämmelse mellan tingens struktur och det mänskliga förståndet var det, att annars skulle vi aldrig kunna förut säga någon händelse, och det mänskliga livet skulle vara fullständigt omöjligt att leva. När pragmatisten väddar till en sats konsekvenser som dess sanningskriterium, tycks det vara den uteslutna verkligheten som på nytt gör sin entré: det är verkligheten som prövar om min sats konsekvenser håller streck eller inte och här gäller Platons gamla invändning, att den som verkligen äger kunskap, han kan även bäst förutsäga det som skall komma att ske. En filosof som Neurath menade att det saknar all mening att tala om verklighet, när det gäller de vetenskapliga systemen, men när man låter sanningen vila på något utomvetenskapligt, tycks man inte kunna komma förbi verkligheten. Ty talar man om sanningen som ett instrument, att det är sant, som är arbetsdugligt o. s. v., så måste man mena att det sanna har dessa egenskaper just i relation till verkligheten.

---

¹ London 1929, s. 158 ff.

ALBERT SAHLIN

AV

ALF NYMAN

Bland de personliga förluster, Vetenskaps-Societeten i Lund lidit under det tilländalupna arbetsåret, är bortgången av dess stiftande ledamot, fabriksägare *Albert Sahlin*, en av de kännbaraste. Från Societetens stiftande och fram till hans ohälsas dagar var Albert Sahlin en av dess trogna palladiner. Han tog del i det konstituerande sammanträdet maj 1920. Han ingick omedelbart såsom dess stiftande ledamot. Han blev likaledes omedelbart invald i dess valnämnd, vilken han tillhörde till sin avgång 1935. Som revisor fungerade han 1920—1930. I styrelsen invaldes han 1930 och tog verksam del i dess överläggningar och beslut fram till 1935, då han frånträdde samtliga sina funktioner på grund av ohälsa.

Genom detta skiftande arbete i *styrelse*, *revision* och *nämnder* tillhör Albert Sahlin Vetenskaps-Societetens historia lika fullt som genom det stöd, han såsom stiftande ledamot skänkte dess verksamhet. Och dock är detta hans frivilliga medarbetarskap inom Societetens ram blott *en* av de mångfaldiga insatser för ideellt och allmänt väl, som det var honom förunnat att under sitt verksamma och uppslagsrika liv medhinna.

Fabrikören Johan Albert Sahlin var född i Vollsjö, Färs härad, den 7 september 1868. Han kom med skolpojksväskan till Lund 1880 och avlade studentexamen vid Katedralskolan 1887. Under ett par års tid ägnade han sig därpå åt akademiskt-humanistiska studier, på samma gång som han flitigt frekventerade de radikala intelligenskretsarna och diskussionsklubbarna inom den lundsiska studentvärlden, där just då de nya tidsvindarna blåste in som friskast. Bl. a. tillhörde han föreningen »Den Unge Gubben», varur senare »D. Y. G.» och lundaradikalismen framgick. Under dessa de fria studiernas år knöt han varaktiga vänskapsband med intelligenser som *Bengt Lidforss*, *Nils Andersson* och *Hans Larsson*; diktaren *Emil Kteén* hörde likaledes till hans intimaste umgänge. Om man får tro lundaskalden och publicisten Alfred Fjellner, drev han till-

lika »framtidssidéer och karnevalsskämtan med själva den store Fakiren» — Axel Wallengren. Det bör ha varit ett sällskap, där man *icke* hade tråkigt. Men Sahlin var ingalunda blott ordets vakne hörare utan också dess görare. Under åren 1885—1893 lämnade han sålunda en mängd bidrag på vers och prosa till pressen, liksom han i tidskrifterna framträdde med litteraturhistoriska och kulturhistoriska uppsatser. Han utgav därjämte en del tillfällighetsskrifter. — Som den bestående vinningen från dessa år hemförde Albert Sahlin en vidsträckt och gedigen humanistisk bildning och en oskrymtad kärlek till skönlitteraturen, främst kanske den *danska* och den *franska*, samt i politiska och sociala ting en grundmurad liberal och intelligensradikal åskådning, den han aldrig frångick.

Efter dessa den akademiska bildningens och vänskapens år ingick den unge akademikern i faderns, fabrikören P. Sahlins affär i Eslöv, vilken han efter ett decennium helt övertog, omdanade från grunden och utvidgade till den omfattande fabriktionsrörelse, som den numera bedriver och varigenom den forne studentpoeten som fabriksledare och arbetsgivare gjort en vägande insats i hemortens ekonomiska och industriella utveckling.

Men Albert Sahlin har även på annat och mera personligt sätt ingripit i den allmänna uppräckningen av det samhälle, vartill han knöts och vars utveckling från skånsk köping till skånsk stad han på närmaste håll fick följa och främja. Intelligens och duglighet äro överallt väl på sin plats, även om de icke äro överallt lika väl lidna, och snart framstår estetikern och Brandesbeundraren Albert Sahlin som en av Eslövs mest initiativrika och vidsynta kommunalmän — som en av dem, som »byggde staden». Från 1897 tillhörde han sålunda Eslövs köpings kommunalfullmäktige. Sedan orten 1910 fått eget stadsvapen, ägde han säte och stämma i dess stadsfullmäktige, under perioderna 1911—1914 och 1916—1928 såsom dess *ordförande*. Under tre decennier framstod han obestriddligen som en av de mest framskjutna och inflytelserika personligheterna på platsen och självfallen ledamot i så gott som alla kommittéer och beredningsutskott. Inom kommittén för »Stadgar och reglementen för stadens styrelser och nämnder» var han en av de mest verksamma. Såsom medlem av stadsplanekommittén var han likaledes en av de ledande samt den, som mest medvetet anlade de *estetiska* synpunkterna. Initiativet till avsättande av Eslövs natur-

skyddsområde var likaledes hans; så också uppslaget att skapa ett ortsmuseum.

Ännu mera outtröttlig visade sig likväl hans iver för de *kulturella* angelägenheterna och folkbildningsarbetet. Detta hans intresse tog sig bl. a. uttryck i stiftandet av Eslövs folkhögskola 1902 och Eslövs folkhögskolas byggnadsaktiebolag 1904. Som hela den generation av unga universitetsradikaler, han tillhörde, omfattade Sahlin denna då för landsbygdens ungdom framdrivna folkbildningsrörelse med särskild värme och stora förväntningar. Väsentligen på hans föranstaltande tillkommo också några år tidigare Eslövs föreläsningssällskap 1897 och Eslövs läsestuga, liksom, några år senare, Eslövs aftonskola 1907. För allt fann han tid, för allt hade han krafter, när det väl gällde folkligt upplysningsarbete. Därför kunde han ytterligare taga verksam del i utvecklingen av Eslövs högre samskola både som vice ordförande i dess styrelse och, senare, som skolans inspektor. Samtidigt satt han som vice ordförande i Folkskolestyrelsen. Tekniska yrkesskolan har också honom att tacka för sin tillkomst. Slutligen var han med om att grunda Eslövs Stadsbibliotek. — Med ett ord: ett par viktiga och händelserika kapitel i köpingen och sedermera staden Eslövs skol- och folkbildningshistoria äro på detta sätt skrivna av fabrikör Albert Sahlins hand. Det J. P. Jacobsenska: »*Lys over Landet, det er det vi vil*», var för denne sadelfaste 80-talist ej blott en poetisk devis i all allmänhet. Det var ett kulturellt imperativ, som hos honom satte krafter i rörelse, ej blott för att starta utan också för att fullfölja och stödja. Liberalen och bildningsradikalen i honom höll i dessa som andra stycken färgen klar intill slutet. Därvid tillämpade han den gyllne regeln att börja *närmast* sig; en regel, som, allmänt följd, skulle förvandla tillvarons stenbundna och karga marker till sammanhängande odlingsbart land.

Till Albert Sahlins skapelser — och förvisso icke hans sämsta — hörde slutligen hans vackra hem »*Skansen*», vars samlingar och anläggningar blivit sakkunnigt beskrivna och värderade av Sixten Strömbom. »*Landsvägsfasaden som en knuten näve, gårdssidan som en öppen famn*» — i de orden sammanfattade ägaren den tanke, som varit ledande för gårdens arkitekt, skåningen, museiintendenten Axel Nilsson i Göteborg. Och i sanning bjuder gårdssidan oss stora famnen — liksom så ofta husets värd! Visserligen

var det i första rummet en privatmans välinrättade och välombonade bostad men samtidigt en för konst, publicistiska, sociala och vetenskapliga intressen alltid öppen fristad. Här upplade Albert Sahlin sålunda vårt lands säkerligen största enskilda tidningssamling, innefattande delvis unika äldre tidningstryck. Här sammanbragte han tillika ett tavelgalleri, vari i främsta rummet äldre och nyare skånekonst blev företrädd med dukar av Gustaf Rydberg, Anders Trulson, Endis Bergström, Ernst Norlind m. fl. Och här kunde gästande skånska diktare och författare finna sina förstlingsverk såsväl som sina senaste alster på bibliotekets välförsedda hyllor.

Ty det *skånska* älskade han, och det *skånska* ville han hjälpa fram — i konst såväl som i forskning. Hans ledamotskap i Vetenskaps-Societeten i Lund var ett utslag av samma kynne. Harmades han någon gång, var det också, när han förmenade, att *skånsk* heder stod på spel. Annars stod hans öppna och välbalanserade natur fri för all fanatism och allt trångsinne. Hos honom betydde den politiska liberalismen ej blott en programsak i s. k. valtider utan en *lynnessak* och en *vardagssak*. Vetenskaps-Societeten i Lund ärar i Albert Sahlin minnet av en mans idealitet och en mans gärning, vilken, om än ägnad i främsta rummet *praktiska* och *kommunala* värv, uppbars av verkligt akademiskt jämnått och akademiskt frisinne och av en aldrig svikande lust att gagna. Genom att kalla honom till sin stiftande medlem hedrade Societeten i själva verket mindre honom än sig själv. Dess tacksamhet är varm och varaktig.

ALBERT NILSSON

AV

ALGOT WERIN

Albert Nilsson föddes den 12 september 1878 i Halmstad som son av sjömannen Nils Jönsson, tidigt borttryckt av en lungsjukdom, och Anna Olaidotter, och han dog den 7 januari 1936 som professor i litteraturhistoria i Lund. Det är ingen ovanlig levnadsbana i vårt land med dess sedan gammalt starka ståndscirkulation.

Frågar man sig nu vad ett ursprung som detta, direkt ur svensk allmoge, kan ha haft för betydelse för Albert Nilssons karaktär som forskare och författare, så blir det nog svårt att få samstämmade svar. Det har sagts om Thorild, bondpojken från hemmanet Blåsopp i Bohuslän, som drog likt ett oväder genom vår gustavianska rokokokultur, att hans härstamning förrådde sig just i denna framfärd. Därur kunde också härledas hans demokratism, hans strykande aptit på livet, hans elementära känsloutbrott, hans brokiga vetande med dess autodidaktiska bismak o. s. v. Hans Larsson sade sig en gång, i anledning av denna karakteristik av Thorild, hysa egna tankar om vad som kan tillskrivas bondehärstamningen, och egna tankar hyste också Albert Nilsson därom.

Hos Albert Nilsson skulle man kanske, på grund av hans härstamning och uppväxt i obemedlade och trånga förhållanden, ha väntat sig större intresse för realia, för den konkreta, påträngande mångfalden i den verklighet som dikten utgår ifrån, som den utformar, omgestaltar och reagerar mot. Det var icke fallet. Han var i sin forskning en utpräglad idealist, ordet nu närmast taget i den neutrala betydelsen av en som studerar idéernas växt och nedslag i litteraturen. Därmed sammanhörde en avgjord exklusivitet i hans forskningsintressen. Om litteraturhistorien kan sägas vara en aristokratisk vetenskap, i så måtto att den gör ett begränsat urval av det enorma stoff som erbjuder sig, så var Albert Nilsson den mest aristokratiska bland litteraturhistoriker. Han var i allmänhet likgiltig för författare utan bärande och lyftande idéer, för de rena

impressionisterna och naturalisterna. Han höll sig till diktare av en viss intellektuell, andlig resning, till dem som på samma gång voro tänkare. Oftast träffades han i romantikens och nyhumanismens dikt- och tankevärld, hos spekulativt lagda idealister som Tegnér och Stagnelius, Atterbom och Rydberg. Av senare svenska författare stod Fröding hans hjärta närmast; till honom återkom han gärna. I det nya seklets litteratur var det ganska litet som varaktigt fångslade honom. Han publicerade 1912 en vacker essay om Vilhelm Ekelund, summerande skaldens utveckling fram till »Antikt ideal». Detta var en bok efter hans sinne; han placerade den genast på »den stora hellenska bildningslinje som går genom vår kultur sedan renässansen». Gentemot de senaste decenniernas flödande realistiska prosa förhöll han sig likgiltig, men en och annan diktsamling av nyare datum väckte hans intresse.

Sinnet för romantisk mystik och himlasträvande idealism var hos Albert Nilsson förenat med en alldeles ovanlig tankens klarhet, dessutom med ett drag av nykterhet och realism, som kunde verka överraskande. Som människa hyste han ett nyfiket intresse för vardagslivets händelser, de mindre såväl som de större. Man fann hos honom två olika sidor, som det är mindre vanligt att se på detta sätt förenade. Då man besökte honom i senare år, i det arbetsrum som han mera sällan lämnade, kände man sig plötsligt från en brokig och förströdd värld försatt till en plats, där dagens spörsmål sjönko undan och det tedde sig viktigare att exempelvis utreda vad Platon egentligen tänkte om diktning och konst, eller hur man skulle fatta Goethes växlande uttalanden om den kristna religionen. Men det kunde också inträffa att samtalet tog en annan vändning, och kom att röra sig just om de brokiga dagshändelserna. Man kunde för övrigt komma till dem även från Platon och Goethe. Det visade sig att han följde världspolitiken — han var en intresserad tidningsläsare — och hade sina egna tankar om den utveckling som Europa med sådan rasande hast genomlöper. Han följde också händelserna på mera närliggande, smärre scener, sådana som den akademiska. Det var inte utan att man förundrade sig över denna friska nyfikenhet hos en man som levde så nära gränsen för sitt liv. Förklaringen låg utan tvivel i hans starka och sunda natur, som ingen sjukdom kunde övervinna. Han var fjärran från all håglöshet, hans själ tycktes ha delaktighet i den oändliga

kraft och harmoni som Thorild talade om, i det själstillstånd som Spinoza benämnde *amor intellectualis dei*, och som Albert Nilsson i boken om Thorild betecknat såsom »den glädje som fyller den vise, då han betraktar världen och tingen från evighetens synpunkt».

Någon motsatsernas och överraskningarnas man var Albert Nilsson visserligen inte. Men man kunde, som jag nyss antytt, med en viss förundran iakttaga olika sidor i hans väsen: hans förmåga att absorberas av den filosofiska spekulatjonen och hans intresse för det alldagligt mänskliga, »das Allzumenschliche», hans rena allvar och hans lust för skämt. Från hans yngre år berättas åtskilliga anekdoter, visande hän på den fantasifulla spjuveraktighet, vilken man även i senare år kunde se spela i hans blick. I all sin lugna balans ägde han ett kraftigt, visserligen genom sjukdomen dämpat, temperament, som gav en utomordentlig skärpa åt polemiska skrifter sådana som *Thorild ännu en gång* och *Tegnér och Uppsala filosofien*. Hans utpräglade karaktär av studiemänniska uteslöt inte realistisk blick för värld och människor. Som litteraturhistoriker inlät han sig inte ofta på psykologiska analyser och förklaringar och man kunde därför frestas att tro att han var utan större och mera differentierad människokänedom. Man upptäckte emellertid snart att han såg ganska klart på människor. Jag erinrar mig från ett av våra sista samtal hur han gav en mera realistisk och inträngande karakteristik av Bengt Lidforss än någon jag sett eller hört.

Jag återvänder till den först ställda frågan: vad Albert Nilssons härstamning kan ha betytt för hans karaktär som forskare och författare. Det är en egenskap som man med visshet kan härleda därur, och det är ursprungligheten. Hans syn på de litterära verken var sällsynt frisk. Det är alltid en viss svårighet med läsningen och tolkningen av den klassiska literaturen: den skymmes gärna av ett lätt töcken av berömmelse och traditionell uppfattning. Albert Nilsson kom med nya ögon till ett klassiskt verk, och detta stod fram för honom »wie am ersten Tag». Det är en klarögdhet som ofta går förlorad för den skol- och universitetsbildade, men som ibland finns hos autodidakten.

Med detta sammanhänge Albert Nilssons fullkomliga fördomsfrihet. Obunden av doktriner och förutfattade meningar tog han

verkligen var sak för vad den var. Han gjorde detta också i en djupare betydelse av satsen; likgiltig för periferiska ting, föga intresserad av utanverk och accessoarer sökte han omedelbart att tränga in till kärnan av en sak. Här visade han ofta — både i sina skrifter och i sin lärarverksamhet — prov på en överlägsen tänkarbegåvning. I själva verket var det dessa två egenskaper som konstituerade hans karaktär som forskare: den filosofiska läggningen och den friska, fördomsfria synen på tingen.

Albert Nilsson kom till Lund som student hösten 1898 och drev här klassiska, filosofiska och teologiska studier för att senare helt ägna sig åt litteraturhistorien. Lunds universitet tillhörde han ända till sin död, utom under några år (1918—23) då han som litterär kritiker var fäst vid Göteborgs Handelstidning, där anknytande till en Rydbergs tradition av lärdom och humanitet.

Albert Nilssons första större arbete behandlade *Gygaus estetik* (1909). I denna bok, skriven under reconvalescensen efter det första utbrottet av lungsjukdomen, finner man en subjektiv, lyrisk ton, som annars är mycket litet framträdande i hans skrifter. Författarens ord få en särskild mening, då han talar om den ljusa, starka optimism som låg på botten av Gygaus väsen: »den soliga livsstämningen från ynglingaåren övergick till stilla, dämpad melankoli, men byttes aldrig i pessimism». Han hänvisar till ett par sidor av Guyau, som ge uttryck åt känslan inför tillvarons ödslighet, där bilden av oceanen växer ut till en bild av universum med dess eviga rörelse och strid utan mål. Albert Nilsson jämför dessa sidor med Byrons apostrof till oceanen i slutet av *Childe Harold*. Självt har han en gång i en dikt, vari höras tongångar från den romantiska poesien och »förgängelse» på Rydbergs vis rimmas med »fängelse», gett uttryck åt den livsstämning som var Gygaus:

En mörkt brusande kör
i höstlånga nätter
i drömmen jag hör
från böljornas slätter.
Den blandar
sin röst i stormvindens sång

och här mig till havet, varöver som dimmiga andar
gå månbleka skyar sin gång.

Vi skola sjunga dig
i drömmar och sömn som aldrig få morgon och slut;
vi skola gunga dig
på de ensliga fälten och vidderna ut,
tills du sjunker en bristande bölja bland dem
och stormarna slunga dig
som skum mot stjärnornas hem.

Albert Nilsson betonar att Guyaus resignation är vitt skild från pessimism. Han slutar för övrigt sitt personligt hållna inledningskapitel med en intressant jämförelse mellan Guyau och Nietzsche. Medan man hos Nietzsche befinner sig på vulkanisk mark är Guyau alltigenom harmonisk och lugn. »Nietzsche har stora syner, är dunkel och gåtfull, man ser aldrig till botten av honom. Guyau är genomskinligt klar. Känslan grumlar aldrig tanken, utan breder sig som en stilla, varm stämningsbölja över framställningen. Och hos Guyau förekommer intet paraderande med sig själv; han sveper sig aldrig i sin egen storhet såsom så ofta Nietzsche. Nietzsche beundrar man, Guyau älskar man.»

Såsom ett syfte med doktorsavhandlingen angav Albert Nilsson att han ville pröva hållbarheten av Guyaus teser genom att konfrontera dem med den kant-schillerska estetiken. Med denna var han då redan förtrogen. Han hade år 1905 publicerat studien *Schillers inflytande på Tegnér och Tegnér's samtida*, ett ämne som han tog upp på nytt i den större undersökningen *Tegnér's filosofiska och estetiska studier*, tryckt som inledning till Tegnér's filosofiska och estetiska skrifter (1913). Det är ett betydelsefullt verk, vari Albert Nilsson förnyade och fördjupade uppfattningen av Tegnér, tidigare i huvudsak bestämd av Brandes' lysande studie. Han lade därmed grunden till sin egen fortsatta forskning och inledde över huvud ett studium av den svenska romantikens förhållande till tysk romantisk filosofi och diktning som blivit mycket fruktbringande.

I boken om Tegnér reviderade Albert Nilsson en uppfattning av skalden, vilken sedan ett par decennier hunnit stadga sig, detta delvis under polemik mot Brandes. I sitt nästa arbete, *Thomas*

Thorild, en studie över hans livsåskådning (1915), bröt han mera radikalt med en hävdvunnen föreställning om Thorild som en typisk Sturm-und-Drang-natur, en orolig och inkonsekvent känslotänkare. Han ser i Thorild en rationalist, som erhållit bestämmande intryck från Spinoza och Leibniz, och åtar sig att visa »konsekvensen och enhetligheten, logiken hos den förment kaotiske och inkonsekvente Thorild». Boken inledes med satsen: »Thomas Thorild var medan han levde en stridens man, utmanande och hänsynslös, och även efter hans död har det stått strid om hans namn och betydelse.» Orden ha efteråt tett sig ominösa. Arbetet blev nämligen inledningen till en långvarig debatt rörande Thorild och hans filosofi, vari Albert Nilsson gjorde ett nytt inlägg med den lärt polemiska skriften *Thorild ännu en gång* (1921).

Före Thorild-boken hade Albert Nilsson publicerat den stora studien över estetikern *Jakob Fredrik Neikter* (1913), en samtida till Thorild, men med annan filosofisk och estetisk inriktning. Hans fortsatta forskningar i 1700-talets svenska litteratur resulterade i avhandlingen *Fru Nordenflychts religiösa diktning* (1918) och i en studie över Gustaf Fredrik Gyllenborg, som han dock icke hann avsluta, innan han 1918 lämnade docenturen och inträdde som medarbetare i Göteborgs Handelstidning. Den blev ej heller senare fullföljd.

Ett mera omfattande och betydande verk än de nyss nämnda är det 1916 utgivna *Svensk romantik, den platoniska strömningen*. Han anknöt till avhandlingen om Tegnér's filosofiska och estetiska studier, där han uppmärksammat det platoniska inslaget i Tegnér's tänkande och framhållit dennes djupa beroende av den romantiska filosofi som han ofta yttrade sig vanvördigt om. I detta arbete följer Albert Nilsson själva huvudlinjen i vår romantiska diktning, dröjande framförallt vid Atterbom och Stagnelius, Tegnér och Rydberg. Med den återhållsamhet i uttrycket och känslan som var honom egen talar han slutligen om den praktiska kulturidealism som i Tegnér och Rydberg hade sina stora representanter, den ene dominerande 1800-talets förra hälft, den andre dess senare. Svensk romantik blev Albert Nilssons mest kända och lästa verk, det röntede för ett dylikt arbete hos oss enastående framgången att utgivas i en andra upplaga.

Sedan Albert Nilsson 1923 återbördats till Lund såsom professor

tog han upp ett av den svenska litteraturforskningens mera problematiska ämnen i *Kronologien i Stagnelius' diktning* (1926). Genom ett metodiskt, ihärdigt handskriftsstudium lyckades han här komma till flera märkliga resultat. Samtidigt med detta arbete utgav han essaysamlingen *Ur diktens värld* (1926), med den originella uppsatsen »Ära, rikedom och vällust», vari han dröjer vid den moraliska åskådning som fått sin fasta formulering i de gamla munklöftena om lydnad, fattigdom och kyskhet och visar hur några av våra diktare, Runius, Thorild, Tegnér, Rydberg och Fröding, ställt sig till dessa krav. Studien utgör, i mindre format, en parallell till undersökningen av platonismen i den svenska romantiken.

Jämförligt med detta sistnämnda verk i storlek och betydelse är *Tre fornnordiska gestalter* (1928), där Albert Nilsson till behandling upptog de tre besläktade dikterna Helge, Frithiofs saga och Kung Fjalar. De syntes alla till övermått omskrivna, betraktade ur alla tänkbara synvinklar. Här om någonsin visade sig Albert Nilssons friska mottaglighet, och denna i förening med hans omfattande lärdom förde honom till nya synpunkter och överraskande uppslag. Oavhängigheten i hans estetiska uppfattning visar sig här särskilt tydligt i de fall då han genomför en kritisk värdering av Helge och Frithiofs saga som skiljer sig från J. P. Jacobsens, Brandes' och Levertins. Han framhåller huru här två olika stilideal kommit att stå emot varandra, ett nyklassiskt-romantiskt och ett naturalistiskt. Därav de kritiska misstagen hos författare, som annars voro väl utrustade i fråga om smak och omdöme.

Till det mest intressanta i den stora studien över Frithiofs saga hör behandlingen av de homeriska motiven i diktverket. De homeriska dikterna återvände han till i det följande, och han tänkte ägna dem en självständig undersökning, men hindrades av sjukdom. Det var endast det litteraturhistoriska seminariet som fick del av hans forskningar och synpunkter. Så mycket blev klart att han här förberedde ett arbete som skulle ha låtit tala om sig i den vetenskapliga världen.

Han hade också andra planer, som aldrig nådde fullbordan. Däremot lyckades han ett år före sin död genomföra ett arbete var till han drevs av omständigheterna kring en filosofisk avhandling som sökte rubba grunden för hans bok om Tegnérns filosofiska och estetiska studier. I *Tegnér och Uppsala filosofien* (1934), skrivet

med utomordentlig stringens, visade han åter hur suveränt han rörde sig på ett område som han under tre decennier oavlåttligt genomströvat. Han var nu i stånd att ytterligare styrka de resultat han kommit till i den tjugo år äldre avhandlingen. I sättet att föra en vetenskaplig diskussion är den mönstergill.

Albert Nilsson var en sällsynt helgjuten personlighet. Samma enhetlighet visar också hans verk, samlat kring några i svensk litteraturhistoria särskilt betydande gestalter och uppgifter. Han hade mottagit djupa intryck av sina klassiska studier i ungdomen, och gärna följde han den hellenska bildningslinje som nådde sin kulmen i nyhumanismen. Hans smak präglades också härav, han älskade en klar och ren stil; han bekände en gång sin vedervilja för det vanliga nutidsspråk »där tankarna äro få och de som finnas simma förlorade omkring i ett svallande ordsfum». Men han drogs lika mycket till den romantiska diktvärlden med dess idérikedom och större andliga rymd. Han förenade i sina intressen och sin smak klassiskt och romantiskt, så som Tegnér gjorde det. I sitt utseende bar han draget av en poet och tänkare från 1800-talets första tredjedel. Han var en svensk romantiker, med sina rötter i Lund och i den halländska hembygden, alldeles så som den gamla romantiken i ursprunget var på en gång provinsiell och akademisk. Jag har sett honom en gång på ett sanatorium i Davos, där han verkade främmande i den internationella miljön, därtill fullkomligt opåverkad av den hektiska atmosfären, en egendomlig dementi av Thomas Manns roman »Der Zauberberg». Det enda som man där kunde ställa i förbindelse med honom var utsikten från hans fönster över Sils Maria-alperna, i all sin stilla oåtkomlighet överjordiskt sköna, lika en uppenbarelse av den platonska idévärlden. Häremot framstår bilden av Albert Nilsson sådan jag sett honom i Särdal i Halland, på den blåsiga höjd, dit han låtit lyfta upp den stuga som bebotts av hans mor och farmor, och där han tillbragte sina somrar. Här var omgivningen åt ena hållet hedar, fält och skogar, åt det andra Kattegatts vidder. När man såg honom där i detta fattiga landskap, med dess rymder av luft och vatten, såg den klara blicken, som dock hade ett fäste i fjärran, hade man verkligen känslan av att uppleva ett stycke svensk romantik.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND.

Beskyddare och Præses illustris.

H. K. H. KRONPRINSEN.

Bortgångna hedersledamöter.

MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $9/9$ 1843,
† $4/11$ 1921.

THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $25/1$ 1842,
† $13/5$ 1927.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $13/1$ 1843, † $21/11$
1928.

v. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $22/12$
1848, † $25/9$ 1931.

MÜLLER, SOPHUS, museumsdirektör, f. $24/5$ 1846, † $24/2$ 1934.

KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, f. $2/3$ 51, † $18/3$ 1935.

MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $11/11$ 66, † 1936.

Hedersledamöter.

EVANS, ARTHUR JOHN, professor, Oxford, f. $8/7$ 51, 21.

WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, Zürich, f. $21/6$ 64, 34.

CROCE, BENEDETTO, senator, Neapel, f. $25/2$ 66, 34.

Styrelse.

Præses: ALF NYMAN (1935).

V. præses: ALGOT WERIN (1934).

Sekreterare: STURE BOLIN (1935).

Bibliotekarie: GUNNAR OLINDER (1936).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1936).

Medlemmar: HENRIETTE COYET (1935), WILHELM WESTRUP (1933).

SVEN WICKSELL (1934), NILS GYLLENKROK (1934).

Suppleanter: INGVAR ANDERSSON (1934), ERIK NOREEN (1936),

RAGNAR JOSEPHSON (1935).

Valnämnd.

Ordförande: Soc:s Präses.

Medlemmar: IVAR LINDQUIST (1936), EDVARD THERMÆNIUS (1936),
GOTTFRID CARLSSON (1935), STURE BOLIN (1935).

Suppleanter: ALBERT WIFSTRAND (1936), GUNNAR OLINDER (1935).

Granskningsnämnd.

Ordförande: Soc:s Sekreterare.

Medlemmar: ALF NYMAN (1936), ALBERT WIFSTRAND (1936), ERIK
NOREEN (1935), RAGNAR JOSEPHSON (1935).

Bortgångna stiftande ledamöter.

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. $^{26}/_1$ 1839, † $^{27}/_2$ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. $^{15}/_6$ 1882,
† $^{25}/_{11}$ 1923.

SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $^5/_6$ 1858, † $^6/_11$
1926.

PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $^2/_12$ 1868, † $^{16}/_{10}$ 1927.

WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $^{16}/_7$ 1869,
† $^{24}/_8$ 1929.

ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $^{15}/_{11}$ 1867, † $^{25}/_3$ 1930.

v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $^8/_2$
1865, † $^{16}/_5$ 1930.

v. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna,
f. $^1/_10$ 1844, † $^{27}/_7$ 1930.

HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $^6/_9$ 1876, † $^{14}/_4$ 1931.

SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $^7/_9$ 1868, † $^{17}/_5$ 1936.

Stiftande ledamöter.

BERGER, SVANTE EDVIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $^{13}/_5$ 71, 20.

COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna
CEDERSTRÖM, Torup, Bara, f. $^{16}/_3$ 59, 20.

v. SCHMITERLÖW, ADELHEID, fröken, Tagel, Smålands Rydaholm,
f. $^{15}/_8$ 75, 20.

SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, Norrköping, f. $^{21}/_{10}$ 60, 20.

WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, Rydsgård, f. $^{13}/_5$ 62, 20.

- LUNDAHL, NILS, fil. dr., Lund, f. $^{23}/_5$ 58, 21.
JACOBSEN, HELGE, direktör, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn,
f. $^{24}/_{12}$ 82, 21.
SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. dr., Djursholm, f. $^{15}/_{12}$ 61, 21.
EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $^3/_7$ 80, 21.
NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna,
Sjöbo, f. $^{23}/_9$ 83, 21.
ROOS, AXEL, jur. dr., advokat, Malmö, f. $^4/_3$ 86, 21.
MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, Lund, f. $^{17}/_1$ 71, 23.
DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, Hälsingborg,
f. $^6/_9$ 70, 25.
WIENS, FINGAL CARL OSCAR HARALD, f. d. kansliråd, godsägare,
Löberöd, f. $^{18}/_{12}$ 80, 28.
GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, Björns-
torp, f. $^{15}/_{10}$ 87, 30.
LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER,
Vegeholm, f. $^{24}/_2$ 1907, 32.
DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. dr., försäkringsdirektör,
Malmö, f. $^{25}/_6$ 1888, 33.
WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska,
Göteborg, f. $^{18}/_1$ 97, 34.

Seniorer.

- HAMMARSTEDT, NILS EDVARD, f. d. museiintendent, Stockholm, f. $^3/_3$
61, 20.
LIDÉN, BROR PER EVALD, professor emeritus, Göteborg, f. $^3/_10$ 62, 20.
MORTENSEN, JOHAN MARTIN, professor, Richmond, f. $^{10}/_{12}$ 64, 20.
SERNANDER, JOHAN RUTGER, professor emeritus, Uppsala, f. $^2/_11$
66, 21.
PEDERSEN, HOLGER, professor, Köpenhamn, f. $^7/_4$ 67, 21.
BROCH, OLAF, professor, Oslo, f. $^4/_8$ 67, 20.
HAHR, AUGUST, professor emeritus, Uppsala, f. $^{21}/_{10}$ 68, 21.
CUNY, ALBERT, professor, Rue Raymond-Lartigne 7, Bordeaux, f.
 $^{16}/_5$ 69, 24.
V. FRIESEN, OTTO, professor emeritus, Uppsala, f. $^{11}/_5$ 70, 20.
RAQUETTE, GUSTAF RICHARD, docent, Lund, f. $^7/_2$ 71, 25.
MOBERG, CARL AXEL, professor emeritus, Lund, f. $^{13}/_6$ 72, 20.

- WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, f. d. præses, Lund, f. $\frac{2}{4}$ 73, 20.
- GRØNBECH, VILHELM, professor, Gjentofte, f. $\frac{14}{6}$ 73, 20.
- KOHT, HALVDAN, professor, utrikesminister, Oslo, f. $\frac{7}{7}$ 73, 22.
- SOUTER, ALEXANDER, professor, Aberdeen, f. $\frac{14}{8}$ 73, 27.
- WALBERG, FRANS GUSTAF EMANUEL, professor, Lund, f. $\frac{24}{12}$ 73, 27.
- ANDERSSON, JOHAN GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{3}{7}$ 74, 25.
- NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, rector magnificus, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 20.
- CHRISTENSEN, ARTHUR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 75, 27.
- FABRICIUS, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{13}{8}$ 75, 25.
- HESSELMAN, BENGT IVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{21}{12}$ 75, 25.
- POULSEN, FREDERIK, museumsdirektör, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn, f. $\frac{7}{3}$ 76, 21.
- HECHT, HANS, professor, Berlin, f. $\frac{16}{7}$ 76, 24.
- WESTMAN, KARL GUSTAF, professor, statsråd, Stockholm, f. $\frac{18}{8}$ 76, 20.
- HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Stockholm, f. $\frac{5}{11}$ 76, 21.
- ARUP, ERIK, professor, Köpenhamn, f. $\frac{22}{11}$ 76, 20.
- EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $\frac{8}{1}$ 77, 25.
- TUNELD, EBBE OSCAR, professor, chef för Svenska Akademiens ord-boks redaktion, Lund, f. $\frac{7}{4}$ 77, 21.
- SHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $\frac{25}{6}$ 77, 21.
- THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Stockholm, f. $\frac{10}{2}$ 78, 20.
- NECKEL, GUSTAV, professor, Bismarckstr. 66, Charlottenburg, f. $\frac{17}{1}$ 78, 27.
- v. SRBIK, HEINRICH RITTER, professor, Schloss Schönbrunn, Wien, f. $\frac{10}{11}$ 78, 30.
- ARNE, TURE ALGOT J:SON, antikvarie, Statens hist. museum, Stockholm, f. $\frac{7}{5}$ 79, 20.
- v. SYDOW, CARL WILHELM, docent, Lund, f. $\frac{21}{12}$ 78, 20.
- ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Alnäs, Stockholm, f. $\frac{29}{8}$ 79, 20.
- FRÖDIN, JOHN OTTO HENRIK, professor, Uppsala, f. $\frac{16}{4}$ 79, 25.
- OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $\frac{28}{11}$ 78, 20.
- SCHMEIDLER, BERNHARD, professor, Erlangen, f. $\frac{6}{8}$ 79, 24.
- MAWER, ALLEN, professor, London, f. $\frac{8}{5}$ 79, 24.

- ALMQUIST, HELGE KNUT HJALMAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $17/12$ 80, 20.
EIDEM, ERLING, ärkebiskop, Uppsala, f. $23/4$ 80, 20.
LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, prorektor, f. d. præses, Lund, f. $15/6$ 80, 20.
LAMM, MARTIN, professor, Stockholm, f. $22/6$ 80, 20.
RUDBERG, GUNNAR, professor, Uppsala, f. $17/10$ 80, 20.
TUXEN, POUL, professor, Köpenhamn, f. $8/12$ 80, 23.
KONOPCZYNSKI, WLADYSLAW, professor, Krakov, f. 80, 24.
KARITZ, ANDERS, professor, Uppsala, f. $28/2$ 81, 20.
LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
LANDQUIST, JOHN, professor, Lund, f. $3/12$ 81, 21.
LIESTØL, KNUT, professor, Blommenholm, Oslo, f. $13/11$ 81, 20.
MATTHIESSEN, HUGO, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn, f. $19/12$ 81, 20.

Arbetande ledamöter.

a. Inländska.

- KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.
LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $10/9$ 85, 20.
MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Malmö, f. $4/1$ 86, 20.
NYMAN, ALF TOR, professor, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
PERSSON, AXEL WALDEMAR, professor, Uppsala, f. $1/6$ 88, 20.
SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, rektor, Göteborg, f. $19/8$ 87, 20.
BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSSON, professor, Lund, f. $12/5$ 83, 20.
KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Göteborg, f. $5/10$ 89, 20.
TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, rektor, Stockholm, f. $1/2$ 82, 20.
BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $11/10$ 86, 22.
SMITH, HELMER, professor, Uppsala, f. $26/4$ 82, 23.
NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
WERIN, ALGOT GUSTAF, docent, Lund, f. $19/10$ 92, 25.

- CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $18/12$ 87, 25.
CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $3/2$ 89, 25.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, docent, Lund, f. $31/5$ 95, 25.
ANDERBERG, GUSTAF ALFRED RUDOLF, professor, Uppsala, f. $6/1$ 92, 26.
CARLSSON, NILS GUNNAR, lektor, docent, Stockholm, f. $7/3$ 94, 26.
WICKSELL, SVEN DAG, professor, Lund, f. $22/10$ 90, 27.
BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, docent, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
THOMSON, ARTHUR NATANAEL, undervisningsråd, Stockholm, f. $6/11$ 91, 27.
PALMÉR, JOHAN, docent, Lund, f. $3/12$ 83, 28.
KNUTSSON, KNUT PETER, förste bibliotekarie, Stadsbiblioteket, Stockholm, f. $5/3$ 97, 28.
JOSEPHSON, RAGNAR, professor, Lund, f. $8/3$ 91, 29.
ASPELIN, GUNNAR, professor, Göteborg, f. $23/9$ 98, 29.
BRILIOTH, YNGVE TORGNY, biskop, Växiö, f. $12/7$ 91, 30.
BOLIN, ANDERS STURE RAGNAR, docent, Lund, f. $27/5$ 1900, 30.
WIFSTRAND, SVEN ALBERT, professor, Lund, f. $3/3$ 01, 30.
TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. 1894, 31.
ANDERSSON, CARL INGVAR, docent, Lund, f. $19/3$ 99, 31.
HARRIE, IVAR OLAV, fil. lic., skriftställare, Lund, f. $18/3$ 99, 32.
NOREEN, ERIK, professor, Lund, f. $3/11$ 90, 32.
THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, docent, Lund, f. $14/12$ 96, 32.
ROOTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $24/4$ 89, 33.
LINDQUIST, ADOLF NATANAEL (NATAN), professor, Uppsala, f. $5/4$ 82, 33.
LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, Lund, f. $10/7$ 93, 34.
LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, docent, Lund, f. $13/12$ 93, 34.
ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, docent, Lund, f. $31/3$ 96, 34.
OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $25/10$ 97, 35.
PLEIJEL, HILDING ATHANASIVS, docent, Lund, f. $19/10$ 93, 35.
RICHTER, HERMAN BROR, docent, Lund, f. $6/9$ 93, 35.
FORSSANDER, JOHN-ELOF, docent, Lund, f. $10/5$ 1904, 35.
STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, docent, Lund, f. $13/8$ 1900, 35.
AHLNUND, NILS GABRIEL, professor, Stockholm, f. $23/8$ 1889, 36.
ANDRÉN, GEORG, professor, Göteborg, Lerum, f. $10/12$ 1890.

COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala,
f. $\frac{2^2}{3}$ 1894.

SEGERSTEDT, TORGNY, docent, Lund, f. $\frac{11}{8}$ 1908.

ÅKERLUND, ALVAR WALTER, docent, lektor, Malmö, f. $\frac{2^3}{12}$ 1902.

b. Utländska.

LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Greifswald, f. $\frac{8}{5}$ 85, 20.

HARVA, UNO NILS OSCAR, professor, Helsingfors, f. $\frac{3^1}{8}$ 82, 22.

HABERLANDT, ARTHUR, professor, Museum für Volkskunde, Wien,
f. $\frac{9}{3}$ 89, 24.

SAURAT, DENIS, professor, London, f. $\frac{2^1}{3}$ 90, 24.

NÖRLUND, POUL, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn,
f. $\frac{4}{11}$ 88, 24.

JAEGER, WERNER, professor, Kaiser Wilhelmstr. 11, Berlin-Steglitz,
f. $\frac{3^0}{7}$ 88, 27.

PEDERSEN, JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $\frac{7}{11}$ 83, 27.

VASMER, MAX, professor, Barstr. 55, Berlin-Wilmersdorf, f. $\frac{2^8}{2}$ 86, 30.

RUBOW, PAUL VIKTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.

ANDERSON, WALTER, professor, Dorpat, f. $\frac{1^0}{10}$ 85, 32.

BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $\frac{2^3}{5}$ 92, 32.

BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $\frac{4}{10}$ 87, 32.

MACKENSEN, LUTZ, professor, Riga, f. $\frac{1^5}{6}$ 1901, 32.

FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $\frac{1^7}{3}$ 88, 33.

PASQUALI, GIORGIO, professor, Florens, f. $\frac{2^9}{4}$ 85, 32.

JACOBSEN, LIS, dr. phil., Köpenhamn, f. $\frac{2^9}{1}$ 82, 33.

BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $\frac{3^1}{8}$ 1903, 34.

SEIP, DIDRIK ARUP, professor, Oslo, f. $\frac{3^1}{9}$ 1884, 35.

PIPPING, HUGO RUDOLF (ROLF), professor, Åbo f. $\frac{1}{6}$ 1889, 35.

JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $\frac{1}{1}$ 1885, 35.

HAMMERICH, LOUIS, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3^1}{7}$ 1892.

NORDAL, SIGURÐUR, professor, Reykjavik, f. 1886.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1935—1936.

Som arbetande svenska ledamöter har Societeten upptagit professor K. OLIVECRONA samt docenterna H. PLEJEL, H. RICHTER, J. E. FORSSANDER och D. STRÖMBÄCK, samtliga i Lund.

Som arbetande utländska ledamöter ha upptagits professor DIDRIK ARUP SEIP, Oslo, professor ROLF PIPPING, Åbo, och professor K. J. JAAKKOLA, Hälsingfors.

Vid högtidssammanträdet den 14 nov. 1935 talade professor DIDRIK ARUP SEIP, Oslo, över ämnet »Danskt och norskt i Norge».

På inbjudan av Societeten höll professor P. LEHMANN, München, 24 oktober 1936 föredrag om »Das Entstehen neuer lateinischer Schriftarten im Altertum und Mittelalter».

Vid samma dag anordnad klubbafton talade docent G. TILANDER över ämnet »På handskriftsjakt i Spanien».

Av trycket ha utgivits:

Årsbok 1935.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund.

19. GUNNAR CARLSSON: Eine Denkschrift an Caesar über den Staat.

Under tryckning äro:

Årsbok 1936.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund.

18. ANDERS GAGNÉR: Florilegium Gallicum. Untersuchungen und Texte zur Geschichte der mittellateinischen Florilegienliteratur.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning ha utdelats:

till docent IVAR LINDQUIST för undersökning av runtexter i Stockholm kr. 100: —.

Vid ingången av verksamhetsåret 1937—1938 äro av anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning tillgängliga kr. 1000: —. Ansökningar om bidrag böra inlämnas till Societetens sekreterare helst före 1 januari 1938.

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1935.

Balanskonto den 1 januari 1935.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	119,097: 50	Grundfond	130,034: 40
Förlagsbevis	2,000: —	Dispositionsfond.....	26,654: 34
Aktier	1,750: —	Resestipendiefond	13,334: 89
Banktillgodohavanden	62,110: 09	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Kassa	66: 04	Knut och Alice Wallenbergs fond	5,000: —
Summa kronor 185,023: 63		Summa kronor 185,023: 63	

Vinst- och förlustkonto år 1935.

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	5,574: 37	Räntor å obligationer	40: 56
Räntor å förlagsbevis	90: —	Stämplor och courtage.....	15: 10
Utdelning å aktier.....	175: —	Nedskrivning	100: —
Räntor å banktillgodoha- vanden	1,857: 70	Diskonton å årsavgifter ...	827: 15
Årsavgifter	10,000: —	Sekreterare	750: —
Försålda skrifter	107: 40	Föreläsare	400: —
Summa kronor 17,804: 47		Författarvoden	100: —
		Tryckningskostnader.....	2,937: 48
		Övriga utgifter	860: 15
		Överskott för året.....	11,774: 03
		Summa kronor 17,804: 47	

Balanskonto den 31 december 1935.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	133,737: 50	Grundfond	140,034: 40
Förlagsbevis	2,000: —	Dispositionsfond	28,028: 35
Aktier	1,750: —	Resestipendiefond	13,734: 91
Banktillgodohavanden	60,371: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5,000: —
		Förskotterat av skattmä- taren	1,060: 84
Summa kronor 197,858: 50		Summa kronor 197,858: 50	

Malmö den 31 december 1935.

Thorild Dahlgren.

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1935.

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Marknads- värde i %	Bokfört värde
Svenska staten	4,5	1927	5,000	103	4,975: —
» »	4,5	1930	20,000	107	19,937: 50
» »	4	1931	5,000	105	5,000: —
» »	4	1933	15,000	105	14,600: —
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	5	1926	5,000	100	5,000: —
Svenska Bostadskreditkassan	5	1932	10,000	109	9,975: —
Stockholms Intecknings Garanti A.-B.	4	1904	17,280	103	14,400: —
» » » »	4,5	1928	10,000	103	10,000: —
Skellefteå stad	5	1926	5,000	100	5,000: —
Trafik A.-B. Grängesberg-Oxelösund	4,5	1930	10,000	104	9,900: —
Bergvik & Ala Nya A.-B.	3 $\frac{3}{4}$	1930	5,000	101	4,950: —
Marma-Långrörs A.-B.	4	1935	5,000	101	5,000: —
Reymersholms Gamla Industri A.-B.	4	1935	10,000	100	10,000: —
Köpenhamns stad	4,5	1930	10,000	99	10,000: —
Norges Kommunalbank	5,5	1929	5,000	104	5,000: —
				Kronor	133,737: 50
Förlagsbevis:					
A.-B. Svenska Handelsbanken	4,5	1933	2,000	106	2,000: —
				Kronor	2,000 —
Aktier:					
Svenska Sockerfabriks A.-B.			3,000	110	1,750: —
				Kronor	1,750: —

Malmö den 31 december 1935.

Thorild Dahlgren.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1935 hava undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda, försedda med behöriga verifikationer och samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid revisionen omfattar.

Lund den 19 mars 1936.

Edward Thermænius.

Johan Palmér.

INNEHÅLL.

	Sid.
GUNNAR ASPELIN: Descartes' genombrottsskrift	3
KARL-ERIK LÖFQUIST: De svenska drots- och marskäm- beten under 1200- och 1300-talen	13
HARALD ELOVSON: Två svenska apothegmasamlingar	57
TORGNY T. SEGERSTEDT: Om sanningsbegreppet	115
ALF NYMAN: Albert Sahlin	131
ALGOT WERIN: Albert Nilsson	137
Vetenskaps-Societeten i Lund	147

Förut ha utkommit:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisis. Pris 15 kr.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. Pris 5 kr.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Pris 5 kr.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. Pris 10 kr.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. Pris 8 kr.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. Pris 6 kr.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. Pris 5 kr.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. Pris 7 kr.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. Pris 3 kr.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. Pris 3 kr.
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. Pris kr. 12: 50.
12. Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. med parallellhänvisningar och register av *Gottfrid Kallstenius*. Pris 6 kr.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagalarna. Pris kr. 3: 50.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. Pris 5 kr.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. Pris kr. 3: 50.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. Pris kr. 7: 50.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. Pris kr. 7: 50.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. Pris 10 kr.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Pris 6 kr.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. Pris 6 kr.

Årsbok 1920.	Pris 1: 50 kr.	Årsbok 1928.	Pris 2: 50 kr.
Årsbok 1921.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1929.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1922.	Pris 3: 50 kr.	Årsbok 1930.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1923.	Pris 3: 50 kr.	Årsbok 1931.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1924.	Pris 4: 50 kr.	Årsbok 1932.	Pris 3: — kr.
Årsbok 1925.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1933.	Pris 4: — kr.
Årsbok 1926.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1934.	Pris 4: 75 kr.
Årsbok 1927.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1935.	Pris 4: — kr.

Pris kr. 4: —.